Записки НТШ
1900, кн. V, т. 37

Рік IX. Р. 1900 кн. V. Т. XXXVII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакциєю

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

IX Jahrgang. 1900, V B. B. XXXVII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Вийшло 1. (13). VI. 1900.

Зміст XXXVII тому.

Реферати призначені на київський археольоґічний з'їзд означені зьвіздкою *).

Inhalt des XXXVII Bandes.

Inhalt voriger Bände siehe letzte Seite des Buches.

*) Die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten Referate sind mit einem Sternchen bezeichnet.

Ковтки „київського типа“ у сучасних Кавказців.

подав
М. Грушевський.

В своїм рефераті про Молотівський скарб[1]) я між иньшим застановив ся над так званим київським ковтком (дротяний обручик з трома металїчними насадженими на нього і прикрученими галочками); я вказав на варияциї сього типа, його розповсюдженнє та розвій, який можемо слїдити на підставі більш або меньш докладно датованих находок. Я спімнув там і про кавказький вариянт старих осетинських могил: срібні, гладкі галочки, форми жолудя, одначе не міг ще щось близше сказати про ковтки сього типа, які й тепер ще уживають ся кавказькими тубильцями.

Перший раз я побачив на виставі одного азиятського золотника у Владикавказі ковтки сього типа в 1896 р. Лїтом минулого року удало ся менї купити пару таких ковтків, срібних і позолочених, доброї роботи, за сьмішну цїну півтора рубля. Коли показав я їх одному виднїйшому українському археольоґу, він на хвилю не вагав ся признати в них предмет нашої старої штуки, новий вариянт київського ковтка з якоїсь київської розкопки. І дійсно, ся пара ковтків як би що йно вийшла з якої київської робітнї XI—XII в.

На долученім рисунку подано один такий ковток в натуральній великости. На срібний дротяний кружок посаджені три

[1]) Записки т. XXV і XXXI.

однакові галочки; ріжниця тільки в тім, що вони не нанизані на дріт, а присаджені (прильотовані) до нього: се ослабленнє первісного типа, котрого слід заховав ся в тоненькім дротику, що обвиває дріт між галочками: коли галочки насажували ся на дротяну обручку, він мав на меті примоцувати сї галочки (що сиділи на ній зовсїм свобідно), аби не їздили по дротї; тепер, коли галочки й без того прильотовані до дротяної обручки, сей дротик властиво безпотрібний, се пережиток давнїйшого типа.

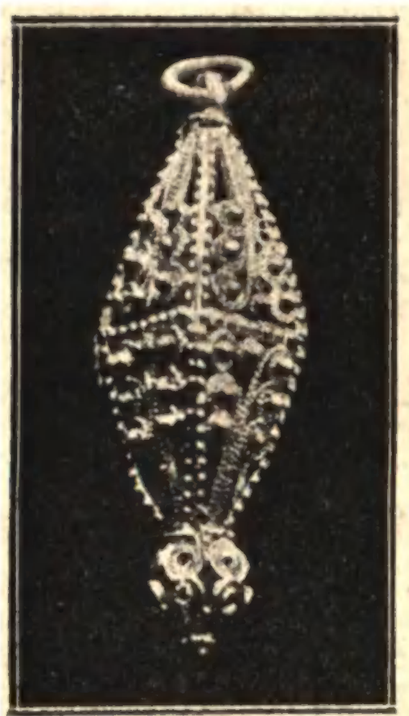
Галочки ажурні, кожда з них зложена з двох половинок — чашочок, прильотованих до себе, а знову кожда половина зложена з шести листків; листок складаєть ся з бляшаної дужечки, заповненої звитком філїґранового дротика, в формі цифри 8; кожда галочка закінчена срібною перлинкою, всадженою в гнїздо, зроблене з філїґранового дротика.

Серед ріжнородних вариацій ажурних ковтків староруських находок можемо вказати типи й досить зближені до сього кавказького ковтка. Нпр. між ковтками переяславської нахідки 1885 р. маємо оден, котрого галочки зложені з чашочок вправдї не з двох, але з трох, з котрих кожда зложена з шести листків— дужечок, з перлинкою посерединї (Кондаков,— Русскіе клады I таб. XII. 10); з другого боку підходить сюди широко розповсюднений тип галочки, що складаєть ся з очків, з котрих кожде знову зроблене з кількох звитків філїґранового дротика (нпр. Кандаков ор. с. таб. IV 1, 2, 4, 5, 9, 10). Галочки кавказького ковтка розвивають далї сї варианти.

По словам золотника, такі ковтки досї уживають ся гірняками околиць Владикавказа (правдоподібно — Осетинами); що

маємо до діла з предметом і технїкою дуже розповсюдненою, показує й сьмішно мала цїна сеї — як бачимо, дуже скомплїкованої й досить делїкатно виробленої окраси.

Її детайлї не стоять одиноко: в виробах місцевого золотництва можна на кождім кроцї стрінути подібні. Наприклад, головка сього ґудзика (від осетинського станика, подана в натуральній величности) в меньшій і трохи простїйшій формі повторяє галочку ковтка. Головки аґрафа (що нашивають ся на грудях станика осетинських дам), з котрих подаю тут одну — меньшу, дають модіфікацию тогож типа: чашочка з шести листків, заповнених філїґрановим звитком, що кінчить ся срібною перлинкою, і т. и.

Тепер само собою насуваєть ся питаннє, як пояснити собі се істнованє на далекім Кавказї нашого київського ковтка?

Припустити, що предмет староруської штуки, якийсь руський винахід перейшов і так сильно загнїздив ся на північнім Кавказї, досить трудно: стичність північно-кавказької культури з київською (через Тмуторокань) не була дуже трівка й інтензивна; з другого боку, як ми бачили, кавказький ковток не стоїть одиноко в місцевім золотництві, тим часом як для ажурних галочок наших давнїх ковтків не богато знайдемо паралєлїв в староруськім золотництві. Тож правдоподібнїйше думати, що на Руси й на Кавказї сей ковток — взагалї, й специяльно — ажурний явив ся з одного спільного джерела. Якого?

Два спільні джерела можуть бути а priori прийняті для Руси й Кавказу, одно — Византия, котрої культура якийсь час сильно впливала на грузинську й осетинську, друге — Схід:

Персія, Сирія. З сих двох джерел в данім разї я уважав би більш правдоподібним се друге — східне.

Се вже, розумієть ся, я схожу на ґрунт здогадів і гіпотез, бо для аналїзи ориєнтальних впливів у нашій давнїй культурі й штуцї зроблено ще небогато, але минї здаєть ся вповнї правдоподібною гадка, що нпр. в так улюбленім в староруській штуцї дрібно-перлястім орнаментї, в різблених круглих бляшечках маємо ми ориєнтальні мотиви. Супроти того й гадка, що трехгалочний ковток взагалї й ажуровий — специяльно, прийшов до нас зі сходу, здаєть ся менї зовсїм можливою.

На закінченнє піднесу, що в сучаснім кавказькім золотництві можна знайти й більше паралєль для нашої старої штуки. От хоч би той осетинський ґузик — чи не пригадує він нам (відкинувши головку) київських ґузиків (що правда — далеко простїйших) з нахідки 1880 р. (Кондаков ор. с. таб. II), або ще більше — ґузиків рязанського скарба 1822 р., де боки ґузика вже заповнені, які і на сїм кавказькім, філїґрановими звитками, що правда завитками — більш штучними, нїж більш примитивний рисунок кавказького ґузика.

10 (22). I. 900.

Карпаторуська лїтература XVII—XVIII віків.

Подав Др. ІВАН ФРАНКО.

Дослїд історпї лїтератури по териториям у нас доси майже не початий, хоча приклад дослїдів полїтичної і социяльної історії ріжних територий нашого краю, з такими гарними успіхами ведений в остатнїх десятках лїт, повинен би був заохотити до анальоґічної працї і на історично-лїтературному полї. Правда, дослїди над історией української лїтератури, особливо давнїйших віків, на українськім ґрунтї доси загалом не дуже широкі. Маємо цінні моноґрафії, але одинока проба цїлости, зроблена пок. Огоновським, не сповняє навіть задач порядної бібліоґрафії. Та при тім в часї, коли пок. Огоновський писав перший том свойого компендіюма, справа дослїдів територияльних відмін і течій лїтературного руху і де інде (прим. у Поляків) тілько що дискутувалась і від тодї, можна сказати, майже й не поступила наперед по за деякі надто апріорні і невдатні проби.

У нас поставив справу на широкім науковім ґрунтї у перве Драгоманов у своїх статях про галицьку й українську лїтературу, хоч і він не встеріг ся в тій працї від надто поспішних і наскрізь ненаукових розріжнень (прим. розриваючи Тургенева на російського і великоруського, Гоголя на південно- і обще-руського писателя і т. д.). Виразнїйше підчеркнено прінціп студіованя писателя в звязку з територией, на якій і для якої він працював, у його статях про Квітку і Шевченка (Громада т. IV). Але публїцистична і полемічно-тенденцийна закраска шкодила тим статям, так що тілько в звісній рецензиї проф. Дашкевича на „Очерки“ Петрова ми одержали перший широкий і строго мето-

дольоґічно виконаний огляд української літературної історії від Котляревського аж до 60-тих років. Розвій укр. літератури в звязку з суспільним житєм, місцевими традициями і інтересами показаний тут дуже гарно і широко; укр. література являєть ся випливом дійсних духових потреб, випливом історії і розвою даної території.

Від часу виданя праці проф. Дашкевича зроблено дуже мало для того, щоб провести далї, розширити і поглубити його досліди. Певна річ, материялів прибула й прибуває раз у раз велика сила, але брак тямущої руки, що вміла-б визискати їх. Особливо соті роковини виданя Енеіди і початку нової укр. літератури оживили на ново питанє про перші незначні початки тої літератури, тих язикових і літературних форм, у яких вилила ся талановита діяльність Котляревського. Звернено увагу на попередників Енеіди — гумористичні вірші, інтермедиї, драми; в цїлім рядї моноґрафій Дашкевича, Грушевського, Житецького, Сумцова і иньших осьвітлювано чи то поодинокі питаня, чи більші їх комплекси, а проф. Петров, і в остатнїм роцї Житецький дають проби огляду всего письменського дорібку України в XVIII. в. Та коли праця Петрова своїм обсягом занадто тїсна і обмежаєть ся майже на самий Київ з його „Академією“, в працї Житецького видно вже бажанє роздивити ріжні центри письменської працї і ріжні її форми — православні й уніятські, то-б то східні й західні.

Правда, і ся найновійша праця, при всїх її добрих прикметах, не може вичерпати теми. Одно тому, що автор обмежив себе на дослїдженє ґенезіса Енеіди, а друге тому, що великі обшири дослїду, великі териториї, де була своєрідна духова і літературна робота, лишають ся д. Житецькому невідомі задля браку опублїкованого материялу. Одною з таких невідомих доси територий я вважаю нашу Карпатську Русь, то-б то весь обшир Карпатських гір заселений Русинами починаючи від Спішу на заходї і доходячи до Кімполюнґа на Буковинї, разом з досить широкими підгірями на північ і на південь Карпат, по Перемишль, горішнїй Днїстер, Прут і Черемош з одного, над Угом, Лаборцою і горішньою Тисою з другого боку. Етноґрафічно се (з виємком найдальших західнїх осад) територия найчистїйше заселена Русинами, з найменшим процентом чужинців, найменше винародовлювана і найконсервативнїйша в захованю свого типа, своєї мови, звичаїв і способу житя. Історично се територия найменше шарпана чужими наїздами, найзатишнїйша; хвилї історичних

катастроф, що потрясали иньші частини нашої вітчини, сюди доходили в дуже ослабленій формі: козацькі рухи 1648 — 49, шведські напади, на Угорщинї боротьба Куруців з Лабанцями — от і все. Та рівночасно суспільний побут народа був тут не такий тяжкий, як де інде. Країна переважно лїсиста, бідна на хліб, робила неможливим заведенє панщизняного гнету, давала богато поля до кочового, пастирського або й розбійницького житя. Часті невроджаї змушували з давна гірняків періодично шукати заробітків по долах; відси їх цікавість до новинок, до авантур і сьмілих вандрівок. Осьвіта в тих сторонах з давна була мінїмальна, держала ся в селї звичайно в якійсь попівській родинї. Се мало той добрий бік, що релїґійна пропаґанда, протестантська, уніятська чи католицька, не горячила тут нікого. На прості обставини житя вистарчала проста етика, а для доґматичних тонкостей не було зрозуміня.

Про специяльне письменство, яке могло істнувати на тій териториї в XVII—XVIII в., доси не було мови. Воно спочивало в рукописах розсипаних по курних мужицьких хатах, дяківках або парафіяльних горищах; маса памяток без сумнїву затратилась, нераз на наших очах, а те, що було звісне, прим. невеличка публїкация дра Ом. Калитовского, могло вважати ся якимсь спорадичним, виємковим явищем. Люди, що мали в руках більше число рукописних памяток сего письменства, прим. о. Петрушевич, дивили ся на них з погордою за їх буцїм то попсовану польсько-руську мову, або публїкували з них (тай то некритично) тілько дрібні шматочки (вкажу на томи Петрушевичевої „Сводный Лѣтописи"). Тілько в остатнїх роках, по части рядом щасливих випадків удало ся розшукати значнїйше число рукописів, із яких ми можемо хоч у приближеню виробити собі образ духового житя і писменських інтересів на тій териториї. Видані мною два томи „Памяток українсько-руської мови і лїтератури" подали вже досить значне число текстів і позволяють робити деякі виводи. Але те, що опублїковано в тих томах — тілько мала частина того рукописного материялу, який був доступний менї. От тим то я бажаю на основі рукописів, яких детальні описи подані в додатку до отсеї статї, показати хоч із дебільшого характер і розвій того Карпаторуського письменства, що по моїй думцї в XVII—XVIII в. виявило до певної міри свою окрему фізіономію і повинно заняти своє місце в загальній конструкциї нашої лїтературної історії як один із її добре обрисованих типів.

Що наперед усего треба вважати характерною прикметою сего письменства, так се його популярність. На Карпаторуській території в XVII—XVIII в. не було руських значнійших шкіл ані просьвітних центрів, отже не було для кого писати по вченому, по церковному. За те тут, особливо в західній части сеї території, в Перемищині, Сяніччині, Сандеччині і на Спішу, чи то через сусідство до Мазурів і Словаків, чи через які невідомі нам впливи, прим. протестантизму, вчасно виростає потреба проповідництва, навчаня народа народньою мовою. Варто пригадати, що в тих сторонах ще в половині XVI в. дуже голосною і рухливою була купка людей, що хилили ся до протестантизму, в їх числї Станїслав Оріховський, син руського сьвященника, що сам себе завсїгди називав Русином і значно перед руськими полємістами написав книжку в оборонї руського обряду, особливо-ж права сьвященників на женячку. В Сандецьких горах якийсь час був центр соцінїянства, були школи, проповідї — певно по латинї, для панів, але дещо з того могло дійти й до руських сьвященників. Пригадаю, що й таємниче доси послание Половця Смери до Володимира якимось робом вяжеть ся з Перемишлем, де його мав знайти по церковному і перекласти на руську, то-б то близьку до народньої, мову Андрій Колодинський, диякон із Вітебська[1]). Чи Колодинський був автором сего апокріфічного послания, як догадуєть ся Малишевський, чи нї, в усякім разї вказівка на Перемишль як на місце, де буцїм то заховав ся старий його орїґінал і де зладжений був переклад на новійшу мову, має деяке значінє. Як певного рода противділанє протестантській пропаґандї в тих сторонах можна би вважати „Другий лист небесний“, апокріф, що буцїм то був доповненєм до першого листа, то-б то звісної „Епистоліи о недѣли“. Сей другий лист небесний, на мові досить близькій до народньої, був зложений при кінцї XVI в. десь у Перемищинї (див. Додаток Г) і визначаєть головно тим, що з великим натиском підносить конечність заховуваня постів, проти котрих виступали протестанти. Відгук антипротестантської полєміки бачимо ще в половинї XVIII в. в рукописї о. Іллї Яремецького-Білахевича (дод. XVI).

Та про те, полємізуючи з протестантами на таких пунктах, як пости або шанованє образів, руське духовенство могло від них

[1]) Малышевскій, Подложное письмо Половца Ивана Смеры (Труды III археологическаго съѣзда, Кіевъ, 1878, т. II), ст. 307 — 316.

брати собі приклад проповідницького запалу. Правда, те духовенство було невчене, і йому треба було дати в руки підручники, готові проповіди. Поки їх не було на руській мові, духовні, особливо по селах, хапали польські „Postylle“, протестантські і католицькі. І так біоґрафи польського письменника Миколи Рея (родив ся і жив у Журавні над Дністром) подають — не знати чи факт, чи анекдоту, що руські духовні відчитували в церквах замісь власних проповідей казаня із його „Postylli“, а один навіть звик був говорити, забираючи ся до такого читаня: „Послухайте, християне, казаня сьвятого Рея“[1]). А який міг бути вплив сего оріґінального сьвятого, легко зрозуміти, коли пригадаємо, що його „Postylla“ наїжена злобними нападами на католицьке духовенство, а між ілюстрациями поміщеними в ній знаходимо прим. образки папи, латинських епископів і кардиналів у зьвірячих шкурах і з вовчими мордами, або Єзуітів як злодіїв, що по ночи по драбині лїзуть у вікно дому, коли тимчасом папа і епископи вилазять із нутра тогож дому на дах дірами проломаними в дасї (див. Postylla, вид. 1571 р. ч. II, к. 187 і ч. III, к. 344). От тим то не диво, що для противділаня таким впливам православні ще в кінці XVI в. приступили до виданя т. зв. Учительного євангелия, то-б то коротких проповідей на всї неділї і сьвята цілого року. Перше таке „Євангеліе толъковое“, зложене мовою близькою до народньої української, вийшло в Вільнї 1595 р. Як дуже на часї була ся книга, видно з того, що швидко треба було нових видань. І так 1606 р. видає Болобан у Крилосі в церковно-славянськім перекладі „Учительное Євангеліе“ Калліста „въ ѡбщую ползу великоимѣнитому россійскому роду“; сю саму книгу передруковано 1616 р. в Вільнї, а вже 1619 р. виходить у Рохманові „Учительное Євангеліе“ Кирила Транквіліона Стравровецкого, що було потім передруковуване 1668 і 1696 р. в Униві. Того самого 1619 р. вийшло якесь Учительне євангелиє в Могилеві, а 1643 в Яссах (Караѳвъ, Описаніе 357, 358, 504). Що однак і сї друковані виданя не вистарчали для потреб церкви, се бачимо з великого числа писаних екземплярів, які заховали ся до наших часів. Лишаючи на боці иньші околиці України-Руси я згадаю тут тілько про ті Учительні євангелия, що були списані на Карпаторуській териториї. І так у нинїшнім Жидачівськім повіті, в с.

[1]) Bronislaw Zawadzki, Mikołaj Rej z Nagłowic. Lwów. 1875, стор. 63.

Човганах була списана в р. 1603 „Книга Євангеліє выкладное“ (Петрушевичъ, Сводная Лѣтопись в Литератур. Сборн. Матицы 1872—73, стор. 21); ся книга була до недавна в посіданю пок. Миколи Устіяновича. В р. 1635 списав сьвященик Тимофій у Височанах, теперішнього Сяніцкого пов., Учительне євангелиє „малорусскимъ нарѣчіемъ“, як подає о. Петрушевич (op. cit. 75), що бачив сю книгу в бібліотеці Народного Дому. В бібліотеці капітульній у Перемишлі маємо аж 9 копій Учительних євангелий із XVII в., а з них бодай деякі на народній мові. До таких належить євангелиє сьвящ. Яворського, писане також десь у Сяніцких горах і євангелиє Стефана Рихвальського, писане 1666 р. у Рихвалті; о Петрушевич (op. cit. 147) твердить, що се копія виданя Печерської Лаври з р. 1637, але в тім році анї загалом у Печерській Лаврі ніяке Учительне євангелиє не було видане. З половини XVII в. походить також Угроруське Учительне євангелиє, писане в Данилові, віднайдене д. Гіядором Стрипським; із сего євангелия були проби тексту опубліковані в моїй збірці апокріфів (Памятки II, 98—100, 101—102, 112—116, 220—221); опис рукопису подаю в додатку II. На угорській Руси списане було й те Учительне євангелиє о. Теодора Дулишковича з р. 1673, про яке подав звістку др. В. Охримович (Записки XIX, Misc. 4—6).

Щоб зрозуміти важність докладного простудіованя всіх Учительних євангелий, як друкованих (особливо вид. з 1595 і Транквілїонового) так і писаних, не завадить додати, що майже анї одна копія не передає докладно орігіналу, а в писаних Учит. еванг., навіть там, де в титулї виставлено якогось сьвятого отця, можна здибати вставки самого переписувача, черпані з найріжнійших жерел, не виключаючи й народнїх традиций та вірувань, як ось прим. бачимо і в Данилівськім Учит. євангелию. Не маючи змоги присьвятити сїй темі докладнійшої працї, я рад би бодай заохотити до неї декого з наших молодших учених.

До типу Учительних євангелий прийдеть ся мабуть зачислити і той рукопис, що описаний у додатку під III яко „Староміський рукопис“. Се властиво уривок якоїсь більшої цїлости, знайдений недавно одним нашим товаришем — у виходку одного сьвященника в Староміськім повітї. До сїм'ї Учительних євангелий можна зачислити сей рукопис тому, бо подає мовою близькою до народньої переклади уступів євангелий на всї неділї в роцї і дає до них декуди короткі поученя; але по над се він дає дещо таке, чого нема звичайно в Учительних євангелиях, а власне

переклади перікоп апостольських писань на тіж неділї і навіть на поодинокі днї кождого тижня, а в відділї празників господських і богородичних дає також ширші оповіданя та леґенди, що дотикають ся тих празників, і переклади деяких церковних гимнів та стихир, що співають ся в ті празники. Для якої цїли міг бути зложений сей рукопис? Перша часть очевидно має на меті уживанє його в церкві, звісно, не для відправи, а для проповіди та поучень, але яку мету мала друга часть? Ми бачимо в ній перехід від типу старших Учительних євангелий до пізнїйшого типу популярних „Соборників“, про які зараз буде мова, заповнених оповіданями, апокріфами, житиями сьвятих, леґендами та притчами. Новістю треба вважати поученя держані в лірично-риторичнім тонї і зложені в значній части з церковних стихир та гимнів. На якийсь посторонній, може латинсько-католицький вплив при складаню сего рукопису вказують систематичні при кождій неділї вказівки на польське євангелиє. Автор покликаєть ся також на якесь Учительне євангелиє, з якого черпає свої поученя. Особливо варті уваги дві перші картки рукопису, на жаль, не вповнї заховані, де знаходить ся переклад „Вірую“ і „Десятьох божих заповідей“, переклад доконаний мабуть із якогось польського взірця, на що крім польонізмів у мові вказує також латинський, зглядно уніятський додаток filioque у Вірую.

Полїтичні і громадські інтереси в житю Русинів тої території займали дуже мале місце. І не диво. Ті Русини, що полишали нам свої письменні памятки з того часу, були люде вбогі, прості, неповноправні — селяне, дяки, духовні, виємково може дрібні шляхтичі. Значнїйша шляхта, навіть коли вона признавала ся до Русинів і держала ся руської церкви, писала по польськи або по латинї. Вузкість полїтичних інтересів видно найлїпше з тих лїтописних записок, які роблено в тих сторонах у XVII і XVIII в. Таких записок дійшло до нас декілька. Найстарша з них — Добромильська, частками опублїкована кр. Петрушевичем у його Сводній лїтописи, а в цїлости В. Б. Антоновичем[1]). Вона ведена від 1648 до 1700 р. Семеоном Коростенським, деканом добромильським; її історична вартість майже ніяка, але як характеристика того, чим цїкавив ся автор, вона цінна. Елєментарні нещастя, фамілїйні події місцевих панів

[1]) Сборникъ лѣтописей относящихся къ исторіи Южной и Западной Руси. Кіевъ 1888, стор. 239–240.

і тілько в ряди-годи скупі вісти про далекі війни та напади — ось що заносить він у свою „літопись“. Вкладна́ Страшевицької Минеї з 1578 р. (дод. І) виявляє далеко ширший політичний кругозір. З язикового погляду Добромильська літопись має деякий інтерес; особливо цікаві тут такі форми, як: „по вшисткуй Польще“, „вуйна“ зам. война, „Подулски“ зам. Подолски, „рукъ“ зам. рокъ, „люпъшую“ зам. лѣпшую, „Ілъвувъ“ зам. Львовъ, „дороґутня“ зам. дороготня, „для панувъ Полякувъ“, „вувторка“, „огномъ“ зам. огньомъ і т. и. Роком 1660-тим починаєть ся Гукливська літопись, писана в с. Гукливе на північній Угорщині; виривки з неї опублікував Е. Сабов[1]). І тут обік деяких мадяризмів (марга) знаходимо такі форми, як „на пудгорю“, „зимивлѣ“. Подібним характером визначають ся літописні записки Солотвинські і Лаврівські, опубліковані о. Петрушевичем (Свод. лѣтоп., див. стор. 34, 252—253), на жаль не повно і без докладного опису оріґіналів.

Далеко більший інтерес мають памятки поетичного письменства, що зберегли ся з тих часів. Може найстарша з них, захована з датою, се уривок рождественської вірші, списаний на марґінесах Комарнянського Прольоґа. Дата, покладена коло того уривка і написана тим самим скорописом, що й сам уривок, стверджує, що писано його 1 цьвітня 1655 р. На жаль при пізнійшій оправі рукопис обрізано і через се пропав дальший текст нашої вірші. Ось те, що заховало ся з неї:

Панове братя, що то за рада?
Або коли тежъ меже вами якая звада,
послухайте но вы мене,
услишете щоколвекъ от мене.
Слышалемъ, же ангели спѣваютъ,
„Слава во вишнихъ“ оповѣдаютъ.
„На земли покой, добрая воля!“
котрая то пѣснь загримѣла с поля.
Ово єно ся мѣ....
котрый то повѣсть нам речет певную.

Є се найстарший, скілько можна зміркувати, певний слід істнованя на галицькім Підгірю духовної вірші, держаної в легкім, гумористичнім тоні. В XVIII в. таких віршів складало ся богато на Вкраїні, але в Галичині їх майже нема. Далеко важнійшою памяткою треба вважати віднайдену о. Петрушевичем

[1]) Евменій Сабовъ, Христоматія церковно-славянскихъ и Угрорусскихъ лит. памятниковъ. Унгваръ, 1893, стор 2-3.

пісню про події 1683 р., хоча на жаль, текст її, опублікований сим ученим[1]), дуже далекий від корректности і дійшов до нас у досить попсованій копії. Відсилаючи цікавих до публікациї о. Петрушевича і його уваг доданих до неї, передаю сю пісню гражданським письмом і з такими поправками, які менї видають ся реституциєю (де можна) первісного тексту, та з зазначенєм прогалин там, де їх не зазначив о. Петрушевич (дод. X). Пісня зложена, як видно зі змісту, безпосередно по оповіданих у нїй подіях, а оповіданє приточено до факту спаленя церкви в Клокочі, Унґського комітату, і перенесеня з того села образа Божої Матери до Мукачова.

Ся пісня, зложена якимось досить письменним і зі станом подій обізнаним чоловіком, уводить нас в осередок бажань та симпатій тодїшнїх осьвічених Русинів. Її автор, як і слїд було ждати, противник мадярської самостійної, чи мадярсько-турецької держави, а прихильник Нїмцїв. Він рад би, щоб Турків вигнано не тілько з Угорщини, але і зі Стамбула і ся евентуальність по побідї 1683 р. видаєть ся йому досить близькою. Про польську поміч під Віднем він згадує симпатично, але не признає їй такого рішучого впливу на побіду, як се чинять Поляки. Віденьський терен від него далекий; за те про утяжливу роботу очищуваня Угорщини від Турків він знає більше, а тут виступають уже самі Нїмцї.

При кінцї XVII в. бачимо на териториї, про яку говоримо в нашім оглядї, певну зміну в смаку і в духових вимогах письменних людей. Ми не знаходимо вже нових копій Учительних евангелий, так улюблених недавно; правда, форма „Слова“ або „Казаня“ лишаєть ся, але зміст її розширяєть ся. Зі сходу і з заходу нанесено вже перед тим велику силу ріжних творів, апокріфів, леґенд, апольоґів, сьвітських оповідань, і ось тепер на ріжних точках нашої териториї (подібне дїяло ся зрештою й по иньших сторонах) іде популяризация сего материялу. Початок зробили звісні укр. писателї, автори проповідей та збірок, як ось Ставровецкий зі своїм „Перломъ многоцѣннымъ“, Галятовський і иньші. Їх твори здобувають собі на нашій териториї велику популярність, якої подекуди не стратили й доси. Уступи з Перла многоцѣнного, з Ключа разумѣнія і т. и. переписують ся і заводять ся до рукописних збірників, а оповідані там „приклади“ та чуда переходять в уста народа, вплїтають ся в канву давнїйших оповідань, пісень, колядок. Прикладом може служити колядка записана о. М. Зубрицьким у с. Мшанци

[1]) А. С. Петрушевичъ, Историческая пѣснь Карпаторуссовъ изъ 1683 г. (Литерат. Сборн. Матицы 1886, стор. 190—198).

староміського пов., де знаходимо оповіданє про те, як з наказу Божої Матери сорок ремісників будувало

сьвяту Софію в сьвятім Кийові,
що на нїй било сїмдесять верхів,
сїмдесять верхів, сїмдесять крижів,
семеро дверий, а одні підлоги.

Далї оповідаєть ся ось яка пригода:

Тамтуди лежит з давну стежейка,
стежкою іде польська вінойка,
меже ними йде полковничейко.
Стала вінойка в крижі стріляти.
Рече словейко полковничейко:
„А не стріляйте ж в сьвятії крижі,
бо спустит Господь огняний дожджик,
огняний дожджик, громові кулї,
затопит Господь польську вінойку“.
Вни не слухали, в крижі стріляли;
а й так ся стало, як він говорив:
іспустив Господь огняний дожджик,
огняний дожджик, громові кулї,
затопив Господь польську вінойку,
хиба лиш зістав полковничейко[1]).

В „Кіевской Старинѣ“ 1891 р. (кн. XII, ст. 476) я вказав безпосереднє, по моїй думцї, жерело сего уступа колядки в однім „чудї“, яке оповідає Ґалятовський у додатку до свого „Ключа разумѣнія“. Читаємо там (львівське вид. к. 138): „Чудо пє. Року ҂ахл. (1630). Гды едного часу войско полское приступило подъ монастырь Печерскій и хотѣло его збурити, чуючи, же тамъ Шулга полковникъ з рицерствомъ запорозкимъ знайдуєтся, в той часъ Пресвятая Богородица манастырь свой отъ небезпеченьства оборонила, бо за еи предстателствомъ огнистый дожчъ спалъ з неба на войско польское и одогнал єго от манастыря Печерского, що потымъ сами Ляхове и Нѣмцы, которыи были въ ними, повѣдали. Надъ тымъ войскомъ Бутлеръ и Жолтовскій были преложоными“[2]).

---

[1]) Повний текст сеї колядки з моїми увагами див. Кіевская Старина 1889, янв. ст. 231—233.

[2]) Подібний мотив, тілько ще з більше чудесним підмальованєм, перенесено в XVIII в. і на Почаївську ікону Божої Матери. Тут Турки і Татари облягають Почаїв і стріляють до манастиря, але, як каже в польській пісні апост. нотарій Каспрович:

Nazad leciały puszczone tu strzały,
Co widząc zgraie Otomańskie drżały,

На живе чутє спільности з Київом, на добру память про його сьвятощі вказує також віднайдений дром Охримовичем на окладцї угроруського Учительного евангелия уривок піснї „киевскаго печарского монастиря“, буцїмто „виложеної в Киевѣ градѣ пресвятой Богородици“ (Записки XIX, Misc. 6). Ся пісня, так як вона записана в угроруськім рукописї, не має нїчого спільного з Київом; є се невдатний переклад звісного польського гимну „Panno chóru anielskiego“, переклад доконаний правдоподібно таки на нашій Карпаторуській териториї, повний польонізмів. Для нас цїкавий тілько його титул, а власне факт, що перекладачеви захотїло ся конче пришпилити сей гимн до Київського Печерського манастиря; він силкував ся для сеї цїли робити вставки і в сам текст гимну і так повстав двостих:

Високо лѣтают орлове,
Киевъскихъ печар отцове —

що анї розміром, анї змістом не вяжеть ся з рештою гимну, але відповідав патріотичному намірови перекладача.

З якогось книжного жерела, подібного до „Ключа разумѣнія“, пішла також „Киевская“ пісня, захована в Камянськім рукописнім Богогласнику з 1734 р. (дод. XIX). Хоча зложена твердою церковною мовою, вона варта нашої уваги вже тим, що й доси не перестала служити до церковного вжитку в однім із найдальше на захід висунених закутків нашого краю, не перестала піддержувати там памяти про Київ.

Текст піснї сильно попсований, декуди майже незрозумілий; топоґрафія неясна; так і видно, що складав пісню хтось, що не мав ясного понятя про місцевість, а користував ся тілько книжковими ремінїсценциями. Про ті жерела, з яких черпав автор піснї і про сам факт, що творить її основу, поки що не вмію сказати нїчого. Та чи була ся пісня зложена в західнїх Карпатах, чи нї, в усякім разї вже те, що вона там співала ся і співаєть ся й доси, в звязку з мшанецькою колядкою, де говорить ся також про Київ, показує, що зацікавлене навіть тодіш-

---

Kiedy się na nich broń ich obróciła
I trupem zaraz poległo ich siła.

(Богогласникъ 1790).

А в звісній руській пісни читаємо:

Турки Татары смѣло ступають,
На гору стрѣлы якъ дощь пускають,
Ихже всѣ стрѣлы
Назадъ летѣли.

нім, нїби то мертвим та схолястичним письменством, будило і піддержувало серед народа ширші национальні інтереси, тямку про далекі центри национального житя, сьвідомість про його ворогів.

При кінцї XVII і з початком XVIII в. в нашій териториї йде досить живий письменський рух, про який ми поки що знаємо дуже мало. При страшеннім браку осьвіти, при упадку громадського житя і национальної сьвідомости сей рух варт близшої уваги. Він проявляє себе в ріжних рукописних збірниках, у яких крізь зверхню хаотичність і ріжнородність тем проглядає бажанє — обняти як найширший круг відомостей, знайти відповідь на масу фізиоґрафічних, історичних та моральних питань — і передати те все широкій масї, мовою доступною для неї, в формі легкій і привичній — проповіди, коротенького оповіданя, вірші. Правда, відомости се застарілі супроти тодїшньої європейської науки, відповіди не виходять із круга традицийної византийщини або середньовікової схолястики, але сама форма — нова, стиль простий, виклад приладжений до потреб невчених читачів і слухачів.

Сей енциклопедичний характер мають рукописні збірники, яких доси звісно нам кілька, а яких певно мусіло бути далеко більше. Такі збірники складано у нас церковною мовою з давнїх давен; ще один із давнїх індексів заборонених книг говорить про „толстые сборники обрѣтающіе ся по попомъ“ і начинені всякими неправовірними річами. Маємо в руках один такий збірник із XVII в., прозваний мною відповідно до підпису його власника (а може й складача) збірником о. Теодора з Дубівця, але я вважаю зайвим подавати тут його опис, бо він зложений ще весь церковною мовою і правдоподібно в місцевости досить далекій від обнятої нашими увагами териториї. Завважу тілько, що окрім численних статей апокріфічного змісту тут переписано чимало житий, леґенд, проповідей, цїлий Апокаліпсіс сьв. Івана, Зизанїєву книжечку про Антихриста і староруське „Хожденнє“ Данила Паломника.

Одним із найстарших рукописних збірників нового типу, тоб то в нар. мові був мабуть той самбірський рукопис із кінця XVII в., про який згадує Жеґота Паулї (Ż. Pauli, Pieśni ludu ruskiego w Galicyi I, 134). Сей рукопис, у 8-цї, писаний на замку Старосамбірськім якимсь Юриєм ковалем Грушатицьким містив, як подає Ж. Павлї „крім кількох набожних пісень молитви відмовлювані в часї татарських нападів, ріжні леґенди, в тім числї житє Володимира Великого, зложене укр.-руською

мовою“, а також звісну, передруковану в збірці Ж. Павлї пісню про здобуте козаками Варни 1605 р. Де подїв ся сей рукопис — не звісно; правдоподібно знайдеть ся в музеї Чарторийських у Кракові.

Що житие сьв. Володимира в перекладї на народню мову в XVII в. не було унїкатом, на се маємо доказ у однїм Прольозї, що знаходить ся в Перемиській капітульній біблїотецї (LII, B. 5) і був написаний у XVII в. церковною мовою; тілько одно житие, а власне житие Евстахія Плакиди написано мовою близькою до народньої.

До нас дійшли чотири збірники, зложені або виключно або переважно народньою мовою при кінцї XVII або в початку XVIII в. і то всї чотири з північної Угорщини, а три подібні збірники з Галичини,- зложені або в самих горах або на Підгірю. Се збірники: Ст. Теслевцьового (додаток IV), Унїварський (дод. V), два рукописи з с. Лїтманової на Спішу (дод. VI і VII), Теодора Поповича Тухлянського (дод. VIII) і Кузикевича (дод. IX). Отсї збірники позволяють сказати декілька слів загальної характеристики. Їх автори очевидно сїльські духовні, а їх рукописи — або готові проповіди, або материяли прилагоджені для визисканя в проповідях. Але якжеж далеко відбігли ті проповіди від типа Учительних евангелий! Коли там переважав простий виклад евангелия і головних точок віри та моралїзация, тут найголовнїйше місце займають оповіданя. Автори рукописей стягають для сеї цїли материял із усяких можливих жерел, із житий сьвятих, із збірок середньовікових леґенд і прикладів, із сьвітських новель та казок або моралїзацийних апольоґів, не гордують навіть оповіданями зачутими з народнїх уст, народнїми віруванями та традициями. Все те подиктоване щирим і горячим бажанєм — просьвітити нарід, напутити темних. Але при тім якже зворушує нас вид тих просьвітителїв! Вони-ж самі темні! Хоч уміють читати і писати, володїють крім руської ще церковною, польською чи може й ще якою мовою, та про те від дійсної науки, тої, що була тодї в Европі, вони стоять майже так само далеко, як і їх неписьменні слухачі. Що може бути наївнїйше частих упімнень тих проповідників: „Прислухай ся добре отсьому мойому казаню, а будеш знати“ се й те! Що може бути забавнїйше, як їх виясньованє природних явищ, як їх мітольоґічні коментариї про метеори, „еродия“ і т. и. (див. Памятки I, 326 — 328; II, 105—106). На якім допотопнім рівнї стоїть їх полеміка з недовірками! Сих наших проповідників не цї-

кавлять ніякі доґматичні тонкости анї диялєктичні докази; їх теольоґія груба, антропоморфічна, прімітивна, хоч і порушаєть ся в рамах „православної“ церкви. Унії бачимо хиба слїди, але не чуємо найменшого подиху тої боротьби, що велася довкола неї. Авторів і їх слухачів цікавлять найбільше оповіданя, чудеса; по за се їх моралїзация обертає ся в тїснім крузї конвенціональної моралї, можна сказати, в крузї десятьох заповідей, а пастирське богословіє зводить ся до даваня „постраху христіяньского“ і до упімнень, щоб люди не жалували давати духовному приносів. Але що є справдї нове і цїнне в тих оповіданях і поученях, так се їх мова — проста, народня, з мадяризмами і польонізмами вживаними в данїй місцевости, з закраскою місцевого диялєкту, декуди з невеличкою примішкою церковщини, не більшою, як її можна було чути в устах дяків і сільських грамотіїв. А надто спосіб оповіданя! Автори наших рукописних збірок нїде не перекладають дословно своїх жерел, не переписують дословно своїх взірців. Кождий із них бере зі свого взірця тілько основу і переробляє, переповідає її по свойому, один з меншим, другий з більшим талантом. Хоча автори збірок Унґварської, Теслевцьового і Тухлянської по части черпають із спільних жерел, подають спільні оповіданя, то про те анї одно оповіданє не згоджує ся з другим дословно, а звичайно перерібка сягає далеко дальше по за стилїстичні відміни, модифікує й саму річ. Видно, що автори трактують свої теми зовсїм не як якісь сьвятощі, а по просту як лїтературні теми і оброблюють їх свобідно, силкуючи ся поперед усего надати їм по змозї яркий місцевий кольорит. Старі патріархи і пророки, Греки і Римляне, царі і сьвяті говорять тут зовсїм так як Карпаторуські гірняки, уживають їх характерних зворотів і поведїнок. Пригадаю поводженє Йосифових братів у Єгиптї (Памятки І, 168—172) і їх характерну промову: „ми сини патріарха Якова — може-сте чували про него“. Пригадаю епізод із Валаамом, де в однім рукописї сказано по просту, що Мадиянїти покликали його на поміч, а в другім уже скомпоновано лист до него від короля (Пам. І, 258, 260) на взір численної в тім самім родї дипльоматичної переписки поданої в популярній „Александрії“.

Бо й „Александрія“ належала до тих творів, що в тім самім часї, в кінцї XVII і на початку XVIII в. мали широку популярність на нашій территориї; і вона була перероблювана таким самим методом. Ми маємо під рукою дві такі перерібки: одну з північної Угорщини (див. додаток XI), а другу поміщену

в Хитарськім рукописї, описанім мною і д. Гнатюком (Записки т. X, Misc. ст. 7—14). Про третю перерібку, що була доконана на Покутю над Прутом в с. Ілинцях Коломийського пов., подав коротку звістку о. Петрушевич (Сводная лѣтопись 1700—1772 г. стор. 102). Вона була списана 1726 р. Андрієм Помяковим „на малорусскомъ нарѣчіи"; рукопис знаходить ся в бібліотецї о. Петрушевича. Надіючи ся з часом опублїкувати ті перерібки, я поки що даю тілько невеличкі проби їх текстів, вибираючи для сего один розділ, який подаю в обох перерібках, а надто випис розділів, на які поділено текст повісти в обох перерібках і вставлений у оповіданє виклад космоґрафії (додаток XI).

Сїмнацятий вік був у нас загалом героїчним часом, а тим самим і часом, коли люди, самі переживаючи найріжнороднїйші пригоди, любували ся в оповіданях таких пригод. Бачимо се і на нашій території, де те саме замилуванє від міської інтелїґенциї звільна переходить і на села і стає ся мотивом до перероблюваня, перекладаня ріжних романтичних повістей та леґенд на народню мову. „Александрія" була найяркійшим, але не одиноким прикладом. Ще в половинї XVII в., як уже згадано, в однім перемиськім Прольозї (LII, B, 5) зложенім церковною мовою, знаходимо (стор. 116—130) „Житіе Евстафія Плакида стратилата и Феописты жены его и чадъ єго Феописта и Агапія" перекладене на народню мову з відтїнками гірського диялєкту. Житє сьв. Володимира і иньші леґенди бачили ми в Старосамбірськім рукописї, збірку леґенд у Хитарськім рукописї (дод. XI), оповіданє про чистилище сьв. Патрикія додав о. Прислопский до свого перекладу коментованої Псалтирі з 1760 р. (дод. XIII), а в рукописї Степана Самборини (додаток XII) знаходимо крім збірки апокріфічних оповідань про житя апостолів та про загробне житє також переклад звісної книжки Gesta Romanorum, доконаний із польського. Переклад, що правда, не блискучий; він вповнї підходить під ту характеристику руських перекладаних повістей XVII—XVIII в., яку подав др. Мурко[1]), — але видно, що була тодї потреба таких перекладів, і то потреба серед кругів, для яких незрозумілою була стара, книжна церковщина. Правда, ся потреба неосьвічених селян, далеких від цивілїзацийного руху, не була широка. Вони мали свої казки і піснї, свою устню словесність; письменство доповнювало її, подаючи їм леґенди та притчі, приладжені

[1]) M. Murko, Die ersten Schritte des russischen Romanes, Wien, 1897, стор. 12—14.

для моралізациї, а іноді й не зовсім приладжені для неї, як ось прим. оповідане про Большевича і Волотовича в рукописі Унґварськім і Теслевцьового, про бражника в Калуськім (дод. XIV), про Соломона і чортів у бочці в Іспаськім (дод. XV), про Елевферія в збірці Кузикевича (дод. IX). Цікаво, що дуже пильну увагу звертано на есхатольоґію. Сюди належать не тілько широкі перерібки оповідань про Антихриста і страшний суд (у рукоп. Теслевцьового, Поповича), але також збірки перекладених статей про митарства і загробне житє в рукописі Самборини і ширші або коротші перерібки старого апокріфа про вандрівку Богородиці по муках; у наших рукописах маємо дві такі перерібки: в збірці Кузикевича і в рукописі о. Яремецького Білахевича (дод. XVI, друковано в Житю і Слові II, 81—88, 224—237). Сюди належить також переклад польського твору „Пекелная вѣчность“, що заховав ся нам у двох неповних копіях, у кождій з додатком цілого ряду леґенд, що також мають темою загробне житє (дод. XVII і XVIII). Ми маємо сьвідоцтва, що власне загробне житє і пекельні кари були улюбленими темами руських проповідників старої дати при кінці XVIII в. і що ті проповідники помагали собі при проповідях не тілько драстичними упімненями, леґендами і притчами, але також малюнками страшного суду, що часто переходили всякі границї „чемної подоби“, так що аж церковні власти мусіли виступати против них (Записки Наук. тов. ім. Шевченка, т. XXVII, Misc. 10—11).

Нам лишає ся ще сказати декілька слів про вірші і пісні, які в XVIII в. були зложені або розширені на нашій териториї. Головну увагу треба тут звернути на цікаву пробу, зроблену 1734 р. далеко на заході в Карпатських горах, на угорськім чи на польськім боці — сего не можемо сказати напевно, — зложити великий Богогласник, себ то збірку духовних віршів на всї неділї і сьвята цілого року, на ріжні чудовні образи і на ріжні пригоди людського житя. О скілько можемо догадувати ся, ся збірка складала са з трьох а може й більше частей. Із першої з них, яку мав у руках о. Петрушевич і про котру каже (Литературный Сборникъ Матицы 1886, ст. 190), що вона знаходить ся при церкві в Малім Липнику, Попрадського деканату, Шариського комітату, ми привели пісню про Клокочівський образ. Із с. Каменої в грибівськім повіті ми одержали недавно третю часть тої самої збірки (дод. XIX), відки також подаємо пісню про Київобратську ікону Божої матери. Маючи в руках тілько сю одну частину сего Карпаторуського Богогласника з 1734 р. ми можемо

сказати, що загалом його вартість дуже невелика. Піснї зложені переважно (з невеликими виїмками) церковною мовою, без теплого чутя і без поетичного таланту; вони сухі і шабльонові, а коли перекладені з польського, то переклад слабий. Виїмків не богато, та до них треба зачислити пісню про Новосамбірську ікону Божої Матери; ся пісня зложена популярним розміром, мовою досить близькою до народньої і визначає ся простотою і ясністю вислову і щирим чутєм; як звісно, вона війшла й до почаївського Богогласника з 1790 р., а на Угорській Руси була з невеличкою зміною в текстї приложена до Повчанської ікони Божої Матери (див. дод. XXI, 35).

До віршів нецерковного змісту, зложених, а бодай тільки розповсюджених на нашій території в XVIII в., належить „Пѣснь о свѣтѣ“, як вона названа в рукописї о. Теодора Поповича, або „Пѣснь о плачливомъ житіи бѣдного студента“, як вона називаєть ся в рукописній збірцї пісень і віршів, списаній 1759 р. Дмитром Левковським; ся збірка, як подає о. Петрушевич (op. cit. 211), тепер в капітульній біблїотецї в Перемишлї. Автор нашої вірші в акростиху називає себе Александром Падальським. Що його вірша була розповсюджена широко в наших горах, се доказує ще одна її копія, яку сими днями надіслав менї о. Зубрицький із Мшанця Староміського пов., копія цїкава тим, що текст вірші тут далеко сильнїйше, ніж у копії Поповича, закрашений признаками гірського диялєкту (дод. VIII, варианти).

Загалом треба сказати, що в XVIII в. чим далї до його кінця, тим більше переводить ся мода списувати збірки оповідань, житий і т. и., а бере перевагу охота до списуваня пісень і віршів. До нас дійшло велике число сьпіванників, з разу майже виключно духовних, між якими найстарші поки що ті, що були зложені в 1734 р. в західнїх Карпатах, а далї з чим раз більшим числом сьвітських пісень. До таких належить мабуть той рукописний збірник, який бачив о. Петрушевич у с. Добрянах коло Стрия і з якого він цитує віршу про війну Москалів з Турками під Хотином 1739 р. (Свод. лѣтоп. 1700—1772 г. стор. 146), хоч на жаль учений автор нічогісінько не сказав про дальший зміст сьпіванника анї про те, коли і де він був списаний; саму віршу зложено правдоподібно в Тернопільщинї, бо вона згадує про Буцнївську ікону Матери Божої. З нашої території походить мабуть иньший сьпіванник із XVIII в., що його має о. Петрушевич і з якого він (також не подавши нічого близшого

про рукопис) цитує (op. cit. 226—227) цікаву „Пѣснь свѣцку о Ляхахъ зъ Москалями“, себ то про бійку російського війська з польськими конфедератами в Станіславові 1764 р. Я вже при иньшій нагоді передрукував сю пісню (Житє і Слово II, 274—275), а тут наводжу її ще раз як характерне для нашої териториї сьвідоцтво про настрій Русинів супроти Поляків перед розбором Польщі.

Гей чи чувавъ хто о Ляховской [славѣ],
котрои достали въ мѣстѣ Станѣславѣ:
якъ почали були мѣсто рабувати,
передъ Москалями мусѣли втѣкати.

Якъ въ кошару вѣвцѣ, такъ ихъ запудили,
а въ Станиславовѣ южъ ихъ осочили.
Москалѣ из жарту почали стриляти,
а Ляхи зо страху почали вмирати.

Ударили з гарматъ, ажъ баня упала
зъ певного костела, тамъ ментрога стала;
выходятъ Ляхи, абы не пустити,
Москаловъ отъ мѣста не могли отбити.

Лечъ не доказали, бо не годни [того]
Москаловъ отбити, хоць ихъ [и] не много;
дали собѣ палоръ на середу рано,
а другимъ Москаломъ въ той часъ знати дано,

Абы на всю нощъ ишли на ратунокъ:
въ той часъ упавъ на нихъ великій фрасунокъ!
Єденъ каже: біймо! десять: утѣкаймо!
а сто каже: всѣ ся Москаломъ поддаймо!

Били ся отъ раня ажъ [мали до] волѣ,
а въ вечеръ зостали въ Москаловъ въ неволѣ.
Любилисте Ляхи ѣсти курій, гусій много,
Седѣтъ же въ неволѣ, не иджте нѣчого.

Такъ Москалѣ вмѣють Ляховъ частовати,
бы ся зарекли больше рабувати:
дають мало ѣсти, а ще меньше пити,
щоб ся зарекли больше бунтовъ чинити.

Не забуваймо, що сю віршу складав підданий Польської держави, в якій Москалї в ту пору ґосподарювали per nefas, були простими наїздниками. А тимчасом із вірші виходить, що Поляки грабують своє власне місто, а Москалї приводять їх до порядку, карають їх за ворохобню. Як до дна мусів польський режім перевернути всї правні почутя у своїх підданих, коли на його ґрунтї могла вирости вірша з таким основним поглядом! І не можна сказати, щоб автор вірші був який сьвідомий моска-

льофіл. Ні з чого сего не видно, але йому подобаєть ся очевидно в Москалях той елємент дісціпліни, енерґії і порядку, якого не звик бачити в своїх, найблизших зверхниках — Поляках.

Нарешті зазначу, що від самого кінця XVII в. на нашій териториї стрічаємо проби записуваня народнїх або напівнароднїх (дворацьких) пісень. Першу таку пробу ми бачили в Старосамбірськім рукописї, з якого Жеґота Павлї виняв текст піснї про здобуте козаками Варни. Коло половини XVIII в. знаходимо одну коротеньку пісеньку записану на марґінесї Дрогобицького рукописного збірника, зложеного в значній мірі церковною мовою (дод. XIX), а з Калуського пов. маємо уривок більшої рукописної збірки пісень і віршів (дод. XXIII), на жаль уривок дуже дрібний і не повний. Анальоґічні явища бачимо також у північній Угорщинї, де Клокочівська пісня певно не була першою, а в XVIII в. бачимо дальші проби сьпіванників (дод. XXI і XXII), складаних по части оріґінально, по части на взір Почаївського Богогласника.

І ще одно явище варто уваги в Карпаторуських рукописах XVIII в. Разом з заціквленєм до есхатольоґії, до повістей про загробне житє і конець сьвіта, до чудес і леґенд — росте також серед простого народа охота до ворожби, примівок і т. и. штук, і духовні силкують ся заспокоїти й сю „інтеллектуальну“ потребу. В рукописї Т. Поповича бачимо перероблені по народньому молитви та віруваня про бжоли; тамже знаходять ся й иньші памятки старої маґічної літератури, як ось: „Книга звѣздочетства“, себ то стара „остронумія“, ворожба при хорих і т. и. В рукописї Яремецького-Білахевича знаходимо (правда, по церковному) старі апокріфічні твори: Громникъ, Рождественникъ, Путникъ і т. и., хоч також досить змодернізовані що до змісту. А росийський учений Петров знайшов на Угорській Руси богату збірку апокріфічних молитов і замовлянь, зложених народньою мовою і списаних ще в початку XVIII в., бо коло 1707 р.[1]). Крім чародійських молитов і примівок знаходимо тут також „Върожку святыхъ апостолъ“, те, що над Черемошем називало ся Раздакъ (у мене є копія з рукопису зладженого кутським міщанином Рендиґевичем у 1842 р.), а в Московщинї Рафлї. Крил. Петрушевич догадуєть ся, що сей рукопис — копія з якоїсь збірки зло-

---

[1]) Вони опублїковані в „Журналѣ минист. нар. просвѣщенія“ 1892 р. Тілько відтам довідались про сю памятку Угоруси і передрукували її в ч. 21—24 „Угрор. Листка“ 1892 р.

женої в Галицькій Руси і додає, що подібна рукописна збірка, якою в прикарпатських сторонах користували ся наші малоосьвічені сьвященники, находить ся також у митрополїтальній бібліотецї у Львові.

На сьому я міг би й скінчити свої уваги. Але тут насуваєть ся питанє: який був конець сього письменства? Чи підготовило воно терен для нової народньої лїтератури, чи перетворило ся орґанічно в нові, висші форми? В тім то й наше нещастє, що від довгих сот лїт усї гарні початки нашого розвою рвали ся і нові поколїня завсїгди мусїли зачинати на ново, мусїли боєм здобувати терени завойовані вже давно їх предками, а потім знов утрачені Бог зна яким фаталїзмом. Так було й сим разом. Оте досить широке і досить живе письменство, якого істнованє посьвідчують описані тут рукописи, та яке правдоподібно було далеко богатше і ріжнороднїйше, нїж ми можемо міркувати з тих шматочків, що дійшли до нас, — при кінцї XVIII в. вже було в такім упадку, що майже зовсїм не заважило на вазї нашого розвою, коли приходило ся шукати для него нових доріг. Як звісно, в ту пору з волї австрийського цїсаря повстають для Русинів висші школи, волею цїсаря Русини повинні просьвічати ся lingua patria; але серед сьвітлїйших Русинів затратило ся розуминє, що се таке та lingua patria, затратила ся тямка про ту довгу письменську діяльність, що з кінця XVI в. силкувала ся ввести в письменство живу мову простого люду. І хоча ще 1790 р. Ставропігійське Братство в своїм Букварі подає „Свѣтску полїтику“ майже чистою народньою мовою, то вчені професори на львівськім „руськім“ унїверситетї мучать ся викладаючи важкою церковщиною, пишуть по польськи, по латинї, по нїмецьки, навіть по французьки, але по свойому не вміють. Вихованцї того унїверситету силкують ся внести церковщину навіть у елементарне навчанє по селах, як прим. о. Н. Щавінський, котрий у р. 1814 складає „Букварь славен҆скаго ѧзыка роду Россїѧному“, або як пише докладнїйше в другім титулї „Букварь славен҆скаго ѧзика, чтенїѧ и҆ писанїѧ, въ бл҃гопотребное҇ поученїе҇ и҆ полезное҇ руковожденїе҇ оу҆чащим сѧ дѣтемъ своимъ и҆ парохїѧнъ, и҆зданъ ѿ ї҆ереѧ Шавѣн҆скаго Николаѧ, пароха Болоховецъ, питающагѡ во Ѧкадемїи Львовской составленной ѿ Ї҆ѡсифа II ї҆мператора“. Сей буквар не був друкований, рукопис тепер у мене.

Фатальним способом висша просьвіта замісь зблизити Русинів до живого жерела розвитку — народа і його мови, відда-

лила їх від нього, повела інтелїґенцию в обійми Нїмців, Поляків, Мадяр, а простий народ лишила в темряві, або що найбільше — лишила йому ті старі памятки своєї письменської роботи, які ми оглянули висше і які він зберіг і зберігає й доси. Тілько менше осьвічені, або виємково зорґанізовані одиниці з поміж тої інтеґенциї не порвали звязків з простим народом і його мовою. До таких належав мабуть той Пастелїй, мукачівський канонїк з кінця XVIII в., що зложив сатиричну віршу на попа, яка заховала ся в відписах у сьпіванниках з додатками иньших дяківських або селянських рук (див. дод. XXII, 36). Який контраст до него творить иньший церковний угроруський достойник, Гр. Таркович, що 1805 р. складає віршу на честь палятина архикнязя Йосифа і в нїй виризно відрікає ся простої мови, простого віршованя:

Бо где́ рыкъ,
бечъ, бунчъ, крикъ,
звукъ, квакъ, кликъ,
тамъ не милъ ликъ;
за Ладу, Коляду, Лелію, Русалки
тамъ гнусны пѣсенки и просты пищалки —

і вказує новій поезиї одиноко гідні теми — або „Невску нимфу плакати“, або „колѣномъ и сердцемъ дати поклон глубокій“ будапештенському князеви [1]).

Запізнені екземпляри старомоднїх віршарів бачимо ще в XIX в. не тілько серед селян і сільських дяків (приміри їх віршів див. Житє і Слово II, стор. 222 — 224), але й серед сьвященників таких, як ось о. Ферлеєвич у Товтрах на Буковині, котрого Пѣсни и псальмы (дод. XXIV) були навіть друковані, або як Степан Шепедїй у скільських горах, котрого „Історіостїх“ і иньші вірші були опублїковані мною (Записки XI, Misc. 3—14).

Але такі проби в XIX в. були ще менше популярні, нїж уперед і не мали нїякого впливу на суспільність. Обхідною дорогою через польський романтизм і чеський панслявізм дійшли деякі талановиті Русини до нового зближеня з рідним народом, поклали в 30-их роках основи нової народньої лїтератури. Карпатська територия дала тому новому рухови талановитого співробітника в особі Вагилевича, потім иньших у Миколї Устияновичу, Антонї Могильницькім, Йосафатї Кобринськім, а в другій половині XIX в. видала Юрия Федьковича, поета і новелїста,

[1]) Див. Житє і Слово III, 462 — 463. Початок вірші Тарковича, надрукованої тут із паперів Осипа Левіцького, був надрукований ним у його Граматиці 1834, ст. 190.

першого з Карпаторусів, у котрого писанях такий Европеєць як Турґенєв міг добачити справжнє „жерело живої води“ [1]).

Забуті і погорджені письменними Русинами памятки старого Карпаторуського письменства знайшли захист під стріхами простих селян, убогих дяків та стародавнїх сільських учителів; там і доси вони читають ся і будять у вбогих душах небуденні думки, часом висші, чистїйші пориви. Але від початку XIX в. і тут ґрунт для розвою сего письменства був підкопаний. Доля пхнула всю масу нашого народа на нові шляхи, якими вона мусить іти наперед, чи хоче чи не хоче. Появили ся для простого люду такі перспективи, такі можности, про які вперед нікому й не снило ся. Можність забезпеченого правного становища супроти пана, можність осьвіти і сполучених з нею ширших прав, можність економічної незалежности, національної рівноправности, громадської автономії, социяльної рівности — все се величезні поля діяльности і сама присутність їх мусїла зробити великий вплив на народню душу, на весь склад її ідей. Тим новим ідеям, новим потребам те старе письменство зовсїм не відповідало і ми не без зачудуваня бачимо, як часом нові народнї змаганя мов у старій масцї виступають у формах вироблених сим старим письменством, як ось приміром ся писана кирилицею з титлами просьба селян покутського села Залуча „над Черемшов“ з 1840 р. (дод. XXV), котрої автори з таким притиском допрошують ся, „аби наша наука в школѣ для наших дѣтей на завше була“. Pium desiderium Русинів і до нинї!

[1]) Див. лист Турґенєва до Драгоманова, Зоря 1885, стор. 248.

ДОДАТОК.

I. Другий лист небесний.

Отсей рідкий апокріф заховав ся і в иньших рукописах (пор. Архим. Леонидъ, Описаніе рукописей гр. Уварова IV, 254), але у нас був пізнїйше зовсїм забутий. Я віднайшов його на марґінесах старої празничної Минеї, писаної в рр. 1570—1571 у с. Страшевичах, нинїшнього Самбірського пов. для перемиського епископа Антона Радловського, як довідуємо ся із вкладної записки на марґінесах кількох початкових карток, передрукованої далї в додатку до сього тексту. Загалом сей рукопис варт близшої уваги, бо, як бачимо з тої вкладної, крім минейних відправ у ньому подано також короткі поученя на відповідні празники, значить, була би се проба зробити щось посереднє між Минеєю і Учительним евангелием. Оправа сеї книги дуже стара, правдоподібно зладжена ще в XVI в.; отже важно те, що написаний на марґінесї незугарним полууставом апокріф богато потерпів підчас оправлюваня, бо деякі рядки зовсїм пообрізувано, иньші втратили конець. Значить, апокріф був написаний ще заким книгу дано до оправи. Пізнїйше, коли рукопис був уживаний у церкві, якась благочестива рука повишкрябувала тут і там букви і цїлі слова, а бачучи, що не може впорати ся з цїлістю, яку рада була зовсїм знївечити, позалїплювала обрізками паперу ті марґінеси, де був апокріф. У такім станї рукопис дістав ся до біблїотеки Оссолїнських (ркпс. ч. 3617) і менї прийшло ся відмочуючи наклеєний папір відкрити схований під ним апокріф.

Во ім҃а Ѡц҃а и҃ Сн҃а и҃ ст҃аго Дх҃а аминь.

Сїа ст҃аѧ епистолїѧ Гд҃а Бг҃а и҃ Спас[а] нашего по законꙋ вл҃дчнемꙋ поданнаѧ. Ѿ нбесъ на землю ꙋпалъ камень малий во градѣ ст҃ом Іерс[лимѣ] во ст҃омъ Сїѡнѣ. Оупалъ камень съ нбсь, маль быст[ь] видекїемъ, и҃ не бисть таковогo члка, аби его мѣлъ Ѿ землѧ воздвигнꙋти. Вь тоий [sic!] час ст҃ый патрїарха блже ныи Їѡаникїй во ст҃омь градѣ Іерслимѣ и҃ во всей Палестинстѣй странѣ, собравши сѧ митрополити и҃ епскпи и҃ всѧ свѧщенники [и҃] дїѧкони оучинили молбꙋ великꙋю ко Гдꙋ Бгꙋ съ всенощ[ни]мъ [бдѣ]нїемъ три дни и҃ три нощи. и҃ во третий день снийде голо[с съ н]бсь надь камень сей и҃ тогда патрїа[р]ха взалъ [sic!] камень [рꙋк]ою своею и҃ ѡбачиль в немъ такое писанїе, слова ст҃ый [мо]кѧчи:

„Азь есмь вамь послалъ остерѣгаючи вас, [дл]ѧ покаанїа вашего, хрїане, и҃ дрꙋгꙋю епистолию, [пон]еже о першой не покаѧлисте сѧ, ѩкъ повеленио быс[ть]. [пр]иказано, и҃ не хотѣли есте слꙋхати слова мой бжественьі[и]. [и] длѧ того послахъ на вас карности: ѩзики поганй [ва]с поплѣнѧть, повѧжꙋть, в неволю поберꙋть [и по]провадѧть. и҃ не Ѿвернꙋлисте сѧ Ѿ злихъ оучинковъ своихъ и не пошли есте дорогою правою, и҃ слова ст҃їи [е]ѵг҃кїи [мб. еѵангельскїи] не хотѣли есте слꙋхати. ѩкомъ самь мовиль: [нбо и҃] земьла [sic!] мимоидет, а слова мой не мимоидꙋть [до] вѣка. ничтоже повеленїй моих не радите и҃ тꙋю [епистоли]ю не чтите, не ст҃ите. и҃ за то пꙋщꙋ на васъ зими и҃ вѣтри силнїи и҃ громи страшнїи, гради, метѣл[ниц]и великїи, води поточи [sic!] випꙋщꙋ из матки земной, [. . .] на вас голодъ и҃ смерть лютꙋю, и҃ на все имѣнїе [ваше], трасенѧ и҃ многое знаменїе и҃ скрбь, не познали [. . .]ѩкого лица моего. гнѣвъ мой на вас ес[ть] за злїй [оучин]ки ваша и҃ за ст҃ꙋю нд҃лю. и҃ не вѣсте, смртнїи [чл]ци, иже дахъ вамъ на земьлю всего добра, хлѣба, [вин]а, медꙋ и҃ ѡвощи, всего до ситостыи вашихъ, а ви все [. . .]тѧ вашихъ престꙋпаете, Бг҃а не чтите и҃ не держите [въ чис]тотѣ и҃ в набоженствѣ црковномъ, але впалистесѧ [в сѣть] дїаволскꙋю и҃ в дѣла его скверныи, ѡсквернили есте [. . .]. и҃ за то восхотѣх погꙋбити всю землю [. . . . .] земнї, и древа ваша посꙋшꙋ и Ѿимꙋ Ѿ вас водꙋ и не бꙋдете м[али] что пити. и взедꙋ [sic!] на вас все злое, иж не храните повелений моих, Ѿчества моего вѣчнаго не стережете. ѡ неи[. . .]шливїй чловец[и] и многопохотлив[їи] и҃ лживїи! ненави[дите], един дрꙋгомꙋ пригодѣ радꙋе[те] сѧ и един дрꙋг[его] ѡклеветꙋете. [. . .] вас ждеть мꙋк[а] вѣчнаѧ и҃ оу[. . .] не вспомага[ете] и҃ не жалꙋете и млсти на ни[щих] не маете, си[ротам] кривдꙋ чинит[е], горшї есте Ѿ поган,

иж н[е мают] закона, й то[. . .] по закону свом[у] мясть чинать. а я вам закон[ъ] дал, а ви е[го] не держите, але ѡскверненни] есте нечестьми [?] вашими [тай]ними, и нез[наете] окаяннїи и прещеннїи [яко] азъ въ стую ндлю послах архаггла Гавриїла въ Назаредъ благовѣстити мтри моеи пречистои о нарожденїи моемъ, в ндлю рождество мое было, [в ндлю воскрнїе] [k. 356 r.] из мертвыхъ, й Адама ѿ ада извед[охъ], в ндлю вознес[енїе] мое на нбо бысть, в ндлю дахъ вам закон пророком Моусеѡм на горѣ синайской [. . гор]шї есте ѿ поган. не вѣсте, окаяннїи, иж ндлю буду суди[ти жи]вимъ й мертвимъ, и ввесъ свѣтъ, и воздам комуждо [по д]ѣлом его: як кто заслужитъ, такъ й заплату возметъ. [кот]орїй добрїй по закону моему, й за то их буду звати [на п]равицу мою й во црство йх прїму, а которїй чинилили [sic!] [злїй] дѣла, я ѿжену их ѿ себе, коли оуслишат глас мой великий [и ст]рашныи во уши всѣмъ: ѿтидѣте ѿ мене [нер]адївїй во муку вѣчную, во мѣсто дїяволе, тамъ житїе [ваш]е во градѣ дїяволском съ погани творящими [зл]а. азъ же клену ся вам десницею моею вѣчною [вис]окою й прстолом моим пречстим: аще не оставите ся [злос]ти ваших, пошлю на васъ страх й трепет великї. [В ст]ую неделю аще которїй члкъ безпамятливїй [. . .]юни не ѡставит дѣло свое в суботу ѿ девятаго часа до понеделка восходъ слнца, да будеть проклять. [Кт]о оучинить беззаконство и грѣ[х]ъ законопреступний [во] стыя дни, в ндлю, в среду й в пятокъ, [в к]оторїи стїя дни претерпѣлем распятїя й смрть [лют]ую, таковїй будеть проклят. Глю вам: чтите ндлю, пятницу и среду в чистотѣ й в добром хотѣнїи, [мол]ите ся й в млитвах набжне пребивайте. тими бо [млтвами] вибавите ся ѿ ада й дам вам радость на дши [и на] тѣлѣ, и землю во сладкую пищу, всѣх блгъ [земних] до ситостий ваших. Глю вам: в среду й в пяток [рыбы] да не ясте, а мѣнов[и]те во пости стыя взаконенния [. . .]им в празники гсскїя й престыя Бца. аще кто [яст в ср]еду й пятокъ рибы, разоряеть црковъ [. . . . .] анадема ѿ оца моего нбснаго [. . .] мтре моея [попаленъ] будетъ ѡгнем несогараемим. да разумете, коли би ви дни стыи взаконеннїи й праздники блгословенїи молитвами и пѣнїем црковнимъ препровождаите тїи дни ст[. . .], глю вамъ, и к[ле]ну ся престо[лом] моим стым, же юж ѿ сего [дне] не пошлю вам третую епистолїю таковую, я[ко сїю]. аще не покает[е ся], ѿтверзу нбо й пролие на [вас] дождъ съ к[. . .] навалным[. . .] февраля. и сожжу вся к[. . .] земнїи. и пак[и] пошлю на вас дождъ съ кро[вїю] й ѡгнемъ, и пож[ж]ет ѡгнь

ѿ ли[ца] всеѧ землѧ. и҆ паки пошлю на вас звѣри [. . . .] и живих вас пои҆дꙗть. и҆ ѿимꙋ ѿ вас лꙋча солнечнаѧ свѣта сего, и бꙋдет темность вели[каѧ] и҆ не бꙋдете видѣти [. . . . .]. пошлю на вас громи страшнїи со нбс҃ъ и блискавицѣ, [а]би есте погорѣли. тогда бꙋдете ѿткоповати гроби мертвимь и плакати начнете: востаните, [оу]мерлїи, видите [. . .]реше не може [. . . . .] терпѣти [. . . . .]ощениѧ Гд҃нѧ [. . . . .]ими мы [. . .] гробы ваша [. . .] тамо погребем [. . .] юж не можем [. . . те]рпѣти [. . .]сти и҆ прещє[нїѧ] Гд҃нѧ [. . .] посла Гд҃ь [за] злость нашꙋ [. . . .]омо ꙋчинїли [. . . .] да плачемъ [вели]кимъ и горкимъ [. . . . .]тъ ридати [. . . .]ла нб҃о [? sic!] [. . .] тогда ѿвернꙋ [лиц]е свое ѿ вас [. . .] бꙋдꙋ васъ [ка]рати до вѣка [. . .] же оучинїли [. . .] а злыи и лживїи и строптивїи, не любите [єди]нъ дрꙋгаго. загꙋблю вас на вѣки и҆ прии҆дете [. . . . .] и загибели и в' чꙋжоложнїки и чꙋжол[ож]ницѣ. о҆ горе вам! Злимъ пꙋтем есте пошлы ꙗкъ [. . .] домлане ол[. . .] вас ждет [. . .] пѣназѣ да[. . .] и такъ [. . .] чꙋжол҃жство [. . .] набиваете [. . го]ре вамъ, оскв[ерни]ли есте з[акон] бж҃ыи и цр҃ко[. . .] о҃вии загꙋб[. . .] заплатꙋ и [. .] оубогих ли[шаете,] сироть не ж[алꙋе]те и крив[ди] имъ чинит[е . .] зотов[. . .] мꙋ[. . .] закон [. . .] дахъ. П[. . .] цр҃кви [. . .] а ви его [. . .] цр҃ков [. . .] ст҃ꙋ [. . .] на омите грѣховь ваших, слꙋха[. . .] един дрꙋгомꙋ [. .] до о҃конъ, и все есте на ворожкахь и волхвахъ и всѧ [си]ла дїѧвол[с]каѧ [. . . .]нїте. лѣпше [би] сѧ таковом[мꙋ] чл҃кꙋ [не ро]дити. О го[ре в]ам, безако[ннии!] чемꙋ [не ст]рахаете сѧ [. . .]са не росѧ[дет]ъ землѧ [и по]жрет вась [. . . . .] непоздержанїѧ вашего, недобрїи, хитъланїи, нищи[. . .] гордии҆, небл҃годарнїи. видите тихаго чл҃ка и правого ср҃дца и про[ста]го, а вы его оуꙗзвлѧете и з него сꙗ насмѣваете и шидите, един на дрꙋгого при[сѧга]ете име[нем] моим, [кле]нете сѧ [ѧк] старїи т[акъ] молодїи [не]престанно. Злостїи вашихъ [. . .] цр҃кви [. . .] ст҃ыѧ оз[. . .]шаите [. . .] и рано д[. . .] оуставаите на мл҃твꙋ, на оубогихь мл҃сть маите и҆ жалите ихъ. о горе томꙋ, иж [. . . . .] злословить или оукарѧеть чернца. О горе то[м]ꙋ, иже [зло]словить гс҃дна своего дх҃овнаго! ꙗк' сѧ емꙋ [. . .]еста незапа[. . .] ѿни бо сꙋть [. . .]нїи Гд҃ви [. . .]вдꙋ ст҃аго [. . .]она повѣ[. .]ть не попоу[. . .]ает [. . .]ко но [. . .]ца Хс҃ [. цр҃к]овь ст҃ꙋю [ѿ горе] томꙋ [. . .] ѿсꙋждает [. . .]нщаи [. . .]ши болшаго, [ст]аршаго, [. . .]соваго [. . .] всѧде сѧ [. . .] гроба [. . .] звѣ[ра л]ютаго, и не вѣритъ во ст҃ꙋю цр҃ковь и Троицꙋ [. . .]ого

томꙋ [. . .] ж..лими [. . . . .] или крстным сномъ своимъ и кревними своими.

Не менше цїкава з язикового погляду, а важна для означеня часу і місця написаня сеї Минеї вкладна́, написана гарним курсивом на марґ. над текстом на картах 2—13, по обох боках кождої картки, всюди по одному рядкови; на жаль у однім місці бракує одної або двох карток, так що і вкладна дійшла до нас неповна. Ось що читаємо в ній:

Исписаны бы сия книгы в селѣ и в дворѣ еп̃їспьском в Страшевичах при Антонии Раллωвском еппѣ премиском и самборском, на имѧ Минеи изкралнныи обѣ боукатѣ. септеврыи мць, в немже е̃ ѕ̃. мць и в каждой слоужбѣ на седмой пѣсни на Гдьскаѧ празникы поꙋченїѧ дшеполезнаѧ, а на памѧти стых оугодник бжїих житїѧ их. А другаѧ боуката мць феврогар, въ немже е̃ з̃-мь мць и на седмои пѣсни поꙋченїѧ ꙗко и въ перши, и ωвщина на зади книгы. И тыж в' тыи часы и рокы ꙗко по въплъщени Сна Бжїа из пречтыѧ его Бгωмтре тисѧча пѧт соть седмь десѧтого и седмьдесѧть пръвого бы глад велкыи по всеи тои земли, а в третии годь повѣтрꙗ моровы немалы. И в томже роцѣ ҂афо̃в. престави сѧ Жигмонть Авгоусть велкыи крал полскыи и не бы кралѧ цѣлыи год, аж был вчинен сеим велкыи на ωбиранѧ кралѧ ꙋ Варшавѣ и там сѧ зезволили вшитци пнове едносталне на францезского Индриха княжа Андегавенске и послы по него выправили, аби его на крꙋлев [далї бракує картки рукоп.] Хва Димитрїѧ а также акы тыѧ книгы вышше писаныѣ не были ωдалены ω тоѧ црве стыѧ. А кто бы их мал ωдалити ꙗким колвек ωбычаем, то хочꙋ соуд с ним имати пред Гдемь Бгωм въ ден страшнаго Ег[о] соудицꙗ, и на нем да будет клѧтва стых ωць тиї. иже въ Никеи.

II. Данилівське (угроруське) Учительне евангелиє.

Рукопис сего твору, писаний у XVII в. на грубім, тривкім папері in folio, переважно одною рукою, тільки деякі прогалини доповнила якась друга рука, гарним, грубим полууставом, з киноварними титулами і декуди з орнаментами на чолї уступів. Книга складає ся нинї з 233 карт, переважно дуже добре захованих, з широкими марґінесами, що почорнїли по краях. На одній стороні

пересічно 29 рядків, на горі жива паґінация, кустодів нема. Початок рукопису затратив ся; бракує, як видно з нумерациї кватерніонів, з переду 16 карток; декілька карток бракує також у середині і при кінці. Оправа і паґінация нові. Книжка належала, як видно із вкладної, що буде наведена далї, від 1723 р. до церкви в Данилові, у північній Угорщинї, Ось її зміст:

1. Нєдлѧ ѡ блѫдном снѹ (стор. 1 — 5), без початку і кінця.

2. Нєдлѧ сыропоуст. (стор. 5—7), без початку.

3. Нєдлѧ первая стаго поста, єѵліє ѿ Їωана зач. є. (стор. 7—12).

4. Нєдлѧ в-ѧ стаго поста, єѵліє ѿ Марка зач. з. (стор. 12—16).

5. В нєдлю г. крестопоклоннѹю, єѵліє ѿ Марка зачало лз. (стор. 17—24), оповіданє про старозавітні подіі, що означали хрест (Мойсеєва палиця, вода з каменя, мідяна гадюка, дерево в водах Мерри), далї згадано про хрестове видїнє Константина. Хрест названо гербом Сина божого.

6. В нєдлю д. стго поста, єѵліє ѿ Марка зач. м. (стор. 25—34). Виривок із сего казаня про те, як диявол спокушував апостолів, щоб зрадили Ісуса, був надрукований (Памятки II, 220—221).

7. Нєдлѧ є. стго пωста, єѵліє ѿ Мар. зач. мз. (стор. 34—40).

8. В сѹботѹ Лазоревѹ стго поста, єѵліє ѿ Їωана зачало лд. (стор. 40—46). Виривок із сего казаня про Лазареве епископство в Кипрі був надрукований (Памятки II, 348—349).

9. В нєдлю цвѣтнѹ на ѹєханіє Гa нашего Їс Хa, єѵліє ѿ Їωана зач. м. (стор. 47—54).

10. В нєд. свѣтлѹю пасхи ѹченіє православнымъ хртїѧнωм (стор. 54 — 63). Знаходимо тут між иньшим ось який цїкавий уступ: „Боуди вѣдомо всѣмъ православ'нымъ хртїѧном, иже сеся свѣтлая недлѧ днъ великїй и стый є, понеже ѿ въскрнїи Гдни слнце зышло ѕ-и годины в ночи и стоѧлω на востоцѣ два дни, на полѫдни стоѧло г. дни, а над вечеромъ стаѧло [sic!] два дни, и про то зовет сѧ великїй днь и не годит сѧ нам хртїѧном нїѧкого дѣла дѣлати в тотѫ недлю стоую. а кто бы важилъ сѧ квал'тити тоты дни стыи, да боудетъ проклѧтъ в сїй вѣкъ и во боудѹщїй. Так' же съ женами не съвокѹплѧти сѧ, але з радостїю и в чистости и оу на-

бж͠ен'ствѣ пребывати". Далї оповідаєть ся тут про Ісусів прихід до пекла ось якими словами: „Въскр͠сь Хс͠ и до ада пришолъ, а передъ его ст͠ою м͠тїю йшли два а͠ггелы, Михаилъ и Гаврїилъ, ꙗко л'вы ко противным силамъ, великим голосомъ [зовучи]: „возмѣте ся врата вѣчнаѧ, Ѿстꙋпите всѣ съпротивный власти, съкрꙋшите ся врата вѣч'наѧ, засоромѣйте ся всѣ съпротив'ный съпостаты, се бо йде на вас цр͠ь славный и сил'ный, который васъ побѣдит и раздрѫшитъ пан'ство ваше до кон'ца". Єго ради и страх пришолъ на дїѧвола Ѿ цр͠ѧ моцъного Х͠а. Таковое было пришествїе Х͠во до ада съ страхωм и оужасомъ и блистанїемъ великимъ. Тогды а͠ггли спѣвали: „възмыте ся врата вѣчнаѧ и возмѣте кнѧзи врата ваша и йс корене подвигнѣте͠, щоби есте͠ не затворили николи". Тогда а͠ггломъ спѣвающимъ врата желѣзнаѧ взѧша ся и дїѧволи засмоутили ся, и верѣѧ сътръша ся и всѧ ωснованїѧ темничнаѧ подкизаша ся и всѣ слоуги пекелный застѫв'пѣли. и выпол'нило ся слово пр͠рка Аввакѫма, которое написал [на марг. гл͠. г͠.]: „съсѣклъ еси оужасомъ главы сил'ных". Тогда дїѧволи Ѿвръзоша оуста своѧ и ричали: „кто тамъ цр͠ь славный, що роздрѫшилъ нашѫ дръжавꙋ?" говорили до них всѧ а͠ггльскїа силы: „хочетели оувѣдати цр͠ѧ славы? Вѣдайте, Г͠ь крепокъ и силенъ, который вас извергъ съ н͠бсъ до ада во безднѫ. Г͠ь главы ваша съкрѫшилъ въ Їωрдани. юж ваша моц на вѣки загинѫла, юж ваше моучителъство оупало". сїѧ г͠лщи а͠ггелы и взѧли их самого пекел'ного моучителѧ Белзавꙋла и ведѫт его къ Хр͠тоу н͠бномꙋ цр͠ю. и зъвѧзалъ его Г͠ь оузами нерѣшимыми и с ним Юдоу Скариωского, що продалъ Г͠да І͠с Х͠а. Адам же найпер'шїй чл͠вкъ оуслишалъ, ꙗко Г͠ь С͠псъ йдетъ, которого Ѿ вѣка ωжидали оу мѫках, высвободити их всѣх там боудꙋщихъ въ адѣ, началъ повѣдати всѣм свѧзаным сїе. Адамоу повѣдающе а Г͠ь Х͠с юж к немоу приходитъ, а в рѫках несетъ побѣдное ωрѫжїе кр͠тъ. Адам'же оузрѣв'ши Г͠а прослезил ся и жалосно заплакалъ и рече всѣм сѣдѧщим тамо Ѿ вѣка: „ωто южъ Г͠ь с нами!" Тогда рече Г͠ь къ Адамоу: „съ д͠хм твоймъ! въскръшаю тѧ, въстань Ѿ тмы, ωсвѣтилъ тѧ Х͠с. и всѣмъ мовлю вамъ: йзыйдѣте живоущїй во тмѣ". и рече Х͠с Адамꙋ: „не длѧ того създалъ емъ тѧ, щобы зъ адѣ звѧзанъ еси былъ. Тебе ради Адаме сънїйдωх съ небесъ и тѣло чл͠вче взѧлемъ на себе. Тебе ради Адаме кров свою пролїѧхъ, да тѧ ωблекꙋ въ пръвоую ωдеждѫ. и роукописанїе твое раздралъ емъ. Виждъ Адаме гвоздїе, роук и ногъ моих прибитїе и жел'чїю напоенїе, да йзвръгоу бремѧ грѣха твоего из тебе и да разорю лютꙋю смерти

твоєѧ чашоу. На к҃ртѣ оуمрωх и копїемъ прободенъ бых в ребра, ꙗко да твое ребро исцѣлю, ѿ негоже ти създах женоу. Востани Адаме ѿсюдоу ѿ смер'ти во животъ, ѿ тмы во свѣт, ѿ робъства су слободоу, ѿ темности въ вышнїй Ієрслимъ, ѿ пекла оу райскїй пожитокъ, ѿ землѣ на нбо. И ємъ Гь Бъ твой, Адаме, смрть прїѧл ємъ был за тебе и въскрес ємъ ѿ мртвых, да ѿкладаю живыми и мртвыми". Ѿць нбный ждеть ѿв'чате погиб'шого, чини агглстїи ждоутъ Адама съ радостїю, коли прїйдетъ и возыйдетъ к' Бꙋ. Чомъ? коли Адамъ сгрѣшилъ в рай, и тогды выгналъ єго Гь Бъ изъ раѧ, и выгнав'ши єго поставилъ ѿгнѧного Херꙋвима на воротѣхъ райских. и там не поущано никого ажъ до воскрнїѧ Хва. Воз'вратил сѧ Хержчим славы, пртлъ готов, брашно готово, житїе готово. иже ѿко не видѣло и оухо не слышало и на срдце члвкоу не възыйде, иже оуготова Бъ любѧщим его. Тогда Хс Адама за роукѫ взѧлъ и вывѣлъ єго изъ ада, и в'шиткй вышли съ Хртомъ. толко самого премоудраго Соломона лишилъ оу пеклѣ. рече Соломон: „Гй, чомоу мѧ тоут лишаеш?" И рече Хс: „далемъ ти моудрость и выйдеш ты моудростїю своєю, и лѣпше вѣрити бꙋдеш, иж ѿ мене мꙋдрω имаєшъ". Потом рече Лоуцѣперь цар дїѧволъскїй: „Чемоу ты не идеш ѿтол?" и рече Соломон: „Гь прїйде дрꙋгїй раз' по мене". рече Лоуциперь: „южъ досыт ми горкой бѣды начинив, царство мое разъдрꙋшивъ и всю силоу мою стер. а коли єще бы ималъ прити тоут дроугїй разъ, то юж до конча [sic!] мене погоубитъ и срдце мое расторгнет". имив'ши Соломона и вып'халъ вонъ с пекла. Тогды почалъ Соломон спѣвати: „Прблвена єси Бце Дво [и] воплотивый сѧ ис тебе! адъ плѣни сѧ, Адамъ призва сѧ, клѧтва потреби сѧ и Єв'ва свободи сѧ и смрть оумертви сѧ". а мы тѣмъ поюще възопїемъ: „блвенъ Бъ иже изволивый тако!"

11. В недлю свѣтлꙋю Пасхи на литꙋргїи, єулїе ѿ Їωан'на зач. а. (стор. 63—79). Переклад евангелия — досить вільний і скорочений, далї оповідане про вихід Жидів із Єгипту, про перехід через Червоне море, про Авраамову жертву, про вибух води з каменя, доконаний Мойсеєм, про 40-денний піст (перший так постив Адам з Євою: „Адам і Єв'ва пръвозданный за престꙋпленїємъ заповѣди Бжей постили сѧ и покоутовали м. дни и м. ноцїй оу рѣцѣ Їωрдани голый стоѧчи на камени, а дрꙋгїй каменъ на головѣ дръжали", стор. 72, потім Мойсей на Синаї), далї про мідяного вужа, про чудо Ісуса Навина з сонцем, по чім сказано: А кды избавитель наш Хс на кртѣ былъ, была тма на вшитокъ свѣтъ за г. годины, ѿ ѕ-й годины ѳ-й слнце не дало

свѣтлости, за чимъ той велебный днь называет сѧ ѿ латины велка ноць“ (стор. 72). Далї згадано про Йону, приведено пророцтва Даниїла і Йосиї про Ісусову смерть, наведено євангельське оповідане про воскресенє Ісусове, повторено приведене в попереднїм казаню виясненє назви „великдень“ (стор. 77) і закінчено упімненем: „варовати сѧ всѧкого грѣха, то єст оубїйства, блоуда, чаровъ, потвора, безъмѣрнаго пѧн'ства, понеже пѧн'ство вшиткимъ грехом єстъ матица“.

12. В недѣлю Ѳоминѹ, єѵлїе Їѡанна зач. ѯ. (стор. 79—84). Оповідане про сьв. Тому переплїтане науками в родї отсеї: „И вѣроуючи вын'ни єсмо добрыи оучин'ки чинити, прибѣгаючи зо хотю [sic! у теперішнїй нар мові „зо хітю“] до домоу бжего изъ ѿфѣрою, с подароун'комъ Гоу Боу избавителеви своемоу за ѿпѫщенїе грѣховъ своих, то єст проскоуров и свѣчею и з ладаном и з алмѫжною оубогимъ, ıакъ ти сила заносит“.

13. Недѣлѧ г. по пасцѣ стых мироносиц, єѵлїе ѿ Марка зач. ѯд. (стор. 84—89).

14. В недѣлю д. по пасцѣ о розслабленом, єѵлїе ѿ Їѡанна зачало дї. (стор. 89—97). Між иньшим упоминає: „Не надѣй сѧ на бай ани на ворожки, ани тыжъ на ин'шїи розмайтыи богинѣ“ і вказуючи, що одних Бог „каретъ хворотою, кварами, фрасоунком“, а иньших пробує, згадує про праведного Йова, що „хоть былъ праведный, напоуцалъ на него жѹры, оубоство, коросты, бетеги, але ѡнъ праведный не ходилъ по ворожилѧхъ, не вѣрилъ байлѧмъ“. На стор. 95 читаємо: „Чом видишъ, казда ѿ дерево садовое иметъ старанѧ, ѿкопоуетъ его, ѿбрѣзоуетъ, нахилѧтъ, щобы право росло, и пакъ присажоуе, солодкое стовпѧ до него покладает, щобы хоснаво было и щобы оурожай добрый принесло“ — інтересне сьвідоцтво про замилуванє угорських Русинів того часу в садівництві.

15. В недѣлю е. по пасцѣ ѡ Самарѧнинѣ, єѵе Їѡанна зач. вї. (стор. 98—102). Пять мужів, яких мала Самарянка, що про неї мова в євангелию, то пять книг Мойсеєвих, а шестий муж, то Ісус.

16. Недѣлѧ ѕ-ѧ ѡ слѣпци, єѵлїе Їѡанна зач. лд. (стор. 102—107). Про початок Силоамської купелї знаходимо тут ось яке оповідане: „Оу тот час, коли найхали поганыи Сарацины на Їерлимъ хотѧчи его звоевати, але не могли, понеже пламен ѡгненый ѿбточив' Їерлимъ и боронивъ, и такъ жаденъ тых поганъ не могли сѧ приближити к немоу, єднак'же водоу ѿнѧли ѿ нихъ были. Їерлимлѧне не маючи воды барзо жалосны и смоутны

были. Тогды прркъ Їезекийль вышедши на свое предверїе помолив сѧ Гу Боу, абы имъ водоу далъ, и почалъ копати стоудникъ. и тамъ Бжїимъ повеленїемъ мвила имъ вода. А тоты погане Ѡворотъ оучинили Ѡ Їерлима: едины сами сѧ посѣкли, а дрѹгихъ ѡгнь попаливъ, и ни един не зостав живъ“ (стор. 104). Автор виясняє, відки у людей бере ся слїпота, і твердить, що вона буває двояка: одна йде з того, що люди не сьвяткують неділь і сьвят, не постять, пють, „на пѧтницѣ и на недлѣ из женами съвокоуплают сѧ, и про такое безаконство родѧть сѧ дѣти нестаточный, нездоровый, слѣпый, нѣмый, нерозѫмный. Вторая слѣпота, що оу родѣ посагают сѧ, оу кръви, оу близкости, и котрый по заходѣ слнца слюбъ берѹт, и таковых непослоушных людїй родат сѧ имъ дѣти злодѣеве, разбойници, лотри, блоудници, чаровници“ (стор. 105—106).

17. В четк ѕ. нед. по пасцѣ, вознесенїе Гне, еѵлїе Ѡ Лѹк. зач. рдї. поучение (стор. 107—111).

18. Недлѧ з. по пасцѣ, еѵлїе Мд. гл. нѕ. (стор. 111—114). Ті дві картки переписані иньшою рукою і вставлені в книжку так, що конець попереднього слова знаходить ся на стор. 115, але там перечеркнений і на стор 111 переписаний ще раз, очевидно для того, бо перший копіст пропустив одну проповідь (на 7 неділю), даючи на стор. 115 по закінченю слова на Вознесениє зараз проповідь на нед. 8.

19. В нед. н-ца поѹченїе, еѵе Їѡ. зач. кз. (стор 115—125). В сю неділю автор має нагоду розвинути науку про сьв. Духа і розвиває її в православнім дусї: „Дхъ стый Ѡ Ѿца исходитъ, а на Снѣ почиваеть“. На 125 стор. в низу на марґінесї підписано старим скорописом: „Во Лукачова Крал. град (?) їюл дї. рок. ахмѕ (1646) — правдоподібно дата написаня книги.

20. Нед. а. всѣх стых еѵле Мад. гл. чи. (стор. 126—133).

21. Ндлы в. по всѣх стых еѵе Мад. гл. д. (стор. 133—138).

22. Недлѧ г. по всѣх стых, еѵлїе Ѡ Мад. зачло иї. (стор. 138—141). І тут автор між етичними упімненями майже найвисше ставить: „подавай млтыню оубогим, до црkви стой ѡффѣрѹ справедливе Ѡдавай Гу Бж, то естъ десѧтиноу з вѣрной працы своей, проскѫрѹ, свѣчѫ и ладанъ за Ѡпоущенїе грѣхов своих“ (стор. 141).

23. Нед. д. по всѣх стых, еѵе Мад гл. ке. (стор. 142—148), оповідаєть ся про вбійство Авеля і про Авраамову жер-

тву як приклади сильної віри в Бога. Автор пише між иньшими: „Ищи никоторый чоловѣкъ є҃ такїй, що из своего ймана шкодꙋе дати проскꙋрꙋ, свѣчꙋ й кадило, нежели бы далъ иное што бол'шее. а҆ хоть рекома про люди дашто мало даетъ, а҆ вѣры до того не мает, то неприятна бꙋдет ѡ҆фѣра его“ (стор. 145).

24. Нед҃. є. по всѣх стых, еѵ҃лїе Мар҃. зач. кй. (стор. 149–155).

25. Нед҃. ѕ҃. по всѣх стых, еѵ҃лїе Мр҃. зач. кд҃. (стор. 155–159).

26. Нед҃. з҃. по всѣх стых, еѵ҃лїе Мр҃. зач. лг҃. (стор. 159–165). Автор завважує, що богато людей у неділю, „егда звоны цр҃ковный кличоутъ до до домоу бж҃его“ — „бѣжат по коуплях, по длъзѣх, по ворожках“ (стор. 163).

27. Нед҃. й. по всѣх стых, еѵ҃лїе Мр҃. гл. лй. (стор. 166–171).

28. Недля д҃. по всѣх святыхъ, еѵ҃лїе ѿ Мар҃. зачло нд҃. (стор. 171–176) Починаючи від стор. 173 на марґ. в низу на стор. 173, 175, 177, 179, 180 і на марґ. з лівого боку здовж сторони 181 і 183 знаходить ся написана курсивом ось яка вкладна́: „Вѣдомо чинимо комꙋ ѿ том вѣда. належитъ якъ дх҃овноммꙋ [sic !] станꙋ, такъ ї свѣцкѡмꙋ. рабъ Василый Романнꙋвъ Василъ ї жоновъ своевъ Ѡленов ї сыном своїмъ Гаврилом ї зъ сыном Штефаномъ ї сыном Симоном, Ї҆ѡваном ї зъ Лꙋком, ї придали еї до храмꙋ стого (перечеркнено: Ярхистратига) до архиерея Николы. давъ емъ за ню вї. золотых, зовемꙋю еѵангелие ꙋчителное, до церкве Данилꙋской. А҆ хто бы еї мав ѿдалити ѿ тої церкве, да бꙋдет проклят. Анаѳема Яїнамарафтꙋ. рокꙋ ҂аѱкг҃“. (1723).

29. Нед҃. ї. по всѣх стых, еѵ҃лїе Мр҃. зач. ов҃. (стор. 177–183). Автор остерігає: „А҆ где вѣры й стобливых оучинковъ не е҆стъ, то там й Дх҃а стго не є҃, лиши дїяволъское жидло. А҆ мы хр҃не повин'ны посты стый постити и покоутѫ чинити за грѣхи нашѣ, а не слоухати тых, котрый ѿстѫпили ѿ православной хр҃тїянской вѣры, яко то сѫтъ Лютры, Калвины, Римляне, Оугъровее, котрый ѿщепили ся ѿ стой вѣры греческой“. (сторона 178).

30. Недля аї. по всѣх стых, еѵ҃лїе ѿ Мар҃. зач. оз҃. (стор. 183–190). На марґ. в низу на стор. 184–185 знаходять ся писані одна курсивом а друга полууставом ріжними руками ось які проби пера: 1) Ласкавый чителникꙋ, чити а҆ не клини, бо паперъ оу҃далъ ся барзо злый недобрый“. 2) „Не виненъ папѣръ

ничого, але чернило было злое недоброе, кьпир'васоу треба было болш' до него придати".

31. Недѣла по всѣх стых ві. еулїе ѿ Маѳ. зач. оѕ. (стор. 190—206). Подано 10 заповідей божих, оповідано історию про Данила і Зузанну, далї про вирізане племене Вениаминового за зневажену жінку, при чім автор покликае ся невірно на жерело: кн. Юдит гл. к., хоча се оповідане знаходить ся в кн. Судий гл. XIX—XXI. Звісне евангельське місце автор толкуе: „подобнѣше поворозови скрѹзѣ иглѧное оуше пройти", а на стор. 203 на марґ. остерігае перед „хѹлою геретическою" що до нешанованя образів і покликае ся на Марґарит мѕ.

32. Недѣла гі. по всѣх стых, еулїе Мар. зач. нз. (стор. 206—216). Автор згадуе про зруйноване Жидів Титом і їх розсипане по сьвітї, „такъ што ни мѣста своего, ани городѹ, ани кметїй своих межи нами хртїѧны не могѹт имати на вѣки" (стор. 210—211); нарікае далї, „що ни в' едном народѣ такого безчестїѧ не е, ꙗк межи нашим рѹским народом, що на свой оучителѣ ѡ их чести никоус не смотрѧт; хот бы межи ними аггл з неба был, еще бы им не догодилъ" (стор. 212). По думцї автора „за що юж и нас Гь Бг покорталъ и карет, то есть злыми панами и неоурожаем полѧ и ин'шими розмаитыми карностѧми" (стор. 213). „Можеш то кождый зрозѹмѣти — говорить він далї — видѧчи, што сѧ дѣетъ межи нашимъ народом рѫским, иж Гь Бг оузѧл оу них цртво и пан'ство, а придал латинѣ, котрый своих оучители честѹют и имъ потребности и заслѹги платѧт ꙗко оучителем и слоугам бжїимъ" (стор. 213). Як бачимо, автор уміе вдарити навіть у патріотичну струну, коли йому того треба і очевидно числить на симпатичний відгук у серцях слухачів.

33. Недѣла дї. по всѣх стых, еулїе ѿ Маѳ. зач. гл. пѳ. (стор. 217—224).

34. Недѣла еї. по всѣх стых, еулїе ѿ Маѳ. зачло гл. св. (стор 229—231). Цікавий тут отсей уступ: „Коли прїйдет недѣлѧ или празник ин'шїй бжїй, то мы его не перепровадимо на бжїй хвалѣ, але май мыслимо, ꙗкъ бы един дрѹгого дайкъ спотварити, правотити, ал'бо оу карты грати а на том вшиток днь стратити" (стор. 227). Здаеть ся, що гра в карти вже тоді була розповсюджена по угро-руських селах, бо проповідник виступае проти неї й далї: „Я дїѧвол з давна сѧ наоучилъ и оучит сѧ, ꙗк' бы хвалѹ бжїю знищити, и так'-жей вымыслилъ против четырех еуглистов свою еулїю четверой

мастии, то є ѡных проклатых кар'товъ, штобы так'же люди ловили й до своего пан'ства приводили, до пекла вѣчного. Може то кождый видѣти, що болше такихъ, котрый вшиток днь тот стый недѣлный стравать при написѣ шатан'скомъ, нѣж при словѣ бжоум" (стор. 228).

35. Недлѧ ѕі. по всѣх стых, еѵліє ѿ Маѳ. зач. гл. еі. (стор. 231—238).

36. Недлѧ зі. по всѣх стыхъ, еѵліє ѿ Маѳ. гл. ѯв. (стор. 239—242).

37. Недлѧ иі. по всѣх стых, еѵліє Лук. гл. зі. (стор. 243—247).

38. Недлѧ ѳі, по всѣх стых, еѵліє ѿ Лук. зач. кѕ. (стор. 247—250).

39. Нед. к. по всѣх стых, еѵліє ѿ Лук. зач. л. (стор. 251—254).

40. Недлѧ ка. по всѣх стыхъ, еѵліє ѿ Лоук. глав лє. (стор. 254—258).

41. Недлѧ кв. по всѣх стых, еѵліє ѿ Луки зач. пг. (стор. 258—262).

42. Недлѧ кг. по всѣх стыхъ, еѵліє ѿ Лоуки зач. лп. (стор. 262—265).

43. Недлѧ кд. по всѣх стыхъ, еѵліє ѿ Лук. зачло лѳ. (266—269).

44. Недлѧ кє. по всѣх стых, еѵліє ѿ Лоуки глав. нг. (стор. 269—274).

45. Недлѧ кѕ. по всѣх стых, еѵліє ѿ Лоуки гл. ѯѕ. (стор. 275—280).

46. Недлѧ кз. по всѣх стых, еѵліє ѿ Лоук. зач. оа. (стор, 280—284).

47. Недлѧ ки. по всѣх стых, еѵліє ѿ Лоук. зач. гл. г. (стор. 284—293).

48. Недлѧ кѳ. по всѣх стых, еѵліє ѿ Лоуки глав. пє. (стор. 294—300). Подано 20 причин сьваткованя неділї; упоминає „не вдаючи сѧ оу свѣцькїй баснѣ" ходити в неділю до церкви „изъ ѿфѣрою ведлугъ можности своей, йзъ свѣчею й проскурою й зъ ладаномъ й ал'мѫж'ною оубогим за свое ѿпѫщенїе грѣхов" (стор. 297).

49. Недлѧ л. по всѣх стых, еѵліє ѿ Лоуки зачло сє. глав. і. (стор. 301—303).

50. Недлѧ ла. по всѣх стых, еѵліє ѿ Лоуки зач. чг. (стор. 304—308).

51. **Недѣла лв҃ по всѣх стых, еѵліє Лук. зач. сд҃.** (стор. 308—311).

52. **Недѣла лг҃ еѵліє Лук. зач. чд҃.** (стор. 312—316).

53. **Мца сєптєврїа на рождєство пртыа Бца поученїє ко православным хртїаном. Гн блви Ѡче** (стор. 317—322), апокріф, друковано, див. Памятки II, 98—100.

54. **Мца тогож дї. въздвижєнїє чтнаго крта Гна** (стор. 322—327), оповідане про віднайдене сьв. хреста Єленою.

55. **Мца ѡктоврїа кѕ҃ стрть стго мчка Дом[и]трїа** (стор. 327—329), по церковному.

56. **Мца тогож въ ки҃. стрть и умученїє стои Парасковєи. Гн блви Ѡчє** (стор. 330—344), по церковному.

57. **Мца ноєв. и҃. събор архаггла Михаила** (стор. 338—343), по церковному, оповідано між иньшим чудо в Хоні (тут се місце названо Єрихоном).

58. **Мца тогож ка҃. Оуведенїє пртыа Бца, блви Ѡчє** (стор. 343—346), друковано Памятки II, 101—102.

59. **Мца дек'врїа, стрть стой мчнцѣ Варвары** (стор. 346—350), по церковному.

60 **Мца тогож в днь ѕ҃. чюдо стго Николы** (стор. 350—352), по церковному, оповідано чудо про Димитрия уратованого з моря і про трьох мужів уратованих від меча.

61. **Мцы декєврїа въ кє҃ днь на рождєство Гда ншего Іс Ха, єѵліє, котороє рачил ѡзнаймити Гь наш Іс Хс стым єѵлистомъ Мао. зач. а҃.** (стор. 353—373). Уступи сеї проповіди друковані, див. Памятки II, 112 — 116.

62. **На днь крєщєнїа великого Га ншєго Іс Ха наоука православным хртїаном мовачи** (стор. 373—384).

63. **Мца фєвралїа в҃. днь стрѣтєнїє Гда нашєго Іс Ха, поученїє къ православным хртїаном** (стор. 384—387).

64. **На днь стго вєсєлого благовѣщєнїа стой прєчтой Бци наоука є ѡписана хртїаном, чти єѵліє, хочєш ли в тєтрѣ** (стор. 387—395).

65. **Мца апр. кг҃. стрть стго мчка Хва Гєѡргїа Ѡ црѧ Дєклитїана** (стор. 396—405).

66. **Поученїє на днь стых верховных апль Пєтра и Павла ко православным хртїаном. Блви Ѡче** (стор. 405—412).

67. **На днь стго прка Ілїи слово є къ наученїю хртїаном** (412—416).

68. **На днь стго преображенiа великаго Га Ба и спса нашего Іу Ха, наука правосл. хртїаном** (стор. 416—425).

69. **Поученїе на днь успенїа прстой Бладчца нашеа Бца і првно двы Мрїи ко православным хртїаном** (стор. 425–435).

70. **Мца авгꙋста кд. наука ѿ еѵли. стго на оусѣкновенїе чтной главы Їωана прдтчѣ, ѡписана през еѵлиста Мар. гл кд.** (стор. 435–444).

Част вторая поученїа [ѿ] Їωаннѣ стом, тѣлко прошꙋ аѡысте послꙋхали (стор. 445—450).

71. **Поученїе ко православным хртїаном во той час, аще кто преставит са ѿ хртїанъ къ Гдꙋ** (стор. 451–466).

III. Староміський рукопис.

Рукопис, а властиво фраґмент рукопису, має 110 більше або менше цїлих карток меншого folio, з деяких карток є тілько малі шматочки. Розуміеть ся, що кінця анї початку нема, а і в серединї богато карток повидирано. Рукопис писаний ґарним і старанним полууставним письмом XVII в.; що не давнїйше, показують слїди унїятської або католицької доґматики. На кождій сторонї звичайно 26 рядків; початкові букви кождого зачала писані киноваром, так само титулики в текстї. Кустодів анї живої паґінациї нема, так само нема нїяких приписок на марґінесах.

Оправа нова, нумерация сторін -- моя.

1. **Слов[о] в ндлю. Десят члонков закона и заповѣдїй, которых сам Гь Бг мовил и приказал и дал пррку Моисеѡви на горѣ Синаи, написав'ши мѣзиным своим пал'цем на двох таблицах. Рек Гь так, члче.** (стор. 1—4). Подаю сей інтересний текст в цїлости, т. зн. скілько його лишило ся:

Мовиль Гь Бг вшиткы тый слова: ѩм є Гь Бг твой, которыи ємъ вывюл тебе зъ землѣ егѵпской з' домоу неволѣ.

а. Милоуй Ба твоєго зо в'шиткых моцїи твоих над в'шитко створѣнѧ.

в. Не имаи бвь чюжих пред множ. Быблїа чорнаа.

г. Абы єсь ин'ших чюжих бвь не хвалил, ани чаром ни ворож'кам не вѣрил.

в҃. Не чини собѣ ѡбразоу, ани в'сякого подобенства, которое є҃ на нбѣ горѣ, и которое на земли низ'ко, ани тых которїи сжт въ водѣ, под землеж, не бждеш ся им кланял ани их хвалил. іам є҃ Гь Бъ твои моц'ныи, завист'ныи в мсти, мъстячи ся неправости Ѡцевьской в' снохъ в' третюм и . . . . . . тых, которїи мене . . . . . (далї видерто. Стор. 2) . . . . . его надаремно берет.

д҃. Милоуи ближ'него твоего іако себе самого, и каждого члка.

д҃. Памятаи, абы'сь ден недел'ныи стиль, през' ше днїи бждешь робил, и выконавши роботы твоей, але седмого дня днь стыи Га Ба твоего, не чини оучин'кж жад'ного вон. Ты и снъ твои и цор'ка твоя, слоуга твои и слжжеб'ница твоя, быд'ло твое и гость, которыи є҃ в домоу твоем. абовѣм в' шестих днех створил Гь Бъ нбо и землю, море и ш'то в' нихъ є҃, и Ѡпочиноул дня седмого. протож бл҃вилъ днъ недел'ныи Гь Бъ и постиль его.

е҃. Не бїи никого ни ѡржжїем, ни іазыком.

є҃. Чти Ѡца твоего и маткоу твою, абы'сь долго жив был на земли, котороуж Гь Бъ твои дасть тобѣ.

ѕ҃. Не роз'бивай ани крадй, и не бери ни в' кого ничог[о] невин'наго.

ѕ҃. Не бждеш забй . . . (Далї брак. Стор. 3).

и҃. Не бждеш кралъ.

ѳ҃. Не присягаи на крико про Ба твоего.

ѳ҃. Не мовь против ближ'немоу твоемоу фал'шивого свѣдоцьства.

г҃. Не бери дар'мо въ оуста своя имене бжїа.

і҃. Не пожадаи домоу ближ'него твоего, ани пожадаи жены его, ани слоугы, ани дѣвкы, ани волж, ани ѡсла, ани вшиткыхъ рѣчїи, которїи сжт его.

На пер'вои таблици сжт четверо, которыи належат къ самомоу Боу. Бждеш миловал Га Ба твое зо в'шиткого срдца твоего, зо в'шиткои дшѣ т[воей], зо в'шиткого з'мыслж твоего и зо в'шиткых [силъ] твоих. На држгои таблици сжт шестеро [. . .], [ко]торыи належат къ ближ'немоу наше[. . . . .] миловал ближ'него твоего іако [. . . . .] Кто выполнит тых десят член'ков [. . . . .] прїимет запевное вѣч'ное . . . .]

Вѣроуж въ единаго Ба [. . . .]
Створителя нба и [. . . .]
Видомых в'сѣхъ [. . . .]
И въ единаго [. . . .]

йзь Ѡца [. . . . .] Нижній ріг картки видертий так що пропало в низу кілька цїлих рядків тексту і більші або менші части горішнїх рядків. На обороті читаємо далї:

й. Которыи дла нас людіи й дла нашего з'бав'лѣна з'стѫ'пил з нба.

ѳ. Й к'тѣлил са є з'дха стго, з Мрїи двцѣ, й члком з'стал са є.

і. Оукрижован тыж: дла нас под понтейскым Пилатом, оумѫчень й погребень є.

аі. Й в'стал з' мртвых третего дна ведлоуг писмь.

ві. Й в'стѫпиль на нбса.

гі. Й сѣдит на правици Ѡца.

[ді]. Й заса пріидет з' славою сѫдити живых й змрлых.

[еі]. Которого кролевьства не бѫдет конець.

[ѕі]. Й в' дха стго, га ѡживлающего.

[зі] [. . .]орыи зь Ѡца й з' сна походит.

[иі]. [. . . . .] йзь Ѡцемь й з' сном сполоу вел'бюнь [. . . . . .] хвалюнь, которыи мовил є през пррк.

[ѳі. Й един]оуѫ пов'седнев'ноуѫ з'боровоуѫ и . . . [црк]овь.

[к]. [. . . . .]ть на Ѡпѫщеніе грѣхов.

[ка]. [. . . .]ер'лых.

[кв]. [. . . .] амин.

[. . . .] й зоставил

(Конець видертий).

2. [Слово кд. В недлю д.], стор. 5—7 без початку.

3. Слово л. В недлю і. котора зовет са ѡ бар'зо хвором члцѣ, которого Хс оуздровил й шатана з него выгнал, єе Мт. гл. ов. оу полском гл. зі. (стор. 7—12), без кінця.

4. [Слово ла. в недлю аі], стор. 13—18, без початку.

5. Слово лв. В недлю ві. котораа зовет са ѡ богатом члвцѣ, там же ємоу Хс назначил д'вѣ заповѣди закона єуліе к Матѳеи гл. од., оу полском гл. ді. (стор. 18—2б). Подаю тут деякі виписки, щоб дати понятє про уклад такого „Слова“.

„Въ врема часоу ѡного. Члкь нѣкоторыи єдень млоденець пришедши къ Ісоу рек ємоу: „Мистрѫ добрыи, што доброго ймамь чинити, абых ймал живот вѣчныи?“ А онь ємоу рекль: „чемоу ма зовешь добрым? никто не є добрым хыба един Бг“ і т. д. По скінченю перікопи (Ѡ члкъ то невъзможно є, але Ѡ Ба в'шиткы рѣчи възмож'ны сѫт) автор книги додає: „То є єу-

лїє дш҇неє. Ѩко Хс҇ понѫждал ѡного младенца, абы ѡферовал маєт'ность свою оубогым и абы за ним пошол, але ѡн не хотѣлъ, але смоутно ѿшол, бо мал маєтности много". Далї йде евангелие на понедїлок (Марка гл 11), на вівторок (Марка гл. 12), на середу (Марка гл. 13), на четвер (Марка гл. 14), на пятницю (Марка гл. 15), на суботу (Матвія гл. 90), з кождої по кілька рядків письма. Далї йдуть перікопи з апостола, отже в недїлю з ап. Павла до Коринтян гл. 158 (очевидно якоїсь загальної нумерациї): „Где тыж ѡзнаймоуѫ вам еѵ҇лїє, котороуѫ єм вам пропов'ѣдал, котороую єсте тыж прїали. В которой тыж стойте, през котороую тыж збавлѣна ймаєте. А ласка єго, котороую ѡказал напротивко м'нѣ, не є порожна, але єм бол'ше в'шиткых працовал з' них". Так само і на дальші дні тижня складач рукопису звичайно не дає цїлих перікоп, тілько обмежаєть ся на однім або кількох реченях. Кінчить ся вибірка ось яким поученєм: „А мы, бра҇а, ѿверьтаймо сѧ ѿ злых мыслїи, а навертаймо сѧ къ Боу҇ створителю своємоу, который сѧ нами в'сѣма ѡпѣкоуе и троцет и дает покар'мь и ѡброк на кождый рок, наполнѧєт до сытости въ велїи ср҇дца наша. Тот є всѧкомоу бл҇гоподател и в'сѧкомоу покар'моу и цр҇твоу нб҇номоу подател. Тым которїи въ вѣрѣ и въ прав'дѣ и в' чистых мыслехь и вь оучин'ках добрых трьвают, тїи цр҇тво нб҇ное ѡтримают. Подобает братїа въсѧко богатство ѿложити ведле ап҇ла Павла, и оутон'чити вол'ною нищетою, ѩко въз'мощи оузкым поутем вънїйти въ цр҇тво нб҇ное. оузок и прискор'бныи пѫт веджчїи въ живот, и мало йхь є, которїи глѧдают єго. Прото и Дв҇дь пр҇ркь рек: ѩк роз'множили сѧ немощи, и хворобы йхь, то є грѣхы! Ап҇лъ Павел гл҇еть: бывшим нам хворым, то є грѣш'ным, Хс҇ за нечестивых и злых оумер'ль. Бг҇огласныи Григорїи рекль: початок злости єж[є] не д'бати ѡ зац'ных и добрых рѣчехь. престаанїє добрѫ злом початок є. может вса Гь҇ гды хощет, и злаа и добраа ѡкажет. Протож бра҇а къ могѫщемоу Боу҇ хвори бывше пристѫпим, оуздров'ленїа и сп҇сенїа жадаймо, покор'ным ср҇дцемь и оумыслом припадѣм, оубозїи и назїи ѿ грѣха ѩвим сѧ. А так ѡбогатившє въ рѫкы бж҇їа мает'ност свою ѿдаваймо, презь рѫкы оубогых складаймо, на нб҇сѣх скар'бы собѣ збираймо и ховаймо. Тогда запевно ѩвим сѧ в' приш'лыи вѣкь богатїи трьвалого богатства и скар'боу бл҇гого, з' которого покар'мь и наслажденїє пожит'ковь вьспрїимем в' цр҇твѣ нб҇ном презь Ха҇ Іс҇а Га҇ нашего з' выбраными єго, котсромоу в' Тр҇ци х'вала на вѣки амин (стор. 24—27).

6. Слово лг҃. З оучителного еѵⷢ҇лїа. В недѣлю гї҃. котораа зовет' са и҆ чътет са ꙗк Хс҃ поржчал вин'ницж свою винаром, ꙗ҆ко ѿни в'загр'дили пожитками з' винницѣ и҆ забили дѣдича црⷭ҇тва и҆ стратили ѿбѣтницоу. Еѵⷢ҇лїе Мѳ҃. гл. пз҃. оу полском гл. ка҃. (стор. 26—32), в середині брак картки.

7. Слово лд҃. З оучителного еѵⷢ҇лїа. В недѣлю дї҃. которꙋю Гь презь подобенства ѿ веслю црⷭ҇тва бж҃їего наз'начил. Еѵⷢ҇лїе в Мѳ҃. гл. пд҃. оу полском гл. кв҃. (стор. 32—38).

8. Слово ле҃. Зь оучителного еѵⷢ҇лїа. В недѣлю еї҃. ꙗко Хс҃ с оуказал вшиток закон презь д'ва члонки заповѣдей е҆го, еѵⷢ҇е в Мр҃. гл. чв҃. оу полском гл. кв҃. (стор. 38—45).

9. Слово лѕ҃. Зь оучителного еѵⷢ҇лїа. В нед҃. ѕї҃. ꙗко Хс҃ даваль маетность и҆ скар'бь свои хрⷭ҇тїа҆ном розмантѣ, еѵⷢ҇е Мѳ҃. гл. ре҃. оу пол. гл. ке҃. (стор. 45—53), без кінця.

10. Слово лз҃. В нд҃лю зї҃. В которую ч'тет са зь оучителного еѵⷢ҇лїа ѿ невѣстѣ Хананеи, ꙗк Хс҃ през' вѣрж цор'коу ей оуздровил. В еѵⷢ҇е Мѳ҃. гл҃. зв҃. оу пол. еі҃. (стор. 54—60).

11. Слово ли҃. В недѣлю л҃. [sic?], ꙗ҆ко Хс҃ з' рыбит'вами розмовлал, еѵⷢ҇е в Луц҃. гл. зі҃. оу пол. гл. е҃. (стор. 60—67).

12. Слово лѳ҃. В нд҃лю к҃ [?] а птⷭ҇а ѳі҃. котораа чтет са, ꙗко Хс҃ оучил народ, а там значиль, што за заплата добрым, еѵⷢ҇е в Луц҃. гл. кѕ҃. оу полс. з҃. (стор. 67—70), кінця нема.

13. [Слово м҃. В недѣлю к҃.], без початку (стор. 73—77).

14. Слово ма҃. В недѣлю д҃. а птⷭ҇а ка҃. зь оучителного еѵⷢ҇лїа, ꙗко Хс҃ рачил ѿзнаймити ѿ насѣнию и҆ ѿ пожит'коxь ѿвоцов злых и҆ добрых, еѵⷢ҇е в Луц҃. гл. ле҃. оу пол. и҃. (стор. 77—82).

15. Слово мв҃. в недѣлю е҃. [поста], кв҃. котораа зовет' са ѿ богатом чл҃цѣ и҆ оубогомь чл҃цѣ, ꙗко Авраам роз'мовлал са з ними, еѵⷢ҇е в Луц҃. гл. пг҃. оу пол. гл. ѕї҃. (стор. 82—88).

16. Слово мг҃. В нд҃лю ѕ҃. кг҃. котораа чътет са ѿ Хѣ, ꙗко Хс҃ выгнал шатана з' чл҃ка и҆ здровымь оучинил е҆го, еѵⷢ҇лїе в Луц҃. гл. ли҃. оу пол. п҃. (стор. 88—96).

17. Слово мд҃. В нд҃лю з҃. котораа чтет са, ꙗко Хс҃ невѣстж хворою, з которꙋѣ кров плынжла, оустановил и҆ оуздровил през вѣрꙋ, и҆ преложеного чл҃ка дочкоу ѿживил, еѵⷢ҇е в Луц. лѳ҃. оу пол. и҃. (стор. 96—103).

18. Слово ме҃. В недѣлю и҃. зъ оучителного еѵ҃лїа, ꙗко са Хс҃ розмовлꙗл з' докт[ором ѡ . . . .]н'ных запов̾ѣдех, и ѡ члц̾ѣ, который . . . ., еѵ҃ле в Лѵц. гл. нг҃. оу пол. і҃. (стор. 103—111), на стор. 103—104 пропалена велика діра, з карток 105—110 лишили ся тілько невеличкі шматочки, решту повидирано.

19. Слово мѕ҃. В недѣлю ꙁ҃. кѕ҃. котораа чътет са ѡ богачи, ꙗко єго Бг҃ в'нет ѡштрофовал и карал его смер'тел'ным часом, єѵ҃е в Лѵц. гл. ѯѕ҃. оу пол. ві҃. (стор. 112—118).

20. Слово мз҃. В недѣлю і҃. кз҃. котораа зовет са и чътет са ѡ хворой невѣстѣ ѿ шатана скор'ченѹю, которѹю Хс҃ оуздровиль в днь недлныи, єѵ҃лїе Лѵк. оа҃. оу пол. гі҃. (стор. 119—125).

21. Слово ми҃. В нед. аі҃. котораа зовет са и ѡ Хвѣ вечри въ цртвѣ вѣчном и ѡ кѫпцех розмаитыхь, которїе не хотѣли прїити до вечри цртва, єѵ҃лїе в Лѵц. гл. оѕ҃. оу пол. гл. ді҃. (стор. 125—134). Картка 127—128 так само в більшій части видерта і лишив ся з неї тілько клаптик.

22. Слово мꙁ҃. В недѣлю ві҃. в которѹѫ Хс҃ оуздровиль десꙗт трѫдоватых ѿ хворобь их, еѵ҃е в Лѵц. гл. пе҃. оу пол. зі҃. (стор. 134—141).

23. Слово н҃. В недѣлю гі҃. ѡ члц̾ѣ, з' которым Хс҃ роз'мовлꙗл ѡ члон'ках закона и богатствахь и ѡ скар'бѣ цртва, еѵ҃е в Лѵц. ча҃. оу рим. ки҃. (стор. 141—147).

24. Слов. на҃. В нед. ді҃. котораа зовет са ѡ слѣпци, которого Хс҃ оуздровиль презь вѣроу єго, еѵ҃е в Лѵц. гл. чг҃. оу пол. ки҃. (стор. 147—155).

25. Слов. нв҃. в недѣлю еі҃. ѡ члцѣ зацном Закхеи, который пришол къ збавлѣню зо всею челꙗдїю през' вѣрѫ и мысль чистѫю к' Боу, еѵ҃е в Лѵц. гл. чд҃. оу пол. кꙁ҃. (стор. 156—164).

Далї йде друга часть, що має загальний титул „Поѹченїа на Гсскыꙗ празникы“, та на жаль власне ся часть, дуже важна для пізнаня характеру і композициї рукопису, утерпіла найбільше, так що з неї лишив ся тілько малий шматок.

26. Мца септ. и҃. на рождество Бцѣ, ꙗко к' повѣстехь розличных ѡ рождествѣ Бйа найдоует' са, ꙗко ѿ плодѫ чистого ѿ Ꙗн'ны к' старости роди (стор. 165—172). Маємо тут популярний переповід перших глав апокрі-

фічного Первоєвангелия, а потім додано: „Днѐ, братїа, оучинѣм и справмо праз'ник ѿ рождествѣ Бца глще“ і далї йдуть церковні пісні на честь сьв. Анни і різдва Марії, подані або в церковнім орігіналї, або в перекладї, прим. „Присмглъ Гь Двдоу и не запрѣл' см єй: ѿ ѡвоцж живота твоего посажж на столци твоем. Слыши дочко и виж и нахили оухо твое, и забжди люди твоѧ и дом ѡца твоего, и въсхощет црь добротѣ твоей“. Усе се мабуть було частиною проповіди на се сьвято, хоча властивого поученя й нема.

27. Мца сеп. дї. На въздвиженїе чтнаго и животворѧщого крта Гнѧ, на котором Хс тер'пѣл и прїаль ѿ Жидов ганеб'ноуж смер'ть, еге Їѡан. гл. з. (стор. 171—181). Насамперед подано уступ із евангелия про роспяте і смерть Ісусову, а потім оповідане про віднайдене хреста царицею Єленою. Кінчить ся ось як: „Так и мы, братїа, варжймо см прежде и не бждѣмо въ злых оучин'ках. въ всѣх рѣчах меш'каймо так, ıако оугодно є Боу, и вдмчно покаанїем и роскаанїем злостїи зкржшѣм срдца и трезвѣм см, на первое достойньство и блвенїе прибѣгаем. Крть чтныи ѡжив'лмющїи Хвь, въсемоу мирж оутвер'жденїе, хртоименитыѧ црkви нероспрошеныи скар'бь, православных и хрлюбивых црїи наших незвитмженое ѡржжїе и нержшимое ѡграждєнїе вѣр'но покланмющим см ємоу. И стрѣлы розож'женыѧ вражїа, противныѧ, шатанскыѧ летмщаа на нас въ днє оугасит и ѿженет. Красныи и свѣтлыи днь сїи праздноуем въ велїи и радости дха глще: Спси Гн люди твоа и блви достоиньство свое, звитмжство црем нашим на Татары и непрїателѣ даржи, заховал єси и оуваровал кртом люди своѧ. томоу въ Трци хвала и моц на вѣки. амин.

28. Мца ноемврїа ка. Въведенїе в' церьков прчтыѧ влдчца наша Бца и прно двца Мрїа (стор. 181—189). І тут з разу йде оповідане на основі апокріфічного Первоєвангелия, від введеня Марії в храм (гл. VII—IX) аж до її заручин з Йосифом; до сего додано оповідане з сьв. Луки про відвідини Марії у Єлисавети, при чім Єлисаветине поздоровлене передано словами майже живцем узятими з польського („Я скжд же то мнѣ, иж пришла матка Га моего до мене“), а далї йде поучене, зложене знов переважно із церковних пісень і псальмів, по части народньою, по части церковною мовою.

29. Слово в недлю пред рождеством Хвым стых праѿцевь и ѿцъ наших, еге Мт. гл. а. (стор. 189—195). Уступ евангелия і виклад його.

30. Мцⷭ҇а дек. кє҃. Слово в днь рождества Хва, єѵ҃лїє в Мт҃. гл. г҃. оу Полякок гл. в҃. (стор 195 –197). Між стор. 196 і 197 бракує кілька карток.

31. Мцⷭ҇а авгжс҃. еї. Слово в' днь премѣненїа и вниковзята и оуспенїа пр͠тыа Бца, єѵ҃е к Луц. гл҃. нд҃. (стор. 197—203), з разу уступ із евангелия, потім оповідане зложене на основі апокріфа (надруковане Памятки II, 389—390), далї виривки з псальмів.

32. Мцⷭ҇а авгжста кд҃. Слово к днь оусѣкновенїа стго прр҃ка Їwана, єѵ҃е к Мр҃. гл. кд҃. (стор. 203 - 208). Дальше, стор. 207—218, се картки, чи радше шматочки карток, що заховали ся з якихсь частей рукопису, але так, що не творять нїякої цїлости. На марґ. стор. 203 знаходимо шматок якоїсь вірші про усїкновение сьв. Івана:

Їwаннъ веселит ся,
Їродиада смꙋтит ся;
Їwаннъ главꙋ наставляет,
Їродиада допевни ся [?]..

IV. Рукопис Ст. Теслевцьового.

Се показна рукописна збірка, що числить 329 карток звичайного 4-to, записаних досить дрібним заокругленим полууставом, троха зближеним до скорописї. Увесь рукопис писаний одною рукою. В теперішнїм станї він не має нї початку нї кінця, тай у серединї є чимало прогалин; загалом увесь рукопис дуже потерпів від частого читаня і непошанівку. Писар любить уживати киновар і розписує ним не тілько титули, але й поодинокі рядки в текстї. Тому, що майже всї картки рукопису зотлїли по всїх краях і не держали ся купи, то не вважаючи на кустоди покладені в низу кождої сторінки, не всюди було можливо впорядкувати картки як слїд, так що нова паґінация і порядок, у якому йдуть тепер поодинокі статї, не всюди такі, як могли бути первісно. Я називаю сей рукопис рукописом Ст. Теслевцьового на основі марґінесових записок. І так на стор. 92—97 в низу написано почерком і чорнилом відмінним і новійшим, нїж письмо самого рукопису: Во имя Оца и сина и стого дꙋха амѣн. Си съборникъ Теслевцьового попа Стефана. Я кто би ен мав Оддалити О той цр҃кви, бꙋде проклят, анаѳема. Подібний напис, але дуже виблїдлим, декуди зовсїм нечитким письмом (скорописом), знаходимо на

горішнїм марґінесї на стор. 336—339. Виразно видно тут „Іерея Стефана". В рукописї маємо в цїлости або в більших чи менших уривках 69 статей. Подаємо тут їх заголовки в такім порядку, як наступають по собі тепер, долучуючи декуди ширші виписки.

1. Уривок оповіданя про чуда сьв. Михайла (стор. 1—2), а власне оповіданя про три київські чуда, перше, на жаль, не повне. З огляду на специяльний інтерес сего текстика подаємо його тут у цїлости.

. . . зновꙋ єѣ прибили моцно. На дрꙋгїй днь . . . . же на том мѣсцꙋ оу҆видѣли дѣрꙋ на цр҇кви, и҆ тꙋю блахꙋ єще далей вер҆гло ѿ цр҇кве. Чꙋдовали сѧ томꙋ вшитки. Зновꙋ єще моцнѣйше прибито, а третеи ночи зновꙋ єѣ ѿдор҆вало, и знайшли тꙋю блѧхꙋ за цвинтаром вонъ, на дворѣ того мѣщанина, чиѧ блѧха была и҆ ѿ котрой дѣв҆ки, и тогды вшитки ѿпознали, иж то зажалованаѧ таѧ была ѿфѣра и҆ неприѧтна Бг҇ꙋ и҆ ст҇омꙋ Ар҆хистратигꙋ Михаилꙋ. И҆ тотꙋ дѣрꙋ до вѣкꙋ запракити не можꙋтъ на знак и҆ на памѧткꙋ, през що то сѧ такъ стало. А дрꙋгїє сѧ блѧхи свѣтѧт҆ ꙗ҆ко сл҇нце, и҆ потомꙋ то сѧ называетъ той ст҇. монастырь Золотоверьхїй Михайло.

Въ томже Бг҇оспасающомъ городѣ Киевѣ хотѣла Москва добывати и҆ рабовати Печар҆скїй монастыр Оу҆спенїѧ престо҇и Бц҇и. Пер҆шїй раз коли пришли, то слѣп҆ли; дрꙋгїй раз такъ же; третїй раз коли их Бг҇ъ простивъ ѿ слѣпоти, ѿни сѧ не покаѧли и҆ пришли рабловати [sic!] той монастыр Мт҇ки Бж҇еи. И҆ коли пришли против столпа Володимирова, там ст҇ый Михайл ꙗ҆в҆не сѧ им на ѿчи показавъ на кони оу҆ золотой врон҆чаной сорочцѣ, оу҆ панцири . . . . самых воиновъ не разикъ . . . . . . конем их, мечем своимъ ноги им поподтинавъ. Тоє оу҆видѣв҆ши Москва перестали своего дѣла.

В том же Киевѣ оу҆ единого мѣщанина богатого болѣла дѣв҆ка на злꙋю тѧжкꙋю хоробꙋ, оу҆ которой болести лежачи ѿслѣпла. И҆ много єѣ ѿц҇ъ лѣкаром наложил, и҆ не могли єѣ излѣчити. Що теж єѣ ѿц҇ъ оу҆чинил? оу҆дал сѧ до монастырѧ Золотовер҆хаго Михайла, где теж лежит тѣло ст҇ой великомꙋчен҆ницѣ Вар҆вары, просив їгꙋмена, абы то казалъ молебенъ слꙋжити над гробомъ ст҇ой великомч҇ен҆ницѣ Вар҆вары. И҆ там привели тотꙋ дѣв҆кꙋ. А по молебенѣ просил той мѣщанин їгꙋмена, абы ѿвмывъ намѣсный ѿбраз ст҇ого Михаила с҇щен҆ною водою, абы то зновꙋ ѿвмыли хорꙋю дѣв҆кꙋ тоею то водою. А сам с плачем и҆ со слезами припадаетъ до ѡбраза ст҇ого Михаила ѿбѣцѧючи

сѧ юж каждого рокꙋ два разы празникъ давати на чꙋда ст҃ого архистратига Хв҃а Михаила, мц҃а сеп'теврїѧ ѕ҃-го дн҃ѧ, зновꙋ на соборъ архистратига Хв҃а Михаила, мц҃ѧ ноеврїѧ и҃-го дн҃ѧ. И скоро ѡбраз оумыли, и промыли . . . тою водою дѣвцѣ ѡчи призываючи на помѹч ст҃ꙋ Вар'варꙋ и ст҃ого Михайла. А скоро ѡчи дѣв'цѣ промыли третїй разъ, к том часѣ заразъ [прозрѣла] дѣк'ка, и там зараз прославили нб҃снаго Бг҃а и ст҃ого Ар'хистратига Хв҃а Михайла, воєводꙋ силъ нб҃ных. А той мѣщанин до своєй смр҃ти пополънѧлъ ст҃омꙋ Михаилꙋ ѡбѣтницю свою, а над гробом ст҃ой Вар'вары каждого рокꙋ свѣщꙋ поставлѧлъ и молебен ѿправлѧлъ за єѣ причинꙋ, иж то сѧ причинила до ст҃ого Михаила за его дѣв'кою. Претож прошꙋ васъ православные хр҃тїѧне, и мы грѣшные просѣмъ ст҃ого Ар'хистратига Хв҃а Михаила, которого ꙁ҃ и цр҃ковъ на имѧ его ст҃ое. Поч'тѣме ст҃о его прав'дивое, припадайме з вѣрою горѧчою перед ст҃ꙋю иконꙋ, приносѣм' емꙋ ѡфѣрꙋ, бл҃гайме его ꙗко патрона своего, абы сѧ причинил за нами грѣшными до Гд҃а Бг҃а цр҃ѧ нб҃наго, абы нам рачил [его] ст҃аѧ мт҃ь грѣхи нш҃ѣ ѿпꙋстити и до роскоши райской пꙋстити, до цр҃тва нб҃наго, за причиною и ходотайством ст҃ого и достойно хвалнаго Архистратига Михайла. Бꙋ же нш҃омꙋ слава во вѣки вѣком аминь.

Не маючи під рукою збірок київських місцевих леґенд я не можу сказати, відки взяв автор отсего уривка основу своїх оповідань. В усякім разї важний культурно-історичний факт сей, що київські місцеві леґенди були з початку XVIII в. популяризовані в північній Угорщинї і піддержували серед народу почутє спільности бодай на полї церковнім. Сей факт набирає ще більшого значіня, коли поставимо його обік указаних висше фактів мшанецької колядки про київську сьв. Софію і піснї Камянського Богогласника про ікону Братського монастиря (Дод. XX, 38). Можна догадувати ся, що зацїкавленє київськими леґендами на Карпаторуській териториї було досить живе, коли в ріжних і далеких від себе місцях полишало літературні і устні сліди.

2. **Мц҃а сеп теврїѧ и҃. дн҃ь, и рождество прест҃ой Бц҃и, ꙗкъ сѧ ѡна народила** (стор. 4—15), проповідь на апокріфічні теми, передрукована мною (Памятки II, 65—71).

3. **Казанѧ на Воздвиженїє чс҃наго и животворѧщого креста Гн҃ѧ. Гд҃а Бг҃а прошꙋ о помочъ, а вашихъ мл҃тей ѿпилное выслꙋханѧ** (стор. 15—24). Автор показує своє жерело в „книзѣ Пролїогъ“, але черпав мабуть із якогось

польського жерела. На се вказує той уступ оповіданя, де говорить ся, що Константинови приснив ся хрест, а довкола него був напис „полскими лѣтерами“, а в иньшім місці до слова „вшит'ки“ в тексті він додає на маргінесі зовсім зайве „ѿм'несъ“.

4. **Мц҃а сеп͡текрїа кї. дн҃а. Мꙋченїе ст҃ого великаго мꙋченника Никиты, бл҃ви ѿч҃е прочитати** (стор. 25—37), популярна перерібка апокріфічного жития сьв. Никити, якого церковно-слов. текст опублікував Тіхонравов (Памятники отреченной русской литературы II, 112—120).

5. **Мц҃а сеп͡текрїа кѕ҃. дн҃ь. Преставленїе ст҃ого Їоана Бг҃ослова еѵ҃листа и апостола Хв҃а, казанѧ изъбранное** (стор, 37—48), оповідане основане на звіснім апокріфічнім „дїянию“ ап. Івана, написанім псевдо-Прохором.

6. **Казана на покровъ прест҃ой Бц҃и и прсн҃о дв҃ы Марыѧ** (стор. 48—58). Автор показує своє жерело дуже неясно: „книга богославска“. З разу йде оповідане про Андрія Юродивого і звісне візантийське чудо, а далї оповідаєть ся про чудо Богородиці в Київі за Ізяслава, про иньше чудо в Візантиї, що подає цїкаву версию леґенди про печену дитину, а в кінцї оповідане про Романа Простака, що пізнїйше зробив ся Романом Півцем.

7. **Мц҃а ѡктоврѧ во ѕи҃.** [sic!] **дн҃ь. Ст҃ого** [**ап҃ла Өомы**] (стор. 59—71). Звісне апокріфічне „дїяние“.

8. **Мц҃а октоврѧ кѕ҃. дн҃а. Ст҃ого великомꙋченника Димитрыѧ Солꙋнъскаго, бл҃ви ѿчепрочитати** (стор. 72—78).

9. **Мц҃а октоврыа ки҃. дн҃ь. Жытїе и страсть ст҃ы великомꙋчен'ницѣ Параскевїи нареченной по простꙋ Пѧт'ки ї ѿ ей жытїи ст҃омъ ї ѧкого родꙋ была** (стор. 79—82), без кінця.

10. [Слово на собор сьв. Михайла], (стор. 83—91). Початку сеї статї нема, титул подаю після живої паґінациї. Є се оповідане про сотворене і бунт ангелів, разом з оріґінальним поясненем падучих звізд і метеорів, надруковане в моїй збірцї старозавітних апокріфів (Памятки I, стор. 325—330).

11. **Мц҃а ноев'рѧ ка҃. дн҃ь, на Вовеленїе прест҃ои Бц҃и** (стор. 92—97), оповідане основане на апокріфах і надруковане мною в збірцї новозавітних апокріфів (Памятки II, 71—74).

12. **Мц҃а декевра д҃. дн҃ь. Жїтїе и мꙋченїе ст҃ой великомꙋченницы Вар'вары и Ꙋлиѧнны, сенаторского родꙋ** (стор. 98—102), кінця нема.

13. [Житїє с҃того Їоанна Дамаскина], (стор. 103—107), початку нема, оповідаєть ся про відрубанє і вздоровленє руки сьв. Івана.

14. **Мц҃ѧ декев'рѧ ѕ. дн҃ь. Чудеса albo дѣйства йже во ст҃ыхъ Оц҃а нш҃его Николаѧ ар'хиеп҃па Миры-ликїйского и чудотвор'ца великаго** (стор. 108 — 165). Оповідано тілько чуда сьв. Николая, без жития. Збірка чудес сего сьвятого з давна була дуже популярна на Руси і в XVII та XVIII в. була богато разів друкована в Київі. Ся коллекция в київських друках (бодай у тім, що є в мене в руках, на жаль без початкового аркуша) має 20 чудес, а надто чотири чуда вставлені в само житиє. Автор нашого рукопису не держить ся київського друку, як се видно з ось якого порівнаня.

1) Чудо про Агрикового сина Василя — також перше і в київськім друку.

2) **Другоє дѣйство с҃того Оц҃а Николы, ѡписанноє ѿ с҃того Макарїѧ пустын'ножителѧ** — апокріфічна леґенда про змаганє сьв. Николая з чортом, доси, здаєть ся, не друкована, маєть ся у мене ще в однїй копії в церковно-словяньскім текстї.

3) Чудо про трьох моряків, подібне до друкованого в київській коллекциї під ч. 17 „**Чудо о трехъ купцахъ потопленныхъ отъ поганъ**“.

4) Чудо про трьох воєвод визволених із темницї, виняте із Жития сьв. Николая (київський друк k. 64 v. — 68 v.). Зрештою в нашім рукописї текст неповний.

5) Чудо про князя Андрияна. Із сего чуда лишило ся тільки закінченє (10 рядків); паралелї між друкованими чудами не знаходжу.

6) Чудо про попа Христофора, в друку під ч. 2. Текст неповний, бракує що найменше одної картки.

7) Чудо про ковер, подібне і в друку під ч. 14, тут редакция відмінна: місце — Антіохія.

8) Чудо про три ікони, пор. друк під ч. 4.

9) Чудо про пана і слугу виратуваних із моря, пор. друк під ч. 6.

10) Чудо про три вбогі панни, виняте із Жития, пор. друк k. 52 v. — 55 r.

11) Чудо про купця обграбованого на морі а потім знов збогаченого сьв. Николаєм, паралелї в київській збірцї не знаходжу.

12) Чудо про воскрешеного парубка і запоможеного бідаря, в друку паралелї не знаходжу.

13) Чудо про дївчину в Римі, з котрої сьв. Николай вигнав демона, паралелї в друку нема.

14) Чудо про обграбований і знов збогачений манастир, не подібне до того, яке має ся в київськім друку під ч. 18.

15) Чудо про дитину втоплену в Днїпрі, пор. київській друк ч. 7.

16) Чудо про Половчина (тут Татарина), пор. київській друк ч. 11.

Як бачимо, коллекция в значній части згідна що до материялу з київською, але виявляє редакцию геть відмінну, а деякі чуда взяті з иньших, правдоподібно західнїх жерел (чудо в Римі!).

15. **Мцѧ декеврьѧ зі. днѧ. Ѡтых трех Ѡрокъ и стого пррка Даниила** (стор. 165—178), оповідане в значній части основане на апокріфах, надруковане мною (Памятки І, стор. 312—319).

16. **Казанѧ на рождество Га Ба и Спса ншего Іса Ха** (стор. 178—197). Часть перша сего казаня, оповідане про Валаама, надруковане мною в збірцї старозавітних апокріфів (Памятки І, 257—260), часть друга — Памятки II, 123—131.

17. **Казанѧ на соборъ престой Бци** (стор. 197—205), надруковано Памятки II, 153—154.

18. **Повѣсть настого Василїѧ ѿ Єладїю мл҃дицꙋ, ѧк сѧ записал дїѧволꙋ Корасый ради панѣны, црской дѣв'ки, ї ѧкъ Єладїѧ спсъ стый Василїй Великїй** (стор. 205—218). Церковно-словянський текст сеї повісти і її перерібку на лїрницький кант надрукував я в „Житю і Слові" 1895, т. III, стор. 307—312.

19. **Казанѧ на Бгоѧв'ленїе Га Бга нш҃его Їса Ха** (стор. 219—234), надруковано Памятки II, 174—184.

20. **Мцѧ тогож во седмїй днь. На соборъ стого и слав'ного пррка предитечи кртителѧ Їоана** (стор. 234—237). Оповідане про те, як рука сьв. Івана виратувала християнську дитину від дракона.

21. **Казанѧ на Стрѣтенїе Гда нш҃его Їса Ха** (стор. 238—244), надруковано Памятки II, 132—136.

22. **Мцѧ августа во л. днь. Їже во стых Ѡцъ нш҃их вселенъских трох стителей Василїѧ Великого, Грыгорыѧ Бгослова, Їоана Златоꙋстаго** (стор. 245—252). Яко жерело покликано Євсевія Житиє сьвятих.

23. Починает ся ст҃ая четыридесятница ст҃аго великаго поста. Їже во ст҃ыхъ Ѿц҃а нш҃его Їѡанна архиепископа Константинаграда Златоѹстаго вндлю причта ѿ мытары ї ѡ фарысей (стор. 252—260). З разу переклад евангельського тексту притчі, а потім поученє, зложене мабуть зовсім незалежно від тексту сьв. Івана Золотоустого; сей текст цитуєть ся на марґінесї як одно з жерел проповідї, але обік него цитуєть ся ще якась книга „Выклад зверъцало роздѣл' ѕ.“

24. Поѹченїе в ндлю Ѿ ст҃ого еѵлїя ѿ блѹдном' сн҃ѹ, дш҃еполезное и сп҃сител'ное всѣм хртїяном (стор. 260—268), переклад притчі і поученє без подання жерел.

25. В ндлю мясопѹст'нѹю еѵлїе Мѳ҃. зачало рѕ. (стор. 269—276), про страшний суд.

26. В ндлю сыропѹстнѹю еѵлїе Ѿ Мѳ҃а зачало зі. (стор. 277—282), про відпущенє гріхів і піст, з цитатами із старозавітних книг. Із кустода на кінцї стор. 282 бачимо, що далї мало йти поученє „В сѹботу“, але його тепер нема.

27. О Ѳеодорѣ Тиронѣ (стор. 283—284), без початку.

28. В ндлю пер'вѹю ст҃ого поста поѹченїе їже во ст҃ых Ѿц҃а нш҃его Їѡана Златоѹстаго (стор. 284—290), здаєть ся, що взяте із Перла Многоцїнного, яке й цитуєть ся на початку на марґінесї.

29. В недлю в҃-ю ст҃ого поста поѹченїе ко хртїяном їже во ст҃ых Ѿц҃а нш҃его Їѡана Златоустаго (стор. 290—293), жерела жадного не цитовано.

30. Поученїе в недлю кртопоклоннѹю до хртїян вѣрныхъ. блви Ѿч҃е (стор. 293 — 302), збірка оповідань про хрестове дерево перед Христом; виривки з сего „Поучения“ надруковані, див. Памятки I, 251—254.

31. В недлю четвертѹю ст҃ого великаго поста, поѹченїе ст҃ого Їѡана Златоустаго ѿ пощенїи до людїй, блви Ѿч҃е прочитати (стор. 303—304), без кінця.

32. [В сѹботѹ Лазаревѹ], (стор. 305 — 308), оповіданє про Лазареве воскресенє на основі евангелия. Кінчить ся ось яким уступом: „И много тогды Жыдовъ оувѣрыло оу Хс҃а Сн҃а Бж҃ого. А инъшїе закаменѣлые мали свои срдца, пошли зе в'стыдом сер'дячи ся на Хс҃а Сн҃а Бж҃ого, и радили ся, як бы могли Хс҃а его ст҃ою [sic!] мт҃ь оубити. И не щобы Хс҃а, але и Лазоря хотѣли забити, що для него много Жыдов' тогды оувѣрыло во Хс҃а Сн҃а Бж҃їя. Лазоръ же Ѿтол отыйшолъ во Кипръскїи ѿстровъ и тамъ его Хртсъ епископомъ оучинивъ. И зновѹ потомѹ жык

Лазаръ сѣмъдесятъ лѣтъ, ıак его Хс҃ 'ис преисподнеи вывѣлъ, ıак то юж лежавъ мр҃твыи чотыры дн҃и. Я потом зновꙋ ѡтыйшолъ ко Гд҃ꙋ во црс҃тво нбс҃ное". Иньший варіянт сеї легенди з Данилівського Учительного евангелия див. Памятки II, 348—349.

33. В недл҃ю цвѣтнꙋю еѵл҃іе ѿ Мадея зачало пг҃. а в' глав. ка҃. поꙋченїе до хрс҃тїянъ (стор. 309—315). Текст евангелия і виклад, потроха полемічний проти Жидів.

34. Во сты҃й великїй четвер'токъ. Слово ст҃ого ѻц҃а нш҃его Еѵсевїя ѿ сошествїй во Ядъ ст҃ого Їѡана предитечи. Можеш то повѣдати если не бꙋдет пасый й в' пятокъ на страсти Хв҃ы, можеш то повѣдати й на оу҃сѣкновенїе главы ст҃ого Їѡана предитечи, можеш то повѣдати и на яком погребѣ для построхꙋ хрс҃тїянъ҆ского (стор. 316—346), надруковано Памятки II, 317—327.

35. Казаня на Воскресенїе Хв҃о (стор. 336—343), надруковано Памятки II, 327—331.

36. Казаня на Вознесенїе Гн҃е, ıак Хс҃ пошол на нб҃са со плотїю и со славою ко Ѻц҃ꙋ (стор. 344—345); заховав ся тілько початок і конець; цїлість із Унґварського рукоп. надрукована Памятки II, 331--334.

37. Казаня на соборъ ст҃ыхъ Ѻтецъ в нд҃лю седмꙋю по пасцѣ (стор. 345—352), переробка минейноЇ статї про перший Нїкейський собор.

38 Казаня на рождество ст҃ого Їѡана кр҃стителя предитечи, мц҃я Їюня дн҃я кд҃-го (стор. 353-362), надруковано Памятки II, 103—109.

39. Мц҃я їюля а҃-го на ст҃ых вер'хов'ных Петра й Павла повѣсть выбранная (стор. 362—372), основане на апокріфах.

40. На сошествїе ст҃ого Дх҃а. Ꙋтѣшителный параклите, прїиди дн҃сь й помози ми ѿворити оу҃ста моя, нехай їя воз'вѣщꙋ хвалꙋ твою (стор. 374—384), пор. те, що сказано далї про казане на сю тему поміщене в Унґварськім ркп., дод. V, 30.

41. Слово ѿ ст҃ой Тройци, ıак ся Яврааму Бг҃ъ показавъ на пꙋти оу҃ дꙋба Мав'рыйского (стор. 384—390), без кінця, надруковано Памятки I, 330—333.

42. [О Измаили], (стор. 391—392), без початку, надруковано Памятки I, 333—335.

43. Слово на стых четырыдесат мученников (стор. 392 - 401), із Минеї.

44. Мца марта зі. днь. Жытые стого Алеѯеа члв. Бож. (стор. 401—410).

45. Мца априла дна . . . Жытїе и мученїе стого великомученника и побѣдоносца Гдна Геωргїа (стор. 411 - 419).

46. Во тойже днь чудо преславное стого великаго мученника Геωргїа ѿ шаркани ї ѿ царевнѣ (стор. 420—425).

47. Мца їюлїа во и. днь. Жытїе и мученїе стого великаго мученника Прокопїа. Блви Ѿче прочитати (стор. 425—429).

48. Мца їюла к. днь. Стого славного пророка Їлїи (стор. 430—444), надруковано Памятки I, 296—303.

49. Мца їюлїа кз. дна. Стого великаго Пантелеимона (стор. 444—446), без кінця.

50. Казана ω Їосифѣ прекрасном о снѣ Їакова патрїархи старозаконнаго (стор. 447—478), без кінця, надруковано Памятки I, 157—173.

51. Сказанїе ѿ Мойсей, як ся родивъ и въ якое время ї якъся годовалъ и якъ Жыдовъ вывѣлъ изъ Єгипта и былъ имъ воеводою м. лѣт (стор. 479—491), з прогалиною в середині, надруковано Памятки I, 245—251.

52. Жытїе Їѿва праведнаго, из жывотов стых описанный Ѿ Семиωна Метафраста, як малъ терпѣти напасти и карности из допущена Бжого (стор. 491—498), надруковано Памятки I, 264—267.

53. Сказанїе ѿ милосердїю другъ ко другу и ѿ вѣрѣ доброй. Повѣсть предивная ѿ единомъ купци ї ѿ жебраку убогомъ, якъ былъ ωбогатѣвъ, якъ єстъ написано въ книзѣ у Пролїодзѣ (стор. 498 - 506).

54. Мца августа въ д. днь. Сказанїе ѿ седми Ѿрокахъ, которїе во Єфесѣ спали лѣтъ т. и знову устали. Прикладъ слушный доводъ противко невѣрниковъ, которїе то не вѣрят же то мртвый мают воскреснути. Изъ жывотовъ стых ѿписанно Ѿ Семиѿна Метафраста. Можеш оповѣсти на погребѣ (стор. 506—508), у середині велика прогалина. Пор. Арх. Леонидъ, Опис. ркпс. гр. Уварова IV, 28, 428 і инш.

55. [Ѡ кролю Помиронꙋ], (стор. 509—520), без початку. Інтересна переробка початкових глав Варлаама і Йоасафа, а власне притчі про побожного царя, що кланяв ся аскетам, і злученої з нею притчі про дві скриньки, пор. мою книжку „Варлаам і Йоасаф“ стор. 17—18.

56. [Ѡ смерти ї ѿ рыцеры], (стор. 521—525), без початку.

57. Покѣст' ѡ Тазинѡтѣ, марта кз҃. Может ся повѣдати при погребѣ (стор. 526—530), оповідане про візию загробного сьвіта. Пор. Арх. Леонидъ, IV, 170, 219, 245 і д.

58. Повѣсть ѿ споввѣди, ꙗк ѡ҃на є҃ важна х҃ртїꙗном (стор. 531—534), оповідане мабуть із „Великого Зерцала“.

59. Ѡ Ꙋдонѣ единомъ владцѣ: над неꙋмѣенътным ласка Прест. Бцы, й кар'ность зароспꙋстый [sic!] блꙋдъ (стор. 535—538), без кінця, пор. Арх. Леонидъ, IV, 154, 217, 449; Владиміровъ, Великое Зерцало, Приложеніе, ст. 47, ч. 1665.

60. [Ѡ малыхъ дѣточкахъ], стор. 539—544, поучене без оповіданя, без початку і кінця.

61. [Слово ѿ татѣ и гробокопатели], (стор. 545—549), без початку, із „Великого Зерцала“.

62. Слово ѿ дрꙋгомъ гробном прокопатели, на погребѣ двичом йли когда хощеши (стор. 559—552), із Вел. Зерцала.

63. Слово на погребѣ дѣвичом ѿ Єдай кролы, который то был оубогїй (стор. 553—558), надруковано Памятки I, 335—338.

64. [Книга ѿ послѣдных днехъ], (стор. 559—622), без початку. Се популярна перерібка грецьких ревеляций Іполїта, Кирила Єрусалимського і Мефодия Патарського про прихід Антихриста і страшний суд. У нашій старій лїчературі ті грецькі твори були дуже люблені; їх перекладано, переписувано, перероблювано і друковано. Найстаршої друкованої перерібки автором був Зизаній, котрого книжка „Казанье с҃тго Кирилла Патрїархи ієр҃лимъского ѿ антїхристѣ и знакѡх его“ вийшла 1596 р. в Вільнї. З Зизанієм полємізував Транквілїон у своїм Євангелію Учительнім, оповідаючи також про Антихриста. Та коли ті полємічно заострені писаня, хоч і зацїкавлювали людей, але власне задля своєї тенденциї чисто теольоґічної мусїли бути обмежені на тїснїйшу публїку і з часом тратили інтерес, то апокріфічна повість Мефодия Патарського лїпше відповідала смакови широкого загалу і послужила канвою для отсеї „книги“. Вона була зложена на Карпаторуській териториї і ми

знаходимо другу її копію, а властиво часть у рукописї о. Теодора Тухлянського. В нашім рукописї ми маємо ось які роздїли твору:

1) [О зачатю Антихриста], стор. 559—561 (у Поповича vac.).

2) Ѡ женѣ Мандонѣ црцы поганой и невѣрной (стор. 561—564), у Попов. розд. 1.

3) Ѡ трех юношах црехъ братіах рожоных' ї ѡ страш'ной й крывавой войнѣ ї ѡ погибели люцъкой (стор. 565—569), у Попов. розд. 2.

4) Ѡ Михаилѣ црꙋ греческом ї ѡ его побожности (стор. 569—574), у Попов. розд. 3.

5) Ѡ цртвѣ Анътихрыстовѣ (стор. 574—578), без кінця, у Попов. розд. 4 і конець.

6) Ѡ власти й моци Ан'тіхрыстовой (стор. 579—581).

7) О пришествїю Їлїй ї Єноха [ї] Їωана Бгослова ї ѡ смрти йхъ (стор. 581—583).

8) Ѡ кар'ностах Бжїих на самого Антїхрыста й слꙋгъ его пат'нованых през седми аггелов' Бжыхъ (стор. 583—588).

9) Ѡ запаленю землѣ и згорѣню всѣхъ стїхїй й елементовъ свѣта сего дочасного (588—593).

10) Ѡ пришествїи Хртовѣ на сꙋдъ првдный (стор. 593—599).

11) Ѡ востанїю нашемъ на сꙋдъ, якъ мают' мртвый й жывый всѣ востати (стор. 599—607).

12) Ѡ собраню всѣхъ народовъ на сꙋдъ Бжый (стор. 608—610), кінця брак.

13) [Про засуджене грішників у пекло], бракує майже цїлої статї, тілько лишив ся на стор. 611 кінчик 6 рядків.

14) Ѡ призванїю праведныхъ во цртво нбное ї ѡ блаженной жызни бꙋдꙋщаго вѣка (стор. 611—615).

15) Ѡ хвалебных тѣлах стых, яковы бꙋдꙋтъ по воскресенїи нш҃емъ ωб'щем ї ѡ новом свѣтѣ ї ω новых нбсехъ ї ω новой зем'ли (стор. 615 - 618).

16) Ѡ свѣтѣ яковъ бꙋдет нижный й землѧ й що на ней за люде жити бꙋдꙋтъ (стор. 618—622). Кінчить ся заставкою з написом: „Конецъ книзѣ сей ѡ послѣдных днехъ“. Увесь текст буде надрукований у четвертім томі Памяток.

65. Пасѣѧ ал'бо повѣсть дш҃еспасителнаѧ ѡ мꙋцѣ Ха Бга нш҃его, велми сꙋтѣшнаѧ й жалоснаѧ, як Жыдове зловѣр'ные Хрста мꙋчили (стор. 622—650), без кінця, надруковано Памятки II, 222—236.

66. Слово и причта стого Вар'лаама скитника Асафови, приклад ѡ лакомствѣ люц'ком глава гї.

При потребѣ (стор. 651—652), без кінця, звісна притча про пташника.

67. Уривок оповіданя, без початку і кінця, про чоловіка, що за намовою жінки давав гроші бідним з тим, що позичає їх християнському Богу, а потім ходив до церкви допоминати ся свойого довгу, пор. Арх. Леонидъ IV, 193, 246.

68. Уривок викладу до Варлаамової притчі про чоловіка в балцї (стор 655—655), без початку і кінця.

69. Ѿ Патерикꙋ Скитскомъ (стор. 657—658) уривок без початку, візия сьв. Павла Простого.

V. Унґварський рукопис.

Сей рукопис писаний полууставом у XVIII віцї, мале folio, без початку і кінця, лишило ся 205 карток, з котрих одна видерта так, що лишила ся лише перша половина. Зрештою рукопис захований добре. Папір сїрий, не гладжений, текст у подовжних краях обведений лїнїйками, зверху т. зв. жива паґінация, в низу кустоди. Титули і початкові букви до стор. 174 писані киноваром, зрештою дуже блїдим, далї киновару не вживано. Текст писаний кількома руками, не дуже старанно, численні писарські помилки не поправлені. Оправи нема, хоча рукопис очевидячки був оправлений і то не швидко по написаню, бо при оправі значно обрізано марґінеси і ушкоджено майже всюди біжучі титулики над текстом. Письмо досить велике, на сторонї звичайно 22—25 рядків письма. Рукопис належить до біблїотеки василиянського манастиря в Унґварі; за його удїленє складаю щиру подяку проф. дру О. Колессї. Рукопис містить:

1. Конець слова на усїкновение глави сьв. Івана Хрестителя (стор. 1—4), додано при кінцї оповіданє про чотирьох Іродів і про смерть їх і їх рідних; се оповіданє поміщене в другім томі „Памяток" стор. 339—340.

2. Казаны на соборѣ архистратига Мїхаила воеводи силъ небесных (стор. 4-16), оповіданє про сотворенє десятьох полків ангелів і про бунт Луципера, про впадок збунтованих ангелів і про їх розміщенє, про падучі звізди і про наданє старшинства над ангелами Михайлови. Картка, що містить стор. 13—14, видерта до половини. Оповіданє, і змістом і висловом майже тотожне з отсим, надруковане мною в першім томі Памяток, (стор. 325-329) із дефектного в тім місцї рукопису Ст. Теслевцьового.

Інтересне тут упімнене проповідника: „Тѹтъ каждий май ѹха слѹшати, а кто ѹмѣет писати, а ти собѣ перепиши“ (стор. 5), вказівка на те, що казаня в роді поміщених у отсій збірці і в подібній до неї збірці Ст. Теслевцьового, не тілько були виголошувані в церквах, але також переписувані не тілько сьвященниками, але також їх парафіянами.

3. Казаньа на стого Николаꙗ, з епіґрафом із єв. Матв. гл. 6: Ищѣте прежде цртвїꙗ Бжїꙗ и правди єго, и сїꙗ всꙗ приложать сꙗ вам (стор. 17—29). Починаєть ся старозавітною приповідкою про те, як дерева вибирали собі короля і викладом тої приповідки (стор. 17–19), потім іде риторично підкрашене оповідане про житє сьв. Николая.

4. Казаньа на Рождество Хво (стор. 29—41). У вступі (стор. 29—31) порівнане людської натури з ангельською, а далї виклад про гріхи против сьв. Духа і про старозавітні події, що були „фіґурами“ Христового Різдва.

5. Казаньа на ѡбрѣзанїє Гдне (стор. 42—53), ціле паренетичного змісту.

6. Казанїє ѡ трех кролех, ꙗко прїидоша (стор. 54—60), оповідане подібне до того, яке надруковано мною в другім томі Памяток, стор. 11—13 із Львівського рукопису XVII в. При кінці під окремими титулами короткі оповідання: Слово ѡ Иродѣ цры, ꙗко хотѣл забити Ха (стор. 58—59) і Слово ѡ Йѡсифѣ стомъ (стор. 59—60), що належать до тої самої цілости.

7. Казаньа на рождество прстой Бци з епіґрафом: Прмдрость созда себѣ храм и ѹтверди стол'пъ седмь. Попереду йде довгий виклад сеї притчі з толкованєм тих стовпів (стор. 61—69), потім подано деякі деталї про рід сьв. Богородиці. Автор на кождім кроцї губить ся в симболїзованю. Інтересне хиба апокріфічне пророцтво Сибілї Тибуртини: Пророковала ѡ тим Сїбилꙗ Тибѹртина, же пречистаꙗ два мѣла Ха породити не нарѹшивши своего двит'ства. Бо гди погане в Римѣ збѹдовали божныцоу Юнѹсовѣ бгови своемѹ фалшивомѹ, на тó-часъ питали Сїбѣллѣ Тибѹртини, поки би мѣла таꙗ бож'ныца стоꙗти? Ѿказала Тибѹртина: „Поки двца сна не породить“. Так же сꙗ и стало, бо поти Юнѹсова божница стоꙗла, поки пречистаꙗ Два Ха не породила; а скоро ѹродила Ха, заразъ таꙗ божница во Римѣ на землю ѹпала“. Те саме оповідане з иньшого рукопису див. Памятки II, 21.

8. **Казанїє на воздвиженїє чтънаго крта** (стор. 64—92). Виклад про чотири причини всего сьвіта а потім про префіґурацию хреста в старім заповітї. З пізнїйших леґенд узято тілько отсе коротеньке оповідане: **Стый Ге[оргїй] єпкопъ Гелїополъскїй кртомъ ѿ ѿгню ѿбороныль ся, бо прежеґнав'ши ся кртомъ вшолъ оу ѿгон и там пол' годинни стоялъ, єднакъ нѣ сам не з'горѣлъ, нѣ волоси, нѣ сукня ѿгнемъ не нарушила ся. Для того и ми сѣдаючи до столу жеґнаємо кртомъ хлѣбъ и вшелякїи потрави и напой, жебисьмо в' ѣденю и в' питю без'печнїи были ѿ всего злого; для того лѣгаючи спати жеґнаємо кртомъ себе самих**" (стор. 91—92).

9. **Житїє преподоб'наго Ѿца ншего Семиона стол'пника** (стор. 93—99), звісне оповідане із Четї Минеї.

10. **Казанїє на стого мчника Хва Никиты** (стор. 100—108). Се підкрашене троха народньою мовою апокріфічне „**Никитино мученїє**", надруковане з рукопису Румянцівського музея XVI в. Тіхонравовим (Памятники отреченной русской литературы, т. II, стор. 112—120). Пор. дод. IV, ч. 4.

11. **Казаня на стое Бгоявленїе єгда Бг восиновляше Їса Ха** (стор. 109—115). Згадуєть ся тут про те, що Каін уродивши ся мав сїм гадючих голов, а щоб позбути ся їх, Адам записав себе і свій рід дияволови, сей залляв той запис у олово і разом із гадючими головами сховав у Йорданї в глубокім вирі під каменем, а Ісус ідучи хрестити ся спалив той запис і ті голови. Докладнїйше ті оповіданя див. Памятки II, 176—180 і 187—189.

12. **Казаня в. на Богоявленїє Хво** (стор. 116-125). Те саме оповідане, але докладнїйше нїж у попереднім казаню, при кінцї знов символїчний виклад поодиноких деталїв.

13. **Казаня на Стрѣтенїе Хво** (стор. 125—134). Майже дословно згідне з тим, що надруковане мною в другім томі Памяток, стор. 132—135.

14. **Казанїє на трехъ стителей: Василїя Великаго, Григорїя Бгослова, Їѡана Златоустаго** (стор. 134—143). Коротко розповідано про житє сих трьох сьвятих і про встановленє їх празника. При кінцї під лїнїєю додано ось яке оповіданє: **Повѣствуєт' ся ѿ древных ѿ Иѡанѣ Златоустѣ, почому ся називаєтъ Златоустом, а то такая причина. Коли билъ заточенъ у ар'мєнски Кукуси ѿстровъ, быв'ши там писавъ єпистолїю до Кирияка заточен'наго, утѣшаючи єго у трафун'ку. И ґди пышучи оуставъ и ѿпишовъ ѿ того мѣсца, где ся узявъ ѿрелъ, налетѣв'ши ухватил каламаръ єго и пюр'-**

ко и҆ полетѣвъ пречъ. Іѡанъ ст҃ый мислив собѣ, що бы то было таковаго и҆ ѿкѸдѸ ми сѧ стала пакостъ Ѹтрапленномѹ чл҃кѹ? Ѡправив'ши пищок и҆с тростины, не и҆маше каламарѹ стал пищокъ мачати во Ѹста свои҆. И҆ гди писалъ, ано стали и[з] слини его золотїи лѣтери на хар'тїи бар'зо краснїи, и҆ написалъ листъ до Киринеѧ, и҆ ѿтолъ сѧ наз'валъ ЗлатоѸстомъ. Пор. дод. IV, ч.

15. **Казанїе в недлю ѡ митари и фарисеи** (стор. 143—153). Підмальований народньою мовою переклад одного слова сьв. Івана Златоуста.

16. **Казаны в недлю ѡ блѹдном сн҃ѹ**, (стор. 153—164), здаєть ся, тогож Ів. Златоуста.

17. **Казанѧ в недлю мѧсопѹстнѹю** (стор. 164—174), виклад євангельського оповіданя про страшний суд, без апокріфічних деталїв.

18. **Казанѧ в недлю сыропѹстнѹю** (стор. 174—183), про значінє посту.

19. **В сѹботѹ пер'вѹю ст҃. поста памѧт творим ст҃аго Ѳеѡдора Тирона** (стор, 183—191), звісне апокріфічне оповіданє про сьв. Теодора Тирона і змия, надруковане Тіхонравовим з рукопису Троїцько-Сергієвої Лаври XVI в. (Памятники II, 93—99), пор. дод. IV, ч. 27.

20. **В недлю пер'вѹю ст҃аго поста поѹченїе иже во ст҃ых ѿц҃а нш҃его Іоана ЗлатоѸстаго** (стор. 191—199), про значінє посту.

21. **В неделю в҃. поста поѹченїе ко христиѧном иже во ст҃ых ѿц҃а нш҃его Іѡана ЗлатоѸстаго** (стор. 200—205), про піст і стоянє в церкві, пор. дод. IV, ч. 29.

22. **Поѹченїе в недлю кр҃топоклон'нѹю** (стор. 205—216), про значінє і силу хреста, оповіданє про перехід Жидів через Червоне море і дальші пригоди в пустині, подібне до того, яке надруковано з рукопису Ст. Теслевцьового в першім томі Памяток, стор. 251—254. Тут оповіданє повнїйше, нїж у дефектнім рукописї Теслевцьового, пор. дод. IV, ч. 30.

23. **В недлю четвер'тѹю ст҃ого поста** (стор. 217—220) про значінє посту і покути. Між иньшим читаємо тут: Нинеѵїтѧне сѧ постили, сами и҆ дѣти не сали г҃. дни пер'сїй матерїй своих, и҆ скотомъ пасти не давали. Коли сѧ мѣсто их хотѣло запасти из ными за их великїй грѣхъ, Іѡна пророкъ проповѣдалъ им погибелъ их. Я почѹв'ши сам цр҃ь Нынеviц'кїй разоренїе вѣч'ное, оусталъ сам со престола своего цр҃ского, изверъ шати дорогїи ис тѣла своего и҆ взѧвъ веретѹ на себе и сѣвъ на

пепѣлъ и҆ сѣдѣвъ молѧчи сѧ Бг҃ꙋ нб҃сномꙋ. Тамъ бывъ крикъ великїй а плачъ рев'нїй, и҆ ѿпꙋстивъ имъ Бг҃ъ грѣхи их, видѧчи ихъ покорꙋ добрꙋю.

24. **В недл҃ю е҃. ст҃ого поста поꙋченїе** (стор. 221—224), приготоване до страстей Христових.

25. **Слово в сꙋботꙋ Лазаревꙋ** (стор. 224—230), про воскресене Лазаря, без апокріфічних додатків.

26. **В неделю цвѣтнꙋю, еѵ҃лїе ѿ Марка зачало пг҃.** (стор. 230—239), симболїчний виклад Ісусового в'їзду до Єрусалима і проповідь против недовірства, пор. дод. IV, ч. 33.

27. **Во ст҃їй великїй четверътокъ. Слово ст҃ого ѿц҃а нш҃его Єѵ'севїѧ ѡ сошествїи во адъ Їѡана Предитечи** (стор. 240—265), надруковане мною з копії майже дословно згідної, з рукопису Ст. Теслевцьового, в другім томі Памяток, стор. 317—327. Один уступ із отсеї копії, про покаране Жидів за Ісусову кров, передрукований мною тамже стор. 338—339.

28. **Казаны на Воскресенїе Хв҃о** (стор. 265—263), із згідної копії Ст. Теслевцьового надруковано мною в другім томі Памяток, стор. 327—331.

29. **Казанї на Вознесенїе Хв҃о** (стор 273—281), надруковано мною із отсего рукопису тамже стор. 331—334.

30. **Казанї на сошествїе ст҃ого Дх҃а.** Дуже близький до сего текст є також у Ст. Теслевцьового, дод. IV, ч. 40. Характерне в обох сих казанях вставлене оповідане про лицарів Григория Болшевича і Ґабріеля Волотовича і про душу одного з них, що підчас сну в видї миши вибігає у него з рота, бігає по лїсї і в дуплї одного дерева знаходить скарб. Се оповідане взяте з якоїсь західно-европейської версиї і в середнїх віках війшло в склад епоса про Карла Великого.

31. **Казаны ѡ ст҃ой Тройци, ꙗко сѧ Бг҃ъ Яврамꙋ показа ꙋ дꙋба Ямаврїйского** (стор. 296—312), оповідане про гостинність Авраамову, про трьох подорожнїх, про зарізане теля, що ожило по обідї, про знївечене Содоми, про Лота, його гріх і покуту, в кінцї про Агару і Ізмаіла та їх потомків. Текст дуже близький до сего надрукований мною з рукопису Ст. Теслевцьового в першім томі Памяток, стор. 330—334, пор. дод. IV, 41.

32. **Казаны на рождество ст҃ого Їѡана Предотечи и҆ Крестителѧ Гд҃нѧ** (стор. 312—323). Оповідане згідне майже дословно з тим, що надруковане з рукопису Ст. Теслевцьового в другім томі Памяток, стор. 103—108, пор. дод. IV, 38.

33. **Казаны на стых верховныхъ апслъ Петра и Павла** (стор. 323—341). Основа взята майже виключно з апостольських Діяний, з виємком оповіданя про боротьбу Петра з Симоном волхвом, основаного на апокріфічнім оповіданю про сю тему. Майже такий самий текст є і в рукописї Ст. Теслевцьового, дод. IV, ч. 39.

34. **Казаны на стого пророка Илїи** (стор. 341—358), основане в переважній части на сьвятім письмі, з деякими апокріфічними додатками (про ниву, що одного дня засїяна, тогож дня зійшла і дозріла, про смерть Єзабелї); текст майже дословно такий самий з рукопису Ст. Теслевцьового надруковано в першім томі Памяток, стор. 296—303, пор. дод. IV, 48.

35. **Казаны на стого великомчника Пантелимона** (стор. 359—363), популярний переповід минейної статї, пор. дод. IV, ч. 49; долїшня часть картки 359—360, яких 7 рядків, видерта.

36. **Казаны на Преwбраженїе Гднѧшего Іс Хрисъта** (стор. 363—373), паренетично-догматичного змісту.

37. **Сказанїе ѡ Мойсею, ка[ко] сѧ родилъ и въ которое времѧ и ѧково сѧ годовалъ и ѧкъ вивѣлъ Жиди изъ Єгиптꙋ** (стор. 373-391). Оповідане в головному згідне з тим, яке з дефектного рукопису Ст. Теслевцьового надруковано мною в першім томі Памяток, стор. 245—251, пор. дод. IV, 51.

38. **Слово ѡ стомъ Авраамѣ, егда ѧви сѧ емꙋ архистратигъ Михаилъ** (стор. 392-401). Се звісний апокріф про смерть Авраама, надрукований Тіхонравовим з рукопису Троіцько-Сергієвої Лаври, XVI в. (Памятники I, стор. 79—90), тілько в отсїй копії він значно вкорочений.

39. **Казаны на ꙋспенїе пречтиы Богородица** (стор. 402—410), популярно переповіджений апокріф про смерть Богородицї, приписаного сьвятому Іванови Богослову, надрукований із отсего рукопису в другім томі Памяток, стор. 390—394. Кінця бракує.

Що до мови сего рукопису, то вона, як показують подані проби, в головному народня, з невеликими примішками церковщини; примішки угро-руського диялекту рідші, ніж у рукописї Ст. Теслевцьового, ще рідші мадярські слова; натомісь є декуди польонїзми, знак, що автор тих писань черпав із польських жерел, котрих він зрештою ніде не цитує. Що до правопису, то він прінціпіяльно фонетичний. Хоча писець і вживає ы, ѣ, але звичайно неправильно, особливо ы; ріжниця між ы, и, і у него зовсїм не істнує, хиба тілько, що ы ніде не кладеть ся на початку слова. Інтересна предилєкция нашого писця вживати ы після н, чи треба, чи не треба,— анальоґічна до предилєкциї писця рукопису Ст. Теслевцьового, вжи-

вати ы після ж і р. З ъ і ь бачимо в отсьому рукописї дивні перeверти. Один писець (пригадую, що рукопис писаний кількома руками) уживає тілько одного, а другий тілько другого знака; коли в одних статях ми читаємо звичайно єстъ, милостъ, пишетъ і т. и., то в иньших знаходимо не тілько єсть, тылько, але також даль, просиль, просѧть, вечерь, ѿнь і т. и. Як бачимо, і тут живе почуте вартости тих знаків затратило ся і писарі вживали їх по якому власному правилу.

VI. Рукопис із с. Лїтманової А.

Рукопис писаний на сїрім, гладкім папері в початку XVIII в. в 4-ку, одною рукою, без киноварі, з захованою старою паґінациєю, що числить картки і йде з деякими прогалинами від 1—218. Деякі картки, повиривані з середини, з пообриваними рогами заховали ся і по троха заповнюють прогалини. Рукопис належав у 1847 р., як видно з приписів на марґінесї оловцем, до селянина Глиньского в селї Лїтмановій на Спішу, в західнїй части північної Угорщини і заховав ся в його сїм'ї до тепер. Де які статї в тім рукописї писані церковною мовою, переважна часть народньою з невеличкими слїдами диялекту. Ось його зміст:

1. **Житїє и мч҃енїє ст҃ыхъ безсребникъ и чꙋдотворецъ Хв҃ыхъ Коз'мы и Дамїана** (стор. 1—7).

2. **На дн҃ь соборꙋ ст҃ого архагг҃ла Мих'ила казанѧ** (стор. 7—17), пор. дод. IV, ч. 10.

3. **На дн҃ь воведенїи въ цр҃ков пресв. Бл҃дчци нашеѧ Бц҃и** (стор. 17—20).

4. **Житїє ст҃го ап҃ла Андреѧ перьвозваннаго** (стор, 21—30). Тут у рукописї прогалина. По картї 15 іде 25 з закінченем якоїсь статї.

5. **Житїє ст҃го Алеѯеѧ чл҃ка Бж҃їѧ** (стор. 31—48), пор дод. IV, ч. 44.

6. **Слово въ дн҃ь ст҃ых' мл҃днецъ ѕ҃ді҃. ѿ Їродацр҃ѧ въ Виѳлеѡмѣ избїенныхъ** (стор. 48—55), пор. дод. IV, ч. 17.

7. **Житїє иже въ ст҃ыхъ Ѡц҃а нш҃его Василїѧ Великаго** (стор. 55—62), без кінця. Далї прогалина, по к. 40 старої нум. наступає правдоподібно 44.

8. [**Ст҃ыхъ м҃. мч҃никъ**], без початку і кінця (стор. 63—70), пор. дод. IV, ч. 43.

9. **Житїє и мѹченїє стои великомѹченицы Варвары** (стор. 70—73), пор. дод. II, ч. 59; IV, ч. 12.

10. **Житїє преподбнаго Оца нашего Саввы ѡбщемѹ житїю наставника** (стор. 73—79).

11. **Приповѣсти розмаитыи ѿ стыхъ** (стор. 80), без кінця. Між стор. 80 і 81 нової паґінациї бракує картки рукопису.

12. **На спасеннѹю страстъ Гда Бга Спса нашего** (стор. 81—97), пор. дод. IV, ч. 65.

13. **На праздник самого Спсителѧ Ха или прстой Бци то в такїй сенсъ можешъ предмовѹ ѹчинити** (стор. 98).

14. **На праздникъ въскрнїѧ Іс Хва** (стор. 99—105).

15. **Приповѣсть албо и поѹченїє ѿ зрадѣ и ѿ насилїю ꙗко панове дѣють и ѹкривджаютъ подданыхъ своихъ и людей ѹбогихъ** (стор. 105—111), оповідане про старосту Мисимаха і підданого Ґвідона, що терпів від старости ріжні кривди, доки в кінцї цар не довідав ся про все і не покарав старосту; оповідане досить безбарвне, виглядає як поспішно зроблений витяг із якоїсь більшої цїлости. Стор. 112 порожня.

16. **Извѣстїє ѿ чтнѣмъ древѣ кртаст го, на нем'же Хс распѧт бысть** (стор 113—121), звісна леґенда про хрестове дерево (пор. Памятки II, 242—246), церковною мовою.

17. **Ѡ Мойсеи прроцѣ** (стор. 122—186), коротко переповіджена біблїйна історія від уродженя Мойсея до кінця книги Судиїв, головно на основі біблїйних книг, але і з деякими апокріфічними додатками. Особливої уваги заслугує остатнїй уступ, де говорить ся про вигублене племени Веніяминового із за знасилуваної жінки (Суд. XIX—XXI) і кінчить ся ось як: „тыхъ всѣхъ до наименшого выбили, толко дѣвокъ ихъ зоставили, абы сѣмѧ Венїѧминово, если би где зостал ѧкый потомокъ єго, потом воскресили. которыхъ знайшло сѧ по немалом часѣ х. тым' иж недоставало на с. дѣвокъ, позволили имъ в свѧта на танцѣх' дѣвки хапати и за жены мѣти. того звычаю и горнѧци наоѹчили сѧ; треба ихъ ꙗко Венїѧминовыхъ потомковъ карати“.

18. **Ѡ премѹдром' Саломонѣ** (стор. 186—196), на основі Біблїї.

19. **Приклад ѡ пожит'ках и ѿпатрности вшит'кихъ речахъ** (стор. 197—200). Варлаамова притча про однорічного царя в досить цїкавій редакциї, з викладом.

20. **Притчи розличныхъ бытїй: притча ѿ неситыхъ житопродавцахъ** (стор. 201-203), із жития сьв. Спірідона, по церковному.

21. **Притча ѿ мѵ҃тыни цр҃а Їраклїа** (стор. 203—204), по церковному.

22. **Притча ѿ треххъ дрѹгахъ** (стор. 204—207), із Варлаама і Йоасафа, по церковному.

23. **Притча ѿ двохъ рабѣхъ** (стор. 207-212). Зміст притчі такий: два раби розгнївали пана і він вислав їх геть від себе на кілька літ. Один відійшовши на чужину збудував дім, заложив хозяйство і розбогатїв, другий, наняв ся у золотаря з тим, що коли пан пришле по него, аби за його роботу дав йому золотий вінець. По кількох роках пан посилає по своїх рабів: той, що був богачем, покидає все і йде голїруч, другий несе на голові золотий вінець і знаходить ласку у пана. Далї йде проповідницький виклад притчі.

24. **Притча ѿ кѹпнѣ съ Бг҃омъ** (стор. 212—214). Муж „єлинъ" за намовою жінки християнки давав милостиню вбогим з тим, що дає се християнському Богу. Колиж їм не стало що їсти, іде до церкви, щоб Бог їм віддав, знаходить срібну монету, за неї купує рибу, а в нїй знаходить дорогий камінь. Се очевидно та сама притча, якої закінчене заховало ся в рукописї Ст. Теслевцьового, пор. дод. IV, ч. 67.

25. **Притча ѿ Патерика ѿ пѣнїи цр҃ковномъ** (стор. 214—217), звісна тема Шіллерової баляди „der Gang in den Eisenhammer", паралелї див. Oesterley, Gesta Roman. ч. 283 і стор. 749.

26. **Притча с҃. Єѵсевїа ѿ кѹпцѣ бг҃обоязливомъ** (стор. 218—220). Купець сидить у тюрмі за довги; якийсь богач хоче взяти його жінку на блуд і обіцює ся за се викупити його, але купець не пристає. Се бачучи розбійник, що сидїв у тюрмі разом з купцем, відкриває йому, де має закопане золото і купець сплачує свій довг.

27. **Притча ѿ правдѣ и ѿ кривдѣ** (стор. 221—225), в формі притчі оповідана казка про те, як товариш товаришеви в дорозї за шматок хлїба вибрав очи, як слїпий підслухав розмову чортів і прийшов до здоровля і великого маєтку, а другий через свою захланність пропав, (пор. Етноґрафічний збірник I, 69—76.

28. **Їсторїа ѿ Мелхиседеци иже є҃ неродословенъ** (стор. 228—229), між стор. 228 і 229 брак картки.

29. **Приповѣсть ѿ сваволныхъ людехъ** (стор. 229—231), на марґ. приписано: „Алеѯандеръ єп҃пъ въ традицїахъ своих".

30. **Притча ѿ невиннѣм на смрть ѿсꙋжденномъ** (стор. 231—233), на марґ. дописано: „Люцій Маринес Пин[еро] ѿ речах' гиспанских' глава остатна“.

31. **Ѡ невинности стго Їѡанна Дамаскина** (стор. 233), на марґ. приписано: „Їѡанъ патріарх Їерꙋсал. в житїи его“. Пор. дод. IV, ч. 13.

32. **Ѡ созданїи мирстѣмъ, ѿ Бытїѧ главы а-вы ѧ** (стор. 233—250), без кінця, церковною мовою.

33. **Кроники розличныхъ бытїй, иж[е] бысть й есть Бгомъ созданна на всем' свѣтѣ. Ѡ раю земномъ** (стор. 241—253), — переповіджена уся перша частина кн. Битія аж до збудованя вавилонської вежі, з апокріфічними додатками, народньою мовою.

34. **Ѡ дивных' народѣх' людїй** (стор. 254—257), із якоїсь середньовікової космоґрафії.

35. **Ѡ Авраамѣ** (стор. 257—278), оповіданє про Авраама і Ісаака на основі Біблії, нар. мовою.

36. **Ѡ Їѡсифѣ снꙋ Їакововымъ** (стор. 278—294).

37. **Поꙋченїе стого Їѡанна Златоꙋстаго къ вѣрнымъ** (стор. 295—299), нар. мовою.

38. **Слово стго Василїѧ ѿ дѣлателехъ добрыхъ и ѿ лѣнивыхъ** (стор. 299—303), по церковному.

39. **Слово стых ѡцъ ѿ пїѧницахъ** (стор. 303—306), по церковному.

40. **Слово стых' апл ъ ѿ стом' постѣ** (стор. 306—311), нар. мовою, зміст не має нїчого спільного зо сьв. апостолами. Між стор. 310 і 311 брак двох карток.

41. **Слово стго Їѡана Златоꙋстаго ѿ глющих' ꙗко нѣсть грѣшным' мꙋки** (стор. 311—316), нар. мовою.

42. **Слово стго Їѡанна Златоꙋстаго ѿ собирающихъ многаѧ богатства** (стор. 317—325), нар. мовою.

43. **Слово стго Генадїѧ патрїархи вселенского дшеполезное** (стор. 325—330), церковною мовою.

44. **Слово стго Їѡанна Златоꙋстаго ѿ мтыни дшеполезное** (стор. 331—332), без кінця, церковною мовою.

VII. Рукопис із с. Літманової Б.

Притулений до попереднього і разом з ним дістав ся до нас другий рукопис, а властиво шматок рукопису, писаний у XVIII в. в 4-ку, на відміннім від попереднього, сїрім бібулястім папері, від-

мінним, також одним почерком, заокругленим полууставом троха зближеним до скорописї. Рукопис заховав ся дуже лихо, роги карток зотлїли, пообдирані, в серединї прогалини, декуди вирізано части карток. Рукопис мав також стару (арабську) паґінацию, що числила картки, але з неї лиш де-де лишили ся слїди; остатня з захованих тепер карток має ч. 83, але всїх захованих карток маємо тепер лише 36. Рукопис зложений увесь народньою мовою. Ось його зміст:

1. [Слово на Стрѣтенїе Хво], стор. 1—4, без початку.

2. Мца мар'та дня ке. на Блговѣщнїе Пре Влдчца нашея Бци и прно двы Мрїи. Єѵ. Лук. зач. г. (стор. 4—10); по сторонї 4 і, по стор. 8 бракує мб. по однїй картцї.

3. Житїє и мученїе стго великомученика и побѣдоносца Хва Геωргїа, иже пострада въ цртво Деωклитїана въ лѣтω сп. мца апрїля кг. дня (стор. 10—17), пор. IV, 45.

4. Чудо бывшее стго мчника Хва Геωргїа ω дѣвици юже избави ѿ ѕмїа въ житїи своемъ (стор. 17—19), в серединї брак картки. Пор. IV, 46.

5. Мця анварїа кд. дня. Казанїе ω житїи чтнаго пррка и прдтчи и кртла Гня Їωанна (ст. 19—25).

6. Мця їунїа кѳ. дня. Житїе стых верхов'ных' аптлъ Петра и Павла, пострадавших к Римѣ к' времѧ Нерона цря въ лѣто ѯѕ. (ст. 25—42).

7. Ѿ Тиветѣ или ω новознайденом свѣтѣ въ Язїи, западней части свѣта (стор. 42 — 50). Се не реляция про дїйсне ґеоґрафічне відкрите, а тілько перерібка дуже популярної в західнїй Европі від XIII в. леґенди про Попа Івана і його ідеальну державу.

8. В ндлю пяту стго велик. поста, єѵ Мар. стго зач. мз. (стор. 51—57), проповідь, без кінця.

9. Слово ω Рождествѣ Їс Хвѣ (стор. 57—62), надруковано Памятки II, 415—417.

10. Слово стѣйшогω патрїар'хи Терентїа в Цариградѣ (стор. 62—68), оповідане про Жида, що хотїв отруїти патриарха Терентия і про чудо, яке стало ся при тім.

11. Словω патрїархи ω покутѣ, якъ єстъ члвкви грѣшному покута пожиточ'ная (ст. 68—72), оповідане про сьв. Антонїя пустинника, без кінця.

Найважнїйше в тім рукописї, те, що вже піднесено в увазї до передрукованого відси тексту (Памятки II, 417—418) і що видно

особливо зо статї під ч. 7, се його перехідне становище між східними й західними, польськими а може й словацькими жерелами. Із сього погляду сей рукопис варт пильної уваґи.

VIII. Рукопис о. Теодора Поповича Тухлянського.

Так називаю сей рукопис на основі підпису його властителя а може й автора, що знаходить ся на марґінесї. Рукопис, що знаходить ся в біблїотецї Оссолїнських у Львові під ч. 2189, написаний коло 1750 р. Се книжечка в новійшій оправі, малої 8-ки, добре захована, писана в головній части одною рукою; кілька лиш карток писано двома иньшими руками. Письмо дрібне, полууставне, але заокруглене і дуже близьке до скоропису; киноварі не вживано нїде, так само нема нїяких оздоб анї рисунків. На сей рукопис звернув увагу у-перве проф Макушев, що 1881 р. описав його і передрукував більшу часть його змісту в „Журналѣ Министерства нар. просвѣщенія“. В 1884 р. др. Ом. Калитовський подав його опис, хоч і недокладний, у „Зорі“ (ст. 65), де й передрукував одну статю з него тзв. „Книгу звѣздочетства“, а деякі иньші части в „Бібліотецї Зорі“ пз. „Матеріалы до рускои літературы апокрифичнои“. Частину того материялу передрукував потім я в обох томах Памяток, а віршу пз. „Пѣснь о свѣтѣ“ видав я з невеличким поясненєм 1889 р. в „Кіевскій Старинї“ (за март, стор. 741 — 744). Подаю тут докладний опис змісту сего рукопису:

1. Книга ѕвѣздочєтства (ст. 1—11), надрукована д-ром Калитовским з невеличкою студиєю у „Зорѣ“ 1884, ст. 66, 73—75.

2. Прораꙁꙋмѣнїє ѿ колєзний (стор. 11 — 14), статя окрема від попередньої, не надрукована д-ром Калитовским і навіть якось не завважена ним.

3. Пѣснь о свѣтѣ (стор. 15—18). О. Петрушевич (Сводная лѣтопись съ 1772 до 1800 года, Львов 1889, ст. 103) звернув увагу на те, що початкові букви кождої строфи сеї вірші творять акростих, що дає назву її автора — Александер Падалскій. О. Петрушевич бачив сю віршу в збірцї пісень і віршів, списаній у Львові 1777—78 Дмитром Левковським, автором кількох церковних пісень поміщених у почаївськім Богогласнику. Рукопис Левковського має бути в капітульній біблїотецї в Перемишлї, а вірша Падальського має там титул „Пѣснь о плачливомъ станѣ нищаго студента“. Уважаючи сю віршу одною з кращих памяток нашого віршованя

в XVIII в., особливо на нашій териториї, а надто з огляду на її популярність у наших горах, я друкую її тут у цілости. Про її популярність сьвідчить факт, що до нас дійшло кілька її копій. Крім згаданої копії Левковського з р. 1778 і копії Т. Поповича з 1751 р. я одержав від о. М. Зубрицького ще одну її копію, зроблену, судячи по папері і письмі, також іще в XVIII в. десь у горах коло Турки і знайдену у одного селянина в Мшанци староміського пов. (близше до Турки, нїж до Старого міста). Ся копія передає не всю віршу, але вона цікава тим, що надала їй більше закраски місцевого гірського диялекту, нїж копія Поповича. Друкую тут віршу на основі Тухольської копії, поправляючи в текстї ті початкові слова строф, де з вини копістів попсовано акростих і подаючи в нотах відміни з мшанецької копії. Титул даю з копії Левковського.

Пѣснь о плачливомъ станѣ нищаго студента [1]).

1. А хтож на сем свѣтѣ без долѣ вродил ся [2]),
тому свѣтъ марне [3]) як колом [4]) точил ся;
лѣта плинут марне [5]), як бистрие рѣки,
часи молодие як з дожджу потоки,
все то [6]) марне минаетъ.

2. Луче [6]) би ся било в свѣтѣ [8]) не родити,
нѣжели на свѣтѣ бездолному жити;
албо вродивши ся скоро в землю гнити, [9])
жеби [10]) недолго в свѣтѣ бездолному жити,
нехай жалю не буде.

3. Ой доле [11]) моя, где ти в той часъ била,
коли моя мати мене породила,
же мя тепер в свѣтѣ [12]) нѣ в чѣм не ратуеш,
а ти гуляєш, кому но ти служиш, [13])
а я бѣдный на свѣтѣ.

4. Куди оберну ся, не маю радости,
тилко в очах слези, а в серцу жалости;
вийду межи люди [14]), стану та думаю,
що люде гуляют, як риби в Дунаю, —
ой [15]) тяжкий мой жалю!

5. Сам же я не знаю, що маю чинити,
як мѣнѣ на свѣтѣ бездолному [16]) жити.

---

[1]) Мшан. титул: Пѣснь о марности свѣта. [2]) родив ся [3]) марнѣ [4]) коло [5]) плинутъ [6]) ся [7]) лѣпше [8]) нигде [9]) пѣти [10]) аби [11]) Ахъ доложъ [12]) нигде [13]) тилко той гулнетъ, кому ти голдуешъ [14]) медже людій [15]) ахъ [16]) мѣзерному

Коли би мнѣ крила орловие[1]) мати,
полетѣл би я где своей долѣ шукати[2])
а в чужие сторони[3]).

6. А[4]) свѣтеж мой красний, ти щастом [sic !] голдуеш,
однаго минаеш[5]), другому даруеш;
иніхъ людей садиш в дорогие шати[6]),
а иніхъ садиш в пошерпанѣ лати,[7])
рани сердцу завдаешъ.

7. Нѣхто чоловѣка в нещастю не знае,
як на собѣ сукней богатих[8]) не мае;
хотяй би йонъ бил[9]) и чесного рода,
як не маш в кишени, то певна незгода,
хоч би бил намудрѣшший.

8. Де[10]) ся чоловѣку в нещастю подѣти,
до кого он мает главу приклоніти?[11])
хто собѣ[12]) панует, а не поратует,
не тилко чужина, але и родина
в нещасной годинѣ.

9. Ест[13]) такии люде, що нендзи не знают,
вродивши ся в щастю, в щасцю[14]) умирают,
а иншиі й з роду фортуни не маютъ,
хоч найболше жиют, роскошей не знают
ажъ до смерти своеи.

10. Рожние люди мови о мѣзернѣмъ мают,
которие нендзи на свѣтѣ не знают:[15])
коли прийде убогий где меже богатѣ,[16])
зараз єден з другим почнут ся зглядати,
в кождом словѣ осуждати.

11. Пишов бим мѣзерний[17]) фортуни шукати,
а в якой она сторонѣ, коли би єй[18]) знати!
Ачейже коли у мене фортуна буде,[19])
в той час мене знати всюгда будут люде,
где тилко ся поверну.

12. Ах долеж моя, доле, чем мя ти минаеш,
а иніхъ людей в свѣтѣ спомагаеш?
Тилко мене мѣзерного в свѣтѣ не ратуеш,
мѣсяца едного [мѣнѣ] не послужиш?
За вѣк би мѣнѣ стало.[20])

---

[1]) орловыѣ [2]) полетѣлъ бымъ долѣ где своей шукати [3]) а въ чуджинѣ сторонѣ [4]) Ахъ [5]) минашъ [6]) въ дорогихъ палацахъ [7]) въ старейки лѣта [8]) мѣзернихъ [9]) а хоцяй же бы былъ [10]) Поп. і Мшан. Где, але акростих вимагає: де [11]) свой жалъ уносити [12]) Хоць инный [13]) Поп. і Мшан. сутъ [14]) въ томже [15]) которыи въ свѣтѣ въ щасцю оплываютъ [16]) медже богатихъ, [17]) Пѣду я бѣдный [18]) мнѣ [19]) Якъ въ мене фортуна мѣзерного буде [20]) Сеї строфи в Мшан. нема.

13. Да вшиткож тое[1]) фортуна справует:
кому она служит, той завше панует;
кто фортуну мает, в каждого бивает,[2])
а на мѣзерного як звѣр поглядает,
в каждом словѣ осуждает.[3])

14. А[4]) szczoż za uticha w switi czełowiku,
Коли марне тратит лѣта сего свѣта?[5])
Ачей же коли сам Бог що ударует,[6])
же ся надомною коли измилует[7])
в нещасной годинѣ.[8])

15. Ласка то все Бога[9]) усѣм тим керуе,
же[10]) ся надомною коли так[11]) змилуе;
коли мѣнѣ схоче и сам Бог що дати,[12])
не даст надомною такъ барзо згаржати[13])
в нещастливой годинѣ.

16. Смутне мое сердце нѣгди ся не втѣшит,
тилко нѣби все жал тяжкий барзо зносит;[14])
немаш жадной хвилѣ, жеб мнѣ послужило,
жеб ся мое сердце хоч на час втѣшило, —
за[15]) вѣк би мѣнѣ стало.

17. Кирвавие слези з очей моих текут,
хоч би на еденъ часъ, [н] то не престанут;
плачутъ мои очи, сердцем моимъ тужу,
же я нѣ вѣд кого щирости не вижу...
Як мѣнѣ не тужити?[16])

18. И едного немаш, жеби бил мнѣ щирий,[17])
жеби мя потѣшил[18]) в нещасной годинѣ;
сам же я не знаю, що чинити[19]) маю?
Жаль свой износити,[20]) би мя мог втѣшити
в нещасливой годинѣ.

19. Измилуй ся Боже, до тебе волаю,
тилко в тобѣ едном всю надѣю маю.
Боже з високости. не дай . . . . жалости
мѣнѣ мѣзерному, в свѣтѣ нещасному,
на вѣкъ тя будем хвалити. Амен.

Мшанецька копія, з якої виписано варияити, се великий піваркуш сірого, грубого паперу, записаний з одного боку зовсім по-

[1]) А! всеж бо тое [2]) кажди го витае [3]) еще наругает ся [4]) Да [5]) вѣку [6]) Чи то минѣ то самъ Богъ взичае [7]) такъ велмѣ здѣваетъ [8]) нещаслива година. Далї в Мш. іде стр. 18 [9]) Ласкавый естъ Богъ въ небѣ [10]) Чей [11]) Богъ [12]) Ах! минѣ Господь и хощетъ что дати [13]) велмѣ здивати [14]) тилко на собѣ все жаль тяжкый носитъ, [15]) за весь [16]) Ся строфа у Мшан. vac. [17]) що бы мнѣ зичливый [18]) порадивъ [19]) до кого я [20]) въносити.

лууставним виразним письмом; вірші йдуть per extensum, тілько кожда строфа починає ся a capite і має порядкове число (кирильське). Всїх строф 16. В низу на оборотній сторонї підпис: Coram me Eliasz Demianoski mp. Administrator woytostwa Groziowskiego, candydat Groziowski. Ґрозьова, село сусїдне з Мшанцем, але що значить отся урядова корамізация на вірші — не розумію. Зрештою Мшанецька копія, як бачимо, в многих місцях краще заховала первісний текст, ніж Тухлянська.

4. Казаня на Рождество Хво (стор. 19 — 51). Казане зложене з трьох частей, а поодинокі части мають ще менші відділи під окремими титулами. І так на стор. 26 маємо: Часть вторая тогожъ казаня ѿ явшей ся ѕвѣздѣ і ѿ чѹдѣ бившем в Персидѣ; стор. 27: Здє позоставівши повѣстъ персидскоую і тіхъ трех кролей начнем' казаня ѡ предівном' і невімовном рождествѣ Хвом; стор. 40: Ѿ звѣздѣ, которѹю мает пресвятая Бца на собѣ й что ся на ней значат три ѕвѣзды; стор. 44: част' третая тогож казаня ѡ тои ѕвѣздѣ, которая привела трех кролей из перскои далекои крайнї на поклоненїе Хртѹ новорожденномѹ црю и ѿ богинѣ перскои Оурии; стор. 47: Ѿходъ ѿнихъ трехъ кроулеи ѿ Персиды до Ієроусалимоу. Див. Калитовскій стор. 9 — 21; Памятки I, 260 — 263; Памятки II, 13 — 18, 117 — 123, 337 — 338.

5. Казане на соборъ престой Борцї йли по рождествѣ Хвѣ в неделю й на стых младенец йзбїенних ѿ Ірода цря (стор. 51 — 57), друковано Калитовскій, Матеріалы 22 — 25; Памятки II, 143 — 146.

6. Казаня на Богоявленїе Господне (стор. 57 - 72), друковано Калитовскій 25—32; Памятки II, 184 — 191.

7. История ѿ женѣ Мандонѣ црци безбожной й бестиялной (стор. 72 — 79), друковано Калитовскій, 35—38.

8. Повѣсть ѿ трехъ юношах црех, братияхъ роднихъ (стор. 80—84), друковано Калитовскій, 39—41.

9. Рация ѿ цари Михайлѣ, како боудетъ царем тритцят лѣтъ (стор. 84 — 90), друковано Калитовскій, 41—44.

10. Ѿ црствѣ Антихристовѣ и днех послѣдних (стор. 90—94), друковано Калитовскій, 44—46.

11. Слово ѿ единой девїци поустиножителнїци, которая била оу пѹстины чотиридесят лѣт', родом била ѿ велеатинской землѣ из села Єнома, дочка ѿца Θеѡдора селянина

(стор. 94—102), без кінця, перерібка оповіданя про Марію Єгипетську.

12. Modlitwy nabożne z roznych mieysc y Książek dla pożytku zbawiennego skompendiowane (стор. 103—148).

13. Повѣст' ѿ чловеци й смерти (стор. 149—161).

14 Piesń nabożna polska (стор. 162), inc. Zniewalasz moy Jezu do żalu.

15. Oratia nativitatis Christi (стор. 163—164), inc. Wesoły to dzień, wesoła to nowina.

16. Pieśń wielkopostna (стор. 164), inc. Stała matka boleściwa, без кінця.

17. Наоу̑ка ѿ пчелах стого Зосима, кто ихъ хощет плодити, такъ чинити потрєба (стор. 165—167), надруковано Калитовскій, 49—50.

18. Nauka o szczupaci (стор. 167—170), надруковано Калитовскій, 50—53.

19. Modlitwa iehda roiewe vtikaiut (стор. 171—172), надруковано Калитовскій, 53—54.

20. Молитва ѿ оу̑роков над пчелами (стор. 172), надруковано Калитовскій, 54.

21. Без окремого титулу ще одна статейка про пчоли (стор. 173), надруковано Калитовскій, 54.

22. Nayszliachetnieysza, Nayprzenaydostoynieysza (стор. 174), під сим польським титулом подана руська вірша, (з акростихом Яков Я); передруковую її в цілости:

Ѩко Богом' предизбраннꙋю
матер дв҃ꙋ прекраснꙋю,
Херꙋвим' славнѣишꙋю,
Серафим чеснѣишꙋю,
превишшꙋю аггл҃ъ
й всѣхъ и арханглъ
достоино єс҃ всегда славити,
бы нас могла избавити
ѿ наглои смерти.

Ко ней бо кто прибѣгает,
а на помощ єи призивает',
той бꙋдет' збавленний
ѿ вѣчной геенни,
ѿ всѧкаго стꙋда
в денъ божого сꙋда;
не взискаєшъ,
не взалкаєш', —

нескончона
в небѣ корона
во горнем' Сиωнѣ.

Она бо є воевода
христианскаго народа,
краснаꙗ цр҃ца,
мати владичица;
оусим' даетъ пр҃но
дари независно,
исцѣлꙗет,
просвѣщаетъ
неомилно, —
леч изобилно
всѣм благодарствꙋетъ.

В ден' пришествиꙗ Хв҃а
предстати тогда готова,
чесним' си покроком',
своим омофором'
люди покривати,
ѡ божаꙗ мати!
Бо с' вибранна
чистаꙗ пан'на,
дв҃о, мати
бл҃годати,
даждъ нам' взирати

Ꙗвственна Сн҃а твоего,
пана и Бг҃а нашего,
во троици славима,
всѣм непостижима,
и ѿ арханг҃лъ всегда славима.
Где сꙋт ст҃их ликъ собори
и архангелские хори,
намъ возиграйте!

На стор. 19 під титулом підписано: W roku 1756 miesionca marca d. 18. На стор. 50 на бічнім марґ. підпис здовж сторінки: Syia xionżeczka Teodora Popowicza Tuchliąskiego, d. 20 augustis 1751; такий же підпис, тілько без дати, є й на стор. 66.

IX. Рукопис Павла Кузикевича.

Сей рукопис, зладжений коло половини XVIII в., називаю так по його властителю, що підписав ся на марґінесї. Се книжечка малої 8-ки сїрого паперу, значно зачитана і декуди пошарпана, без

початку і кінця тай з прогалинами в середині. Заховало ся доси 180 карток у старій, трухлявій, шкуряній оправі, яку тепер заступлено новою, тривкійшою. До недавна рукопис зберігав ся в селянській хатї в с. Грушові самбірського пов., відки учитель Горуцький прислав його в дарі до біблїотеки „Просьвіти“ у Львові. Текст писаний одною рукою, досить старанно, полууставом, без киноварі. Рукопис містить:

1. Конець оповіданя про Антихриста і конець сьвіта (стор. 1—16).

2. **Глава л҃а. ѿ ѿтверженїи себе** (стор. 16—32). Між стор. 20 і 21 брак двох карток, так само між 24 і 25 і брак кінця статї, що дає виклад на евангельські слова: **Аще кто хощетъ по мнѣ ити, да ѿвержет ся себе,** писаний церковною мовою.

3. **Част' а҃. ѿ кр҇тѣ Г҃нимь,** — казане, де з разу згадано про смерть Ісуса, потім подано виклад символїки хреста.

Част' в҃. ꙗко кр҇тъ є҃ главпство [и демо]ном погибел'ный (стор. 42—54), полеміка з тими, що вважають хрест знаком ганьби, і оповідане про війну Константина з Максентием.

Част' г҃. ѿ кр҇тѣ г҃ни ꙗко ѿ Персиды принесе ся (стор. 53—70), про війну Гераклїя з Персами. На стор. 53 на марґ. в низу підпис: Jan Bielecki, на стор. 63: Paweł Kuzikiewicz, на стор. 64: ta xiąszka Pawła Kuzikiewicza, на стор. 65: Kto tę xiąszkę ukradnie, temu ręka odpadnie.

4. **Поученїе на преставленїе ст҃го евангелиста Їѡанна Богослова избран'но ѿ житїа єго** (стор. 71—102), оповідане в початку основане на евангелию, а далї на псевдо-Прохорі. На стор. 97—102 на марґ. в низу йде ось який запис: Ja jestem dobrze uczony człowiek y mnię wszyscy xięża kochaią, ciebie Jendrzeiu Łysyku nicht nie kocha, ponieważ ty iesteś głupy bardzo y nie chcesz się uczyć y iesteś bardzo chytry iak lis. Chodz ze mną do szkoły zawsze, to nie będziesz takim. Skonczyło się.

4. **Поученїе на рождество пре҇тои Бц҃и** (стор. 103—122), друковано Памятки II, 53—57. На стор. 103—104 в низу на марґ. підпис: Jan Bielecki tę xiąszkę pisał roku 1821; на стор. 107—110: I tak to powiadam: kto tę xiąszkę wkradnie, temu ręka odpadnie; y ieszcze to mało ręka, ale także y noga, to surowo nakazuię, bo nareszcie y głowa odpadnie.

6 **Част' а҃. ѿ смр҇ти Їѡанновѣ, ꙗко велики грѣх цузолоство ї ѿ злости жен'ской** (стор. 123—133), оповідано на основі евангелия про смерть Івана Хрестителя.

7. Ѡ женахъ злыхъ (стор. 133 — 142), здаеть ся, часть друга попереднього казаня, але подана під окремим титулом як окрема цілість. На стор. 142 під текстом ось який запис: Roku 1809 w iesieni pszenica była po zł. pol. 72, żyto po złt. 56, jęczmień po złt. 40, owies po złt. 28.

8. Поученїе в нед. л҃. еѵ҃лїе Лук. зач. ч҃а. (стор. 143—151), проповідь без оповіданя.

9. Поученїе в нед. сыропуснѹю, еѵ҃лїе Мт҃. зач. зї. наука (стор. 152-- 160). На стор. 160 в низу знов підпис пізнїйшого властителя: Jan Bielecki iego ta xiążka.

10. Слово ѿ Ѡкровении мукъ, егда ходила пречс҃тая Бц҃а з' Михаилом,—где мучит ся род хр҃тїанскїй (стор. 161—179). На стор. 179 під текстом дописано: в' року дни т ѯ ѕ. а часовъ ѫ и ѱ ѯ. 1790 godzin w roku. На стор. 180 написано иньшою рукою зазначеня погоди в падолистї і груднї, але не звісно якого року, по руськи латинськими буквами: Misiaca noemwria dnia вї. snih perszyy raz napadaw y w horach snih upaw tohdy; гї. pohoda y moroz wełykyy wes den і т. д.

11. Чудо великомч҃. Геѡргїя. Слышите братїе й други, повѣмъ вамъ чудо ст҃го Гегорїя что сотвори во житїи своемъ (стор. 181 — 188). Пор. дод. IV, 46 і VII, 4. На стор. 183 в низу підписано: Ta xiążka Pawła Kuzykiewicza.

12. Исповѣдь правовѣрномъ хр҃тианом (стор. 189—192), формула сповіди, по церковному.

13. Страд[а]нїе ст҃аго великомученика Їѡана новаго въ Бѣлградѣ мучившаго ся Ѡ старости Перъса (стор. 193—219). На стор. 219 в низу підпис: Spisali sia siia muczeniia swiątego Jana soczawskiego R. P. 17ѯа҃ (1761) miesiąca novembris die 28. Оповідане списано церковною мовою. На стор. 220 написано уривок якоїсь молитви, пару проб пера, а потім ось яку лїтописну записку:

(1697) 113 Tatarę byly.
(1748) 62 Sarancza była.
(1776) 34 Hrom seło spaływ Medynyczi.

1848 Руского 3 а латинского 15 мая. Панщина и всѣ здирства даровано.. Ся остатня записка додана пізнїйшою рукою, але та сама рука при повисших трьох записках зроблених старим польським курсивом подописувала, може на основі анальоґічних записок знайдених у якій иньшій книжцї, роки взяті нами в скобки. Що значать цифри 113, 62 і 34 покладені перед тими записками — не знаю. Записка

з 1776 р. важна тим, що стверджує місцевість, де був написаний рукопис: Мединичі або якесь поблизьке село, може той сам Грушів, де заховав ся рукопис до наших часів.

14. Слово ѿ єдной дѣвци, житїє, како жила в' пꙋстини лѣтъ м҃. и тамо скончила животъ свой (стор. 221—232), популярна переповідка жития Марії Єгипетської, пор. дод. VIII, 11. На стор. 221 під текстом у низу записано: Памятка даной свободи дня 3-го мая рокꙋ 1848, а на стор. 232 під текстом: Szugaiow łąka 1225, morgow 6, 375 sążni ☐.

15. Слово ст҃аго Василїя великаго (стор. 233—264), звісне оповідане про те, як сьв. Василий відібрав у чорта запис на душу Євладия, пор. дод. IV, 18.

16. Конець жартливого універсалу до пяниць (стор. 265—266); подаемо його тут, може хто знайде цілість... высоко мислылъ. Претто мои наимилшїи братя выже специфѣкованїи, такъ великїи яко и малий, прошꙋ вас оу҆нѣжене, зебравши ся до кꙋпы, то҆ мой оу҆нѣверсалъ в' слꙋхъ всѣмъ часто прочитовати а҃ найбарзѣ при запꙋстахъ, коли то много бꙋваєтъ роспꙋсти, и коли в' живю [sic!] мене наслѣдꙋючи, не келѣшкомъ, а҃ле квартодꙋшнемъ на лопъ выхилаючи, з' хмелю ся не просыпляючи, ис под' чопа не виникаютъ. До тыхъ бовѣм мова моя наибарзѣ належитъ, а҃би вѣдали, чимъ маютъ по смерти трактовати и чимъ маютъ на похмѣле покрѣпляти. є҃жели предто комꙋ ся подобаетъ сеи мой трактаментъ в' листѣ моемъ по части виражонїй, нехай ся з' реєстрꙋ Бахꙋсового не вписꙋетъ. тилкожъ ражꙋ всѣмъ мѣти пилное ѿко на приш'лїи час и закше памятати ѿ томъ, що мает бити на потом.

17. Слово ст҃аго Ялеферїя є҃же є҃ст' дш҃ам хр҃тїянскимъ (стор. 267—280), звісний апокріф, названий також оповіданем про 12 пятниць, див. про него А. Н. Веселовскій, Опыты по исторіи развитія христіянской легенды. IV, 2 Сказанія о 12-ти пятницахъ (Журн. мин. нар. просвѣщ. 1876, іюнь).

18. Предословїе къ читателю бл҃гочестивомꙋ (стор. 280—284), апокріф про пять болїстей Богородиці, надрукований відси Памятки II, 368—369. На стор. 283 в низу підписано: maliem swoich hroszyi tymfow 200, 206 R. P. 17 ѯ҃ а҃ miesiąca now., а на стор. 284 під текстом: Pawło Kuzikiewicz.

19. Поꙋч҃нїє в' нед. в' ка҃. єѵ҃лїе выклад (стор. 285—295), виклад притчі про сївача. На стор. 295 під текстом між пробами пера також: Roku 1820. На стор. 296 між пробами пера записка: Roku 1800 Zima była bardzo wielka tak że snig domy popry-

walał ze wszystkim, aż ludzie wciekali s chałup. Pszenica była po złotych 40, żyto po zł. 30, jenczmin po zł. 24, owies po zł. 14. Pro mense Decembris.

20. **Поѹченїє в нед. а҃. поста, выклад єѵлїє Іωан зач. є҃.** (стор. 297—311). На стор. 310 в низу записка: 1810 rb. w iesieni słoty wielkie byli aż do bożego narodzenia, w zimię śnięgu mało było, alie wiosna bardzo pozna była przez niepo[go]dę, snieg w gurach wielki barzo upad i wszendy snieg był wielky, na same [далї на стор. 311] wnięboswstompienie snieg był wielky, tak że wszytkie ziemię zapadł. Żyto juz kwitło w ten czas, jak snieg był; 13 dni był. Żyto było po zło. pol. 80, prżenica po złt. 100, jęczmien po zł. 64, owies po zł. 48. Paweł Kuzikiewicz [сей підпис перечеркнено].

21. **Поѹченїє в нед. кд҃. єѵлїє выклат' Лѹка зач. лд҃.** (стор. 312—321). На стор. 313 в низу підпис: Jan Bielecki w ten czas byłem y to pisałem, Bóg świadek temu. На 322 знов записка з р. 1810 така сама, як при ч. 20, а під нею підпис: Ja Paweł Kuzikiewicz w ten czas byłem i to pisałem, Bug swiadek temu. Roku 1811 Zytą było po zł. 200, przenica po zł. 258, jęczmień po zł. 60, owies po zł. 80 i bardzo pogoda wielka była, aż ziemia gorzała, w iesieni i w same żniwa słoty barzo wielkie byli, tak że wszystkie zboża pozrastały.

22. **Початок' слѹжби с҃той, що то знак' єсть єдина поверховна некрвава ѡфѣра насвятѣйшого тѣла и крове Г҃да нш҃го под ωсобами хлѣба и вина ѡстатней вечери ѿ Хс҃та пана на памятке** [sic!] **мѹки своей на мѣсце в'шыткых' ѡфѣръ старого тестаментѹ и постановлена** (стор. 323 — 334), виклад латинської служби божої, очевидно перекладений з польського і з богатьома польонїзмами. На стор. 323 в низу продовжене записки з попередньої сторони: żyto wtenczas było po zł pls. 224, przenica po zł pol. 248, jęczmień po zł 180, owies po zł. 128. На стор. 334 по тексті дописано: Finis. Liaus tibi Deus, а иньшим письмом: Dnia 15 decembra **на пр҃п. Ѿца Спиридїона** snieg nawalny szedł z wielkym wiatrem przez dni 4, 5-ty i 6-ty dzień pogodny, a 7-my snieg. Była kurzawa wielka, a od 7-mego dnia pogoda byla y mrozy jak dzień tak noc aż do dnia 22 decembra, a 22-go dnia wiatr z mrozem wielkym.

23. Katechyzm nauki wiary ś. chrześcianskie katolickie rzymskiey krótko zebrane początki, które służyć mogo do przygotowania się na spowiedź swięto sakramentalną, tak dla instrukcyi starszych iakoteż y młodszych (стор. 335—350). Кінця нема. На окладцї була приліплена карточка, тепер дуже пошарпана і зруйнована, на котрій читаємо: Chto tę xiąszkę dostany, ten i niech zmowi trzy Oycze

nasz y trzy Zdrowaś Marya za zmarłego Bazyli... Czapowskiego św. pamięci, ktory umarł dnia 20 Stycznia . . . . Paweł Kuzikiewicz. На обороті сеї картки також було щось писано, але крім поодиноких слів (душеспасителнам тязки і т. и.) годї дочитати ся якоїсь цїлости.

X. Пісня про Віденщину 1683 р.

Отсю пісню віднайшов і опублікував о. Петрушевич (Литерат. Сборн. Гал. Матицы 1886, стор. 190—198); вона заховала ся в рукописній збірцї віршів та пісень духовного змісту, зладженій 1734 р. в с. Камінцї, Спішського комітату, в північно західній Угорщинї. Докладного опису сеї збірки о. Петрушевич не подав, та про її зміст ми можемо мати поняте з поданого далї (дод. XVIII) опису збірки пісень із с. Каменої грибівського пов., що правдоподібно була третьою частиною тої самої збірки, якої першу (а може й не першу) мав у руках о. Петрушевич. Ми передруковуємо тут його текст із деякими своїми поправками (зазначеними в нотах) і поясненями.

Пѣснь о образе Кло[ко]чевскомъ.

Прислухай ся кто из боку и присмотри ся
справам бозскимъ великим, и зачуди ся,
что ся дѣє на семъ свѣтѣ
а въ угерскомъ повѣте.

Плакалъ образъ Пречистой въ Клокочевѣ,
котры взяты, поставлены въ Мукачеве.
Гнѣвъ божій ся гутуєтъ,
образъ Панны ляментуєтъ.

Презъ Куруцовъ[1]) в Клокочеве церковь спалена,
а угорска вшитка земля испустошена:
легко тоє было знати,
же ся треба Бога бояти.

Ото Куруцы зъ Лабанцами[2]) себе зганяютъ,
а лютцкіє орсаги квалтом отбираютъ;
брат на брата наступаєтъ,
сынъ отцеви смерть готуєтъ.

[1]) Куруци — партія мадярських противників Австриї, якої головою в ту пору був ґр. Емерик Текелїй. Ся партия надїяла ся при помочи Турциї і Франциї відірвати Угорщину від Австриї.

[2]) Лабанцї, мабуть попсована нїмецька назва Lanzenknechte — прихильники Австриї і нїмецького пановання в Угорщинї, непримиримі вороги Куруців.

Хотяй кто из боку прійде, муситъ признати,
же угерская земля добра была мати,
але злыя мала дѣти,
же не хотѣли в покою сѣдѣти.

Медомъ, млекомъ, достатками ся оплывали,
. . . .[1]
а сынове своей волѣ
дочекали злой недолѣ.

На цесаря свои руки . . . . . подняли,
изъ Текелимъ . . . . раду узяли:
отъ цесаря отступаютъ,
къ Турчинови присегаютъ.

Ото идутъ до Будина примера брати[2])
и хотятъ ся Турчинови приятелми стати;
Турчинъ ихъ к себѣ пріймуетъ,
а подъ Виденъ ся стягуетъ.

Строго били, мордозали не як панове;
Текелего вармеде южъ [стоятъ] готове;
а посполу съ нимъ . . . . . ,
якъ сами хотятъ, такъ плюндруютъ.

Сплюндровали всю землю угерскую,
еще хотятъ сплюндровати и немецкую:
подъ Пожономъ[3]) южъ ставаютъ,
что ся стане, то не знаютъ.

А таборы турецкы стали подъ Вѣдень,
а не знаютъ, же имъ прійдетъ горко обѣдень.
Цесаръ на то ничъ не дбаетъ,
а надѣю въ Богу маетъ.

Богъ намъ с Пречистою вся оборона,
прійде до насъ и Полская вшитка корона,
изберет ся християнство,
отжене отъ насъ то поганство.

Кды ся стали Немци с Туркомъ смелѣ витати,
стали Турцѣ с подъ Вѣдня якъ пилно утѣкати!
Нѣмцы хвалу Богу воздаютъ,
за Турчиномъ угоняютъ.

[1]) Тут пропущено вірш, а замісь него через помилку повторено знов два короткі вірші попередньої строфи.

[2]) В р. 1682 Текелій присяг у Будині на вірність турецькому султанови і за те був іменований князем (премієром) горішньої Угорщини.

[3]) Пожон, з мад. Pozsony, лат. Posonium, нім. Pressburg. (*Петрушевич*).

Идутъ за нимъ з утѣхою ажь до Будина.
Турци мовятъ: „Недобрая то у насъ єсть новина!“
Єдны въ Будине зостали,
а другіє поутѣкали.

Небесковъ [помочю?][1]) Нѣмци Будинъ достали,
а в Будине великую кровь розляли,
а Турковъ всѣхъ мечемъ постинали,
а христіаны осадили.

Идутъ Нѣмци ажь под самый Нандоръ Феерваръ[2]),
Турчинови крвавы мечи указуютъ;
Турчинъ тоє ґды обачилъ,
изъ таборовъ утечи рачилъ.

Єґерскіє[3]) тоє Турцы ґды увидѣли,
свою раду заразъ отповидѣли.
. . . .
. . . .[4])

Провадят ся черезъ Тису Нѣмци подъ Варадъ[5]),
а Варадскій тому баша [былъ] барзо нерадъ:
въ єдну среду барзо рано
Ганзерови Варадъ дано.

Въ городѣ при холодѣ Турцы сидѣли,
отъ стрилянія ґранатовъ свѣта не видѣли
пресъ Ганзера преславного,
єднораля немецкого.

Но по волѣ Варадъ дали,
бо ся смерти въ немъ бояли.
Юже Турци отступуютъ,
а христіяне триумфуютъ.

Провадять ся изъ Варада, —
дай Боже, жебы пошли ис Цареграда!
Дай то Боже дочекати
в Цареградѣ пѣснь воспѣвати!
И Богъ з высокого трону
нехай упокоитъ угорскую корону;
небесъ [?] зъ высокого трону,
нехай радость дасть цесару,

---

[1]) В рукоп. Небескове; о. Петр. поправляє на: Не бес крове, хоча розмір вірші вимагає ще трьох складів, а кон'єктура „пе без крове“ — не зовсім щаслива.

[2]) Білград [3]) Яґер—Ерляв [4]) Пропуск.

[5]) Варад або Варадин, по нім. Grosswardein, колись сильна кріпость, у теперішнім Біґарськім повіті.

абы еще лѣта многа
былъ презвытяства . . . . .
абы ему слава просвѣтала
и на вѣки все тревала.

Конець пісні очевидно попсований, із строф тілько де-де полишали ся довші, початкові рядки, але більшина їх пропала; полишали ся тілько коротші, що певно в співаню повтаряли ся по два рази і для того лїпше заховали ся в памяти того, хто списував пісню.

XI. Дві карпаторуські перерібки „Александрії“ з XVIII в.

Відсилаючи до детального опису Хітарської рукописної збірки в Записках т. X, Misc. стор. 7—14, де були подані також титули поодиноких розділів Александрії поміщеної в тій збірцї на 94 картках разом з коротким змістом кождого роздїлу, подаємо тут для порівнаня титули розділів другої Александрії, надісланої нам о Жатковичем із північної Угорщини в рукописї (180 карток малої 8-ки, без початку і кінця), зладженім десь у початку XVIII в., що містить саму тілько сю повість тай то не всю.

Хітарська Александрія має, як видно з нашого опису, 20 роздїлів, хоча в рукописї є деякі прогалини; і угроруська має 20 роздїлів, хоча не має нї початку нї кінця, а деякі роздїли зовсім відмінні від Хітарської.

1. **Початокъ исторіи ѡ Алеѯандрї Македонском, како ся почалъ и зачал.** Ся глава в Хіт. оповідає про Нектанава царя Єгипту, про те, як околичні нарі не любили його за чари, і напали на Єгипет, про розмову Нектанава з одним философом, якого цар вислав на виводи, про те, як цар ворожбою довідує ся („векомандїю тер'ти началъ“) про впадок Єгипту, далї його втеку з Єгипту перед нападом Дарія і иньших царів, про вродженє Александра від Нектанава, про молодість Александра і про смерть Нектанава з руки Александрової, про їзду Александра на кони-людоїдї Буцефалї, про його побіду на олїмпійських ігрищах і про розбитий Александром шлюб його батька з якоюсь иньшою царівною. Із сего роздїлу в угроруській Александрії лишило ся тілько кілька обшарпаних карток, на котрих знаходимо як окремий розділ: „Ѡ смерти Нектанава, ѿ которого мдрости Алеѯан'деръ оучилъ ся й ѿ которого ся страхꙋ зачалъ“. Подаємо тут сей уступ і відповідний уступ із Хітарської Александрії для характеристики обох оброблень.

У хітарськім рукописї оповідаєть ся коротко розмову Александра з Нектанавом про найвисшого Бога і далї кажеть ся:

„Алеѯандер же рек: „Ѡ майстре, такъ многїа хитрости оумѣвлаешъ, [а] смерть свою вѣдаеш ли ѿ кого мает быти тобѣ?" То ему рекъ мнѣмаючи собѣ, аж бы ѡн не вѣдал. Ѡн же рек: „Смерть мнѣ имат быти ѿ сына моего, а ты, Алеѯандре, маеш оубити ѻца своего". Й рек ему Алеѯандер: „Минѣ ли ты видиш милого ми ѻца забити Филипа?" И пхнул его з горы в ров на прикрый камѣнь, бо тогды мовил з ним' на каменой горѣ стоячи близко судища царского. Нектанав же в ровъ упал ледва жив й рек': „Не оутайл са еси, иж синъ мой еси ты, ѿ мене бо рожденъ еси, азъ та зачах й мене ѻца своего оубил еси, Алеѯандре, и якъ ем' ти рек. А ѡ том нихто не вѣдалъ, тилко мати Алїмпїада. И се я юже, сину мой Алеѯандре, ѿходжу к' темному аду, во преисподнюю землю, где вси елинскїи цари мучат са ѿ великого Бга Саваѡда". Й то рек' оумер.

Й сїе слышав' Александер оустрашил са, велми того жаловал, а Нектанава взем на плещи свои ѿ землѣ и к' матери своей Алимпїадѣ принесе й рек: „Правда ли ест, мати моа, нижъ ѡн ест ѿтецъ мой?

Алимпїада видачи сїе барзо злякла са [и] Алеѯандру все подостатку сказала ѡ ѿлученїи их. Алеѯандер же достатечне ѿ матери своей оувѣдалъ и велми ѡ том жаловал, и з великою честїю тѣло его поховали".

А тепер подаю се саме оповіданє в угро-руськім текстї:

Ѡ смерти Нектанава, ѿ которого мдрости Алеѯан'деръ оучилъ са й ѿ которого са страху зачавъ.

А потомъ по кил'ку днїи пойшовъ Алеѯандеръ гулати на едину скалу славную великую, оузявши из' собою Нектанава волхва, ѿ которого са Алеѯандеръ зачалъ во утробѣ матерней й котрый был першїи оучител' Алек'сандровъ. А потом гуляючи собѣ на той скалѣ почнет ему повѣдати ѡ его фортунѣ й его звитяствѣ й его рицерствѣ й якъ маетъ сей свѣтъ . . . . оузяти под' свою моцъ й побѣдити всѣхъ царей й королей, й кол'ко маетъ лѣтъ жити на свѣтѣ й якая ему смрть маетъ быти й ѿ кого и на яком мѣсцу. А потом почнет до Нектанава Алек'сандеръ мовити: „оучителю мой драгїи, повѣч' ты мнѣ, ѿ кого тобѣ маетъ смрть быти й на котором мѣсцу?" Потом посмотритъ Нектанавъ на бѣгы нбсныи й ревне сплачетъ й почнет

мовити ко Алек'сандру: „а то ѿ власного моего сна мает ми смрть быти ту на той скалѣ". Рече к нему Алек'сандер: „Хтож ти ту є снъ? А мы то есме сами ту два. А то вижду тя мантачу, же шал'вѣрюеш'!" А потом трутил' єго с тои скалы, и ту зараз скончал' ся. Алеѯандер зараз прїйшовши до дому почалъ повѣдати ѡ Нектанавовои смрти, з якои при[чины его за]билъ. „Мтко моя Алимпїядо, а то у добрый єм ся часъ зачалъ и доброго ем ся часу родилъ, але злого часу злое-м дѣло оучинилъ, бом оучителя своего Нектанава забилъ". Рече к нему царица: „Ѡ сну мой Алексан'дре, а то се-с' власного своего Ѡца забилъ". Рече з'нову Алеѯан'деръ ко матери своей: „Матко моя, що тому є за причина, або у тебе два мужѣ, а в' мене два вѣт'цѣ?" „А то, сну мой, Алек'сандре, скажу тебѣ, що тому є за причина: а то єсме жили с твоим Ѡцем цремъ Филипом м. лѣтъ, а потомства єсме не мали. и хотѣлъ црь Филипъ твой Ѡцъ мене прогнати преч с царства своего. А потом Ѡходячи з дому Ѡцъ твой црь Филипъ на г. роки воевати на Филимы и приказав' мнѣ, абым за тоты три роки пил'но старання имѣла за дѣти, бо як прїйду з' войны а не будеш мати дѣтей, то я тебе преч прожену с царства своего. и так я перечувши за вѣщ'ка Нектанава, который то тебе през старання свое и мдрост' свою през вѣгы нбсный оучинив'"...

И почнет Алеѯандер мовити: „Ѡ мтко моя, чому ты мнѣ ѻ том не ѡповѣдала през такїи долгїе часы?" [тут бракує картки].

Алеѯандер выслухавши повѣсть тую ѿ маттере своея пошов ѡпятъ под тую скалу и падши на Нектанава [почавъ ревне] плакати и тый слова мовити: „Ѡче Нектанаве, Ѿпусти мнѣ моего невиденїя!" А потом в'залъ его на рамена свой и принеслъ єго до славного города Македонїи и погребе єго со славою и честїю великою блгодаряще Бга Саваѡѳа.

Як бачимо, Хітарський текст, се не просте скороченє угроруського, але свобідна перерібка, хоча можна приняти й навпаки, що угроруський був переробленєм і беллетристичним розширенєм коротшого оріґінала в роді того, який маємо в Хітарськім рукописї.

До тексту, що відповідав першій главі Хітарської Александрії, належало також оповіданє, оброблене в угро-руськім рукописї в окремій главі: „Мца їюнїя зг. дня. Ѿходъ Алеѯан'дровъ до Алимпїяды мѣста, хотячи играти на колѣ алим'пїйскомъ из' ин'шими паняты, где такїй звычай ихъ былъ".

Із сего оповіданя лишили ся лише 4 сторінки; далї прогалина, по нїй іде закінченє сего оповіданя (неповних 6 рядків), а далї висше наведене оповіданє про смерть Нектанава. Значить, не тілько текст, але й порядок епізодів у обох Александріях відмінний.

2. **Ѡ цари Ялтамиши и ѡ Кꙋманахъ**, сього епізоду в угрор. нема.

3. **Ѡ цари пелагїйском Янаѯархосѣ**, і сього епізоду в угрор. нема, а є тілько його закінченє, що тут має титул: **Ѡ смерти цр҃я Филипа Ѡца Ялеѯандрова**, оповіданє, з котрого зовсїм не видно, щоб Филип умирав від рани одержаної в бою з Анаксархосом, так що годї й зміркувати, чи був сей епізод у угрор. Александрії.

4. **О цари Дарїи перскомъ**. Переписка Дарія з Александром, аж до першої війни. В угрор. сїй главі відповідають роздїли: а) **Починаетъ ся царство Ялеѯандрово щасливе**; б) **Приходъ Маръдарїевъ Ѡ Ялеѯандра з Македонїи до Перъсиды до великости его цр҃я перскаго Дарїя задꙋнайскаго, поморъского.** В тій главі знаходимо однак крім подій оповіданих у Хітар. також історію першої війни Персів під проводом Саркидона з Македонянами, про побитє і смерть Саркидона, далї історію другої битви, де Александер стрічаєть ся з Дарієм і розбиває його і в кінцї епізод про рицаря Ляшка, що взвав ся зрадою вбити Александра, але не осягнув сего — епізоди, яких нема в Хітарськім рукописї. в) **Повѣсть книги славнои Ялександрѣи, како цр҃ь Дарїй пишетъ до цр҃я Пора инъдийскаго просячи его ѡ помочъ на Ялеѯандра цр҃я Македонъского** — нема в Хітарськім рукописї. г) **Повѣст славнои книги Ялеѯандрѣи, якъ цр҃ь Ялександеръ сам ходивъ посломъ до цр҃я Дарїя Бг҃а перъского** — нема в Хітар. рукописї. д) **Мꙋдрость Ялександрова** — дальші пригоди в часї того посольства, нема в Хітар. рукописї.

5. **О цари Ярхидонѣ селꙋньскомъ**, сього епізоду в угрор. Александрії нема, натомісь зараз по скінченю оповіданя про Александрове посольство, по відступі але без окремого титулу йде оповіданє про війну Александра з Дарієм. Се оповіданє, якому в Хітар. ркп. відповідає розд. 10 (зовсїм відмінний від него змістом), веде річ від виходу Александра з Македонїї, має далї окрему главу „**Битва потꙋжная**“ і кінчить ся смертю Дарія і заручинами Александра з його дочкою Роксанною.

6. Похід Александра на Рим. Анальоґічний сьому епізод маємо в угрор. рукоп., але в иньшім місцї, а власне по завойованю Єрусалима, про що в Хітар. говорить ся в розд. 8.

7. Ѡ полѹденных странахъ и дивныхъ людех розмаитыхъ, сего епізоду в угрор. ркп. нема.

8. Ѡ приходѣ Алеѯандровомъ до Іерѹсалимѹ, сей епізод в угрор. рукоп. іде зараз за оповіданєм про смерть Дарія і має титул: Ѿходъ Александров до Єрѹсалимѹ вѣдѣти моцност' єго и хотѧчи єго ѹзѧти.

9. Ѡ Єгиптѣ великом' како Алеѯандеръ к нєго вйхалъ. В угрор. за попереднїм роздїлом іде оповіданє: „Повѣсть славной книги Александрѣи како пошовъ цр҃ь Александеръ Ѿ Єрѹсалима до Римѹ на заходнїє стороны", — в тім самім роздїлї оповідаєть ся також про завойованє Трої і Вавилона. Тілько потім іде роздїл: „Ѿтоль пошолъ Александер до Єгїптѹ".

10. О цари Дарїи перскомъ. Хітарський рукопис тілько тут оповідає про війну Александра з Дарієм і про смерть Дарія, про що в угрор. ркп. уже давно була мова В сьому місцї угрор. ркп. має знов епізод, якого нема в Хітар.: Й тѹтъ сѧ зновѹ Першане йзбѹнтовали на Патоломеѧ й на Александра, не хотѧчи сѧ поддати ємѹ, й Патоломеѧ хотѣли с Персиды выгнати.

11. Сказанїе ѡ скотех и ѡ звѣрех дивных человѣкоѡбразных и ѡ жонах и ѡ мѹравах и птицѧх. Сього роздїлу в угрор. рукоп. в тім місцї нема, але в иньшім місцї, а власне за оповіданєм про Александрів похід на Гога і Магога, додано детальне поученє про всякі „високі" і недовідомі речі, починаючи від небесних кругів, а кінчачи дивними зьвірями, рибами і птахами.

12. Сказанїе ѡ Раклїи царї и ѡ шесторѹчных и ѡ шестоногых и дивных людех — сього епізоду в угрор. рукоп. нема.

13. Сказанїе, ꙗкъ Александеръ на їндийского цара Пора пойдетъ. Сей епізод оброблений в угрор. рукописї дуже широко і йде зараз за оповіданєм про бунт Персів.

14. Сказанїе, ꙗк прїйшли поганїе царѣ з дары — сего епізоду в угрор. ркп. нема.

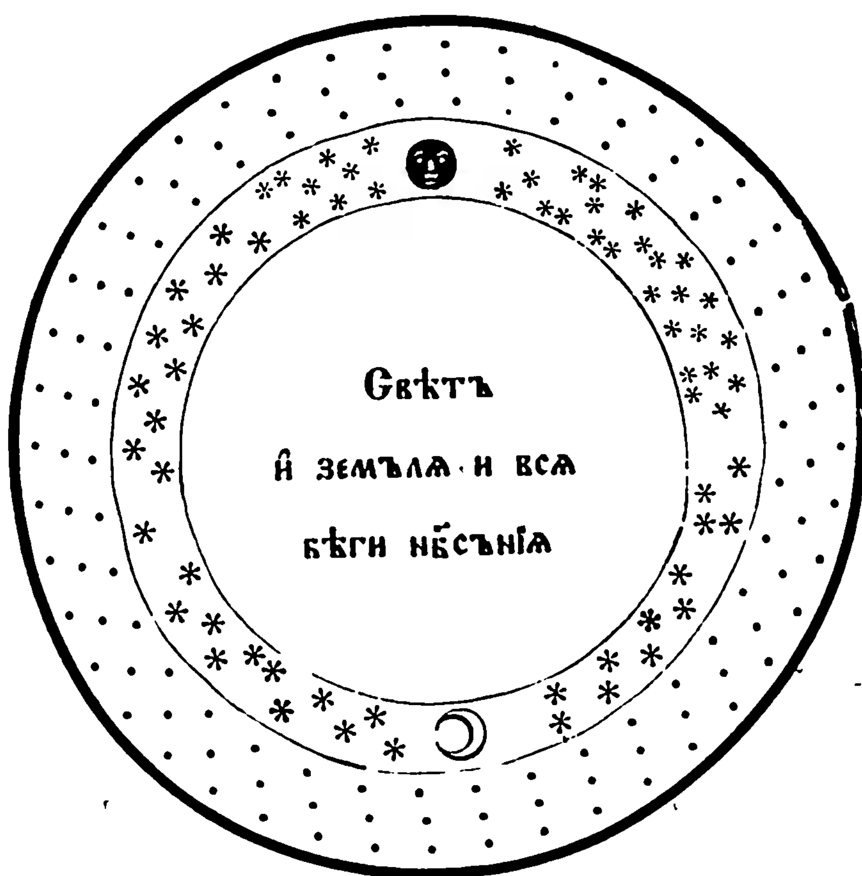
15. Ѡтход Александровъ на Мастридонскїе стороны — епізод з таким самим титулом є і в угрор. ркп. зараз за оповіданєм про побитє Пора. Як звісно, в Хітар. ркп. сей епізод захований тілько в частинї, в угрор. він увесь і до оповіданя про битву з мастридонськими жінками додано ще оповіданя про битви з ріжними дивоглядами.

16. Ѿход Александровъ на сѣвернїѧ стороны, на югъ, сего епізоду в угрор. ркп. нема.

17. Ѿтходъ Александровъ на сѣверныє стороны и на поганыхъ царевъ на Гога и Магога, анальоґічне оповідане і в угрор. ркп. пз. „Ѿход щасливый Алеѯандров на сѣверные, далекіе стороны на царей поганыхъ на Гога и Магога и прочіи“. Про додане до сего розділу в обох ркп. поучене про недовідомі речі ми згадували вже висше; тут подаємо сей уступ[1]), що тоном і способом викладу зовсїм випадає з рамок оповіданя, як причинок до пізнаня того погляду на сьвіт і природу, який наші інтеліґенти ще в XVIII в. вважали „висшою наукою“:

„Пишꙋтъ бг҃ословци ѿ сем свѣтѣ през Дх҃а ст҃аго. Єсли сѧ хочешъ наꙋчити, оу҆чиж' сѧ книгъ бг҃ословскїх вышшои наоукы, бꙋдешъ и ты знати высокый и мꙋдрый речи справы боской. Знай же и ты невꙋкꙋ не глꙋбокий оу наꙋцѣ, и ты простый чл҃вче, ꙗковъ є крꙋгъ того видимого свѣта, ꙗков є крꙋгъ земный, ꙗков єст' крꙋгъ небесный, ꙗков є крꙋгъ сл҃нечный, ꙗков є крꙋгъ мѣсѧцѧ со звѣздами, ꙗковъ єстъ крꙋгъ морскїй, ꙗковъ є крꙋгъ[2]) *вѣтрѧный, ꙗковлѧ єст под нами преисподнѧꙗ сторона: чи ѡна темнаѧ єстъ, чи ѡна єст свѣтлаѧ. Ѿтоже знай и наꙋчи сѧ, не бꙋди невѣжею простим, бо свѣтъ єст, ꙗкъ ты видышъ, оувес крꙋгъ власне ꙗкъ ꙗблоко або коло или ꙗйце крꙋглое.

Изображеніе таковое свѣта.

[1]) Подаємо текст колляционований із обох рукописів, не зазначуючи дрібних відмін, а вибираючи ту, що по нашому являєть ся правильнїйшою. Важнїйші відміни, додатки або пропуски в однім або другім ркп. зазначуємо в нотах.

[2]) Тут в угрор. ркп. прогалина, яку доповнюємо з Хітар. ркп., зазначуючи її звіздками.

Свѣтъ, ꙗкъ видиш тото кольце, такъ кругло єсть, человече, свѣтъ, а землѧ єсть оуса оу крузѣ и море ѡбъходитъ оу коло свѣта, ꙗкъ пише оу книзѣ „Зеръцали", иж то земълѧ уся єсть оу серединѣ неба, такъ власне, ꙗкъ лушъпина оу ꙗблицѣ и зернѧта, або ꙗкъ жолътокъ оу ꙗйци, такъ земълѧ оу небѣ. ѡбъдержит бо землю небо и зверха и зи споду, зо всѣхъ чотырохъ сторонъ а кругъ сего свѣта зображеніє такъ сѧ ѡбертаєтъ, ꙗкъ млинноє колесо або ꙗкъ млинний каменъ. Й тоє небо видимоє, котороє видаємо, блакитъноє, носитъ на собѣ свѣтъ, носитъ на собѣ сольнце на третемъ предѣлѣ Богомъ сотворенно, ꙗкъ пишетъ царъ Давидъ через Дха стого (ѱал. нг.): „Нбса повѣдаютъ славу божїю, твореніє же руку єго възвѣщаєтъ твердъ". Я твердь сѧ називаєт небо. Мѣсѧць, звѣзды носитъ сии нижный предѣлъ, и такъ ѡбороты и бѣги небесъныи сѧ ѡбертаютъ, ꙗко точило или колесо со солн*цемъ й мцемъ й со звѣздамй й планетамй небнымй. Й то собѣ читай и научи сѧ з' богословїй. Коли тутъ днь, то под нами нощъ, а коли ту нощ, а под нами чинитъ днь. Й так сѧ ѡбертаєтъ коло свѣтовоє и чинит ти, члвче мѣзерный, и роки, лѣта, дны и часы: бо сут ѡдинадцѧтеры нбсъ, десѧтеры кремъ сего трепредѣлного видимаго нба, бо и сїє на троє оу гору роздѣлено. Й на третем предѣлѣ слнце поставилъ премудрый мештер Бгъ Саваѡдъ. Бо коли бы слнце ту на сем низкомъ предѣлѣ [стало], то бы горѧчестю своєю вес свѣт выпалило й рѣкы бы высушило, ꙗкъ пише оу бгословїи. Й так коли слнце йдет через море ал'бо понад морем ѡкїанском, то много єго ꙗсностю своєю й променѧми горѧчими выбиратъ. Й длѧ того море ѡкїанскоє вшитки рѣки, йсточнїки, потоки й кир'ницѣ оу себе пожираєтъ. Я еще єст дивъная речъ инъшаѧ, ꙗк' сѧ й тому неоуку й ты простаку еще не зачудуешъ! єст оу мори ѡкїанском такаѧ рыба Бгомъ сотворенная на початку свѣта, котораѧ то лежитъ [головою][1]) на сходѣ слнца й ѡсновала й ѡгорнула ѡколо всего свѣта з морем ѡкїѧнскїмъ й знову хвостом своймъ притулила до головы своей й накрила голову свою. Тота рыба єст дша водная, а имѧ єй Левйаданъ. Тоєю то рыбою вода жива, а тота рыба жива бжїим промыслом, бо то все справила премудрост небеснаго Бга Саваѡда, а не члвечаѧ й не їнъших бгов поганыхъ, которым сѧ кланѧют геретики зловѣрные.

Єще ти єст речъ дивнаѧ, длѧ чого часом [быват'][2]) вода мала в рѣках: знай й тото! Я то таким' способомъ: єст' оу

[1]) Додано із Хіт. [2]) дод. із Хіт.

мори ѡкїанскомъ в҃і. є҆врѣпинъ, попростꙋ дванадцѧт вѣкенъ, выркъ и҆ли пꙋповъ, которые аж до самой прейсподней глꙋбиною [сѧгаютъ]. А҆ море передѣлено ест пѣскомъ, ꙗ҆къ пише: „Полагаѧй морю предѣли пѣсокъ“. Ѿтожъ знай, и҆жъ то межи морем҆, то ест межи водами, и҆ межи бездною преисподнею передѣливъ и҆ перегородивъ Бг҃ъ пѣском твердымъ и҆ т҆мою под пѣскомъ, а҆бы то не вшитка вода и҆шла и ꙋ҆пала под земные стороны. А҆ле то на початъкꙋ свѣта и҆ на заѡ҆снованию земли так ꙋ҆чинивъ Панъ Бг҃ъ: ꙋ҆чинивъ ѡ҆кна до прейспод҆ней стороны, и є҆стъ при тых ѡ҆кнахъ в҃і. Велїорыбов[1]), то ест кӥтовъ великихъ ѿ початкꙋ свѣта. И҆ по росказꙋ бж҃ом коли тоты кӥты рыбы мало ѿстꙋпат ѿ тых ѡ҆конъ, тог҆ды вода ѡ҆вернет сѧ в҆днꙋ во прейсподнѧѧ страны наполнѧючи и там мѣсцѧ через росказ҆ бж҃їй.

И҆ тым сѧ чинѧтъ рѣкы малы и҆ сꙋхое бываетъ лѣто. А҆ коли тоты кытове залѧгꙋт тоты ѡ҆кна, тогды сѧ море и҆ рѣки и҆ поточины и҆ кырницѣ до сытости сѧ наполнѧютъ. А҆ зновꙋ, чл҃вче, коли бы тоты кыты ѿстꙋпили на довго ѿ тыхъ ѡ҆кенъ, то бы сѧ вшитка вода, морѧ, рѣки, потоки, кырницѣ, ѡ҆вернꙋло бы сѧ во прейсподнюю сторонꙋ, тꙋ бы и҆ кроплѣ воды не было, и҆ все створенѧ на сем свѣтѣ погыбло и҆ люде. А҆ле тота рыба бꙋдет и перед кончиною свѣта. Тог҆да Бг҃ъ повелитъ ѿстꙋпити кӥтом тымъ ѿ тых ѡ҆кенъ, и҆ тогда морѧ высхнꙋтъ и҆ рѣки и҆ кырницѣ [и] потоки.

А҆ зновꙋ и҆ то: коли бы тоты велиѡ҆рибове[2]) то ест кӥтове в҃і. за росказом бж҃имъ залегли тых в҃і. ѡ҆кенъ и҆ ѿ них не ѿстꙋпали долго, то бы так стало сѧ, ꙗ҆ко во дни Ноевы, коли потопъ бывъ, ꙗ҆къ пише в Бытїѧхъ; ѡ҆вернꙋла бы сѧ вшитка вода на лице земли и҆ згꙋбчла бы вшитко створенѧ сего свѣта. Бо так сѧ то чинило во дни потопа, коли Бг҃ъ небесный хотѣвъ погꙋбити потопом людей за грѣхи: тогда повелѣвъ тым кытомъ стражникомъ [заткати] тых в҃і. ѡ҆кенъ, и҆ тогда легли моцно на тыхъ ѡ҆кнах, и҆ ѡ҆вернꙋла сѧ вода вся на верхъ земли. А҆ до того є҆ще ѿтворили сѧ выли хлѧбы небесный, и҆ иллѧв сѧ дождъ прꙋткїй и҆ ѡ҆бликний м҃. днїй и҆ м҃. ночїй, и҆ затопило [было] всю вселеннꙋю, а҆жъ была вода подъ небеса. И҆ токмо то сѧ спасло, що з Ноемъ было во ков҆чезѣ. И҆ стоѧв потопъ на земли г҃і. мцїй, а҆ коли выстоѧло г҃і. мцїй, тогда повелѣвъ Бг҃ъ тымъ кытом҆ великим ѿстꙋпити ѿ тых ѡ҆кен, и҆ ходили собѣ по своей воли поты, поки имъ Бг҃ъ не повелѣв. А҆ коли имъ Бг҃ъ повелѣвъ зновꙋ сѧ

[1]) В Хіт. рыбъ великихъ [2]) В Хіт. порожня.

привернѹти и ѡни коли легли по потопѣ, то южъ ѿстѹпают по росказѹ Бжомѹ до дорого [sic! у обох ркп. зам. второго] пришествіѧ бжого. Бо оуже дрѹгаго потопѹ водного не бѹдет, оуже бо пред страшнымъ сѹдом затопитъ Бгъ свѣтъ потопомъ ѿгненным', который то ѿгень называютъ католики, то ест Лѧхи, чистцемъ. И такъ пише письмо, ижъ тотъ потопъ так бѹде завышкы, покы был потопъ тот першій водѧный. Тѧжко бо и тогда збыти всѧкомѹ сътворенію, и вшитко згоритъ. Бо ꙗкъ пише, иж так тот ѿгень бѹдетъ горѣти, ижъ горы каменные бѹдѹтъ сѧ розсыпати и ростоплѧти ꙗко воскъ и ѿлово. И вода зновѹ всю землю охоложает'.

И то знай собѣ, чл҃че, ижъ оу земли сѹтъ дѣрки власне ꙗкъ оу чоловѣцѣ жилы кровю наполненый, и моцѹютъ чл҃ка; так и вода скроз вшиткѹ землю тыми ѿхланѧми, тыми дѣрами протѣчет и проходитъ [и землю прохоложает' и фол'гѹ ей чинит][1]).

Знай и тото, чл҃че мѣзерный: єстъ оу земли нѣкоторые называют сѧ вѹл'каны: тѣсные барзо мѣсцѧ, ин'шіе рѹдые, инъшіе солоные, инъшіе горкые, вонѧчіе, инъшіе квасные, скроз которіе то проходитъ ꙗко колвекъ вода сѧ тиснѹчи силою, ... такова бывает: естъ вода рѹдаѧ, естъ вода прикро солонаѧ, є҇ вода горкаѧ, єстъ вода вонѧчаѧ, смердѧчаѧ, гнилаѧ, є҇ вода солодко солонаѧ, єст' вода прикро солодкаѧ, єст' вода бѣлаѧ, єст' вода сиваѧ, є҇ вода жовтаѧ, є҇ вода квасная; скрозѣ которые вѹлканы, проходы сѧ тисне и проходитъ, и такова из землѣ на свѣтъ выникаетъ. И то все справила премѹдрост нб҃наго Бг҃а. Ꙗк' же ты сѧ, мѣзерный чл҃че, не задивѹешъ таковой бж҃ой премѹдрости и справѣ? И чомѹ сѧ не хочеш наѹчити, абыс' не был глѹпым дѹрнемъ, але абыс знал премѹдрость бж҃їю? Бо лѣпше є҇, чл҃че, розѹмъ на свѣтѣ, премѹдрость над вшитки скарбы и клейноты. Але то люде глѹпый нѣ за що ѥ҇ сѧ собѣ важат и оу простотѣ на тымъ сѧ свѣтѣ валѧетъ, а ѡ справах воскихъ нѣчого не знает и ѿ своей дш҃и не гадает.

Нѹжъ єще простакѹ, що гадаешъ ѿ небесной краинѣ и ѡ невидимом мирѣ? Знаеш ли и наѹчил'єсь сѧ, що сѧ там чинитъ? Знай же и наѹчи сѧ з пис'ма ст҃ого; и ѿ том бо сѧ в писмѣ ст҃ом пише и называет „видимый же миръ и невидимый". Чи знаешъ же, що то є҇ [„видимый миръ и невидимый?"] Знай же:

[1]) Дод із Хіт.

видимый миръ — на сем свѣтѣ, люде, чл҃вци; а невидимый горѣ, то ѥстъ въ небесехъ агг҃лове бж҃їи. Бо якъ на земли много є҃ людей, так и в небѣ є҃ много агг҃ловъ и ст҃ыхъ. И то естъ миръ невидимый, которого мы не видиме, бо десятери є҃ небес[1]), а единадцятое ємъпїрейское нб҃о, где сам Бг҃ъ почиваетъ, якъ пише ѱалъмѣста ст҃ый: „нб҃о небесе“, бо и небеса мают над собою нб҃о, власне якъ мы над собою, на которомъ Бг҃ъ, Троица трисвѣтлая почивает, Ѻц҃ъ и Сн҃ъ и Дх҃ъ ст҃ый, там майстатъ є҃, тамъ ѿгенъ моцный ємъпїрейскїй, палаючїй непрестанно, тамъ не потреба сл҃нца, там не потреба свѣта, там Бг҃ъ сам сл҃нце и свѣтъ, тамъ херовими и серафими ѿгнис'ти пламенные, там не потреба дн҃я анѣ ночи, бо все ровно завше свѣтлость бж҃їя. А верхъ того нб҃а найвышшого нѣт там ничого инъшого, едно вода, ѿ которой то водѣ пише ѱалмиста: „и вода яже превыше нб҃съ“. Ѻ той то водѣ пише, бо тотꙋ водꙋ там Бг҃ъ положивъ на початкꙋ свѣта. Читай ѿ том Битїя и навчи ся: „Ризы же быша бѣлы яко свѣтъ“. А мѣсяць сотворенъ ѿ солнца третей часъти, а з'вѣз'ды ѿ семой части, бо то ест все ѿгнистая речъ. Мц҃ь со звѣздами положилъ Бг҃ъ на сем' видимом небѣ. А так не знает' них'то, якова ест' глꙋбина южъ подъ преисподнею вранною и поки там' небо ѿперло и где небꙋ край, томꙋ то врꙋгꙋ нб҃сномꙋ, токмо сам' Бгъ ѿ том' знает', который то его ѡсновал' и оучинїл'.

По тім поученю в обох рукописах іде оповіданє про похід Александра до гір Сімплеґадів, епізод про рибу, в якій знайдено камінь-самосьвіт званий „кормаколос“, про чоловіка, що знайшов золото і не хотів брати і про воєводу Ярослава, що обголив собі бороду і за се Александер докоряв йому. На сьому оповіданє в угроруськім рукописї уриваєть ся, хоча маємо ще кілька обшарпаних карток.

18. **Ѻтходъ Александровъ на полꙋден'нꙋю сторонꙋ** до Капернаꙋма и до Вифъсаиды и до Зина городовъ славныхъ и до Тирꙋ, до Єфесꙋ, до Сидонꙋ, до Понта великаго, ѡкрꙋжаючи оувесъ свѣтъ. Сей самий епізод дословно схожий був і в угрор. ркп., та з него заховали ся тільки дві карточки з титулом дословно згідним з Хітарським.

19. **Приходъ Александровъ до Кандакии царици морскои в поселствѣ.** Із сього розділу заховали ся дві картки в угрор. рукоп.

---

[1]) Хіт. десятеры небеса сꙋтъ.

20. Порѹшена Ѧлександрово на косточные стороны далекые, знати, що сѧ чинитъ оу тыхъ сторонахъ косточныхъ, тут же оповідано і про смерть Александрову. В угрор. рукоп. сего закінченя нема.

Не вдаючи ся в детальне обговорюванє сих текстів, яким надїю ся присьвятити окрему розвідку, скажу тілько, що обі ті перерібки мають одно спільне жерело — Александрію так званої сорбської редакциї, але автори їх користували ся сим жерелом не однаково, розширюючи, вкорочуючи, перемінюючи порядок епізодів або додаючи нові епізоди з якихсь иньших жерел. Варто уваги, що коли в початкових уступах наші тексти ріжнять ся дуже значно і формою і змістом, чим близше до кінця, вони сходять ся чим раз близше, так що кінцеві епізоди, як ось висше наведена космоґрафія, мають текст в основі тотожний, де відміни лежать тілько в писарських помилках та недоглядах.

Подаю ще тут титули леґенд, що знаходять ся в Хітарськім рукописї обік Александрії, бо ними вяжеть ся сей рукопис із иньшими в одню сім'ю. Ті леґенди були вже друковані д. Гнатюком у Записках т. XVI, 1-38.

1. Повѣсть о єдиномъ короли, который ходивъ со злодѣємъ в ночи красти; єсли бы был красти не пошол, то бы был изгинулъ злою смертію (Зап. стор. 4—8).

2. Слово от Патерика о покутѣ, якъ она чоловѣкови грѣшному єстъ пожитечная, хто єя по правдѣ выдержитъ, хоч и не на велкы час, абы по правдѣ (стор. 9—13), пор. дод. VII, ч. 11.

3. Уважъ теды, чоловѣче, же мусимо муки претерпѣти албо на сем, албо на тамтом свѣтѣ; лѣпше єднак на сем, нѣж на тамтом покутовати (стор. 13).

4. Сказаніє о єдном рыцері славном, который надѣяв ся на сілу свою и пробаловал щастя своєго воєвати из кождим, а на останок из смертію (стор. 14-18), звісне оповіданє про лицаря (Аніку) і смерть.

5. Сказаніє о єдном цесарі Іовианѣ, котрый был поднѣс пыху супротивко Богу, которого Богъ каралъ (стор. 20—27), пор. Gesta Romanorum, ed. Oesterley, 360 і паралелї 722.

6. Слово о Давидѣ разбойнику (стор. 27—29).

7. Слово о Флавіянѣ разбойнику, который хотѣл розбити монастиръ чернїческий, але и сам спасе ся (стор. 29—31).

8. Слово о єдном пустелнiку, который хотѣлъ звѣдати судовъ божихъ, который у пущи сѣдѣвъ ѧ҃. лѣтъ и на послѣдку хотѣв стратити свою покуту и душу, если бы єму ангелъ не повѣлъ (стор. 31—36), пор. Славяно-русскій Прологъ, изд. Пономарева, т. I, стор. 210.

9. Слово от путнiку книги, како въ Цариградѣ святѣйшпй патрiярха Терентий випил бил люгую трутизну из рук єдиного жида (стор. 36—38), пор. дод. VII, ч. 10. Деякі варіянти до сих леґенд подав проф. Полївка, див. Narodopisny Sbornik českoslovanský, svazek III, 103—104.

[Далї буде].

Археольоґічний з'їзд у Київі.

подав

М. Княжевич.

Майже в усіх справозданях, які появили ся про археольоґічний з'їзд (XI-й), що відбув ся в Київі від 1 до 20 серпня ст. ст. 1899 р., прочитані в ріжних товариствах, котрих депутати брали участь у з'їзді, або надруковані в часописях, — майже в усіх схарактеризовано з'їзд яко невдатний, що не виправдав покладаних на него надій. Люде, що брали участь у першім Київськім з'їзді 1874 р., кажуть, що не вважаючи на те, що від тоді минуло 25 років, за котрі наука сильно поступила, останній з'їзд стоїть далеко нижче від першого.

В декотрих справозданях автори старають ся пояснити сей факт. Вони вказують на розмірно мале число людей, що справді працювали для з'їзда в київськім тимчасовім комітеті, на котрім лежала головна маса орґанізацийної праці; згадують про малу прихильність до з'їзда, з боку київської міської управи; наводять припадкові причини, як неприсутність на з'їзді декотрих визначних представителів науки; далі, майже в один голос, за одну з причин невдачі вважають сумну історию з українсько-руською мовою, через котру не були на з'їзді галицькі вчені; нарешті висловлено й думку, що археольоґічні з'їзди, в їх теперішній формі, вже пережили свій вік, що пора взяти ся за розділ з'їздів на самостійні з'їзди ріжних наукових дисциплін, повязаних тепер чисто поверховним чином під загальною назвою археольоґічних з'їздів.

Безперечно, що більшина з наведених вище причин мала вплив на хід занять з'їзда, але, на нашу думку, головна причина лежить у невдатнім виборі місця з'їзда. Нам на се можуть відповісти, що де-ж і бути археольоґічному з'їздови як не в Київі, однім із найдавнійших міст, що дав останнім часом так богато інтересного для науки. Та діло в тім, що богацтво материялів — одно, а відносини до нього — друге. Успіх усяких з'їздів залежить від загального настрою публіки, від сяких чи таких течій в суспільности і громаді місцевій, словом, від того окруженя, де відбуває ся з'їзд. Від 1874 р., коли був перший з'їзд, минуло 25 років; дякуючи ріжним зверхнім умовам, дуже змінили ся ті течії, котрі були давнійше в місцевій громаді, змінив ся її настрій, змінили ся інтереси, і в результаті дуже ослабла та внутрішня звязь межи громадою та країною з її минулим, що лиш одна й могла дати добрий ґрунт для з'їзда. Нинїшня громада не мала давньої живущої сили, з'їзд не був нею пройнятий, і через те минув тихо, не викликав оживленя в ширших верствах місцевої громади.

Вище ми навели думку, що археольоґічні з'їзди в їх теперішнїй формі не мають уже raison d' être. Увага ся справедлива, але справедлива лише по части. Специялїзация в науці змагає ся й розвиває ся, тож справді важко захопити такі безграничні простори, як се хотїла-би зробити широка проґрама з'їздів, що містить у собі старинности перед-історичні, історично-ґеоґрафічні, етноґрафічні, юридичні, памятки мови та письма, археоґрафію й т. и. Ми бачимо напр., що лиш одна перед-історична археольоґія з антропольоґією дає богатий матеріял для межинароднїх з'їздів, то й не дивниця, що российські з'їзди визначають ся недостачею суцїльности, і взагалї малою результатністю у властивій науці. Та сї з'їзди, переносячи своє місце з одного міста в друге, мають і иньшу цїль: розроблене сяких чи таких питань місцевої старини, і тут вони, звісно, нїколи не втратять свого значіня, бо скрізь є ще досить до роботи. Київський з'їзд мав розслїдити памятки волинської старини. От ми й займемо ся наперед усього тим, до чого дійшов з'їзд тут.

Не вважаючи на те, що ріжних питань що до Волини заявлено перед з'їздом досить богато, рішено їх лише дуже маленьку частину, і взагалї на з'їзді Волинь якось то пішла на другий плян.

Проф. Антонович демонстрував Археольоґічну мапу Волинської ґубернії, зроблену на взір уже давнійше виданої

ним карти Київської ґуб. Се один із найціннійших набутків з'їзда; на мапі зазначено більше тисячі місць, де є памятки старини або де найдено щось старинне; долучений текст виказує жерела й вичисляє по повітам матеріял, зібраний для мапи.

Проф. Антоновичу належить іще скілька инших рефератів про Волинь. В рефераті „Про камінний вік на Волини“ автор оглядає ріжні памятки до сього, а то: спорадичні находки, осади, похорони та городища. Що року Волинь дає чим раз більше матеріяла для сеї епохи і треба признати, що се країна одна з богатших. В реґістрациї матеріяла, зробленій проф. Антоновичем, окрім находок осібних річей, вказано на скількадесять осад і робітень, зазначено два похоронні типи — похорони в могилах і в ямах, обкладених плитами, в останнім разї з урнами, наповненими спаленими кістками, і зачіплено справу про городища камінного віка. Всї ті памятки належать до неолітичного періода, палеолітичного ще не відкрито на Волини, але се ще не доказує, що його там не було, навпаки, сильний розвій неоліта, що перейшов через кілька стадий, може служити за доказ істнованя палеоліта.

Підчас підготовних екскурзий для з'їзда д. Антонович робив систематичні розкопки могил славянської епохи в Кременецькім, Луцькім і Дубенськім повітах. Могил розкопано коло 50 і на з'їзді проф. Антонович подав результати своїх розкопок. Характеристичні прикмети похоронного обряду такі: покійників поховано в ямах, виритих у ґрунті, кладено переважно по одному в кождій могилї, головою на захід, випростованими; часто в могилах стрічають ся останки дощок і колод від домовин. Находок річей при кістяках анї не богато, анї вони не ріжнородні — се переважно прикраси: ковтки, перстені, ґузики; далеко менше річей домашнїх — се посудина, відра, зелїзні ножики, зброю найдено лише в двох могилах.

Іще до пізнїщої епохи, вже зовсїм історичної, належить реферат проф. Антоновича — „Про місця літописних Шумська і Пересопниці“; місця їх референт означив недалеко сел, що й тепер мають ті самі назви; при тім референт виложив коротко й історію сих давнїх центрів Волини.

З рефератом проф. Антоновича про розкопки могил вяжуть ся два подібні реферати: Катерини Мельник — „Розкопки могил у Ровенськім, Луцькім і Дубенськім пов. Волинської ґубернії“, та С. Гамченка — „Розкопки могил коло м. Мірополя в бассейні р. Случі“. Цїлю розкопок

д-ки Мельник було прослідити похоронний тип від границї деревлянської землї, від Случи, до країни, зайнятої лїтописними Лучанами. Могил роскопано дуже богато — більш як 250; похоронні типи, подибані в роскопках — се похорони, що мало ріжнять ся від описаних проф. Антоновичем, і паленє, або властиво — паленє до половини, просто в могильних ямах, при чому кістки не збирано в урни, а присипувано землею. Інвентар могил теж не дав нїчого визначного, окрім одного разу, коли подибано очевидячки могилу купця, бо коло кістяка знайдено останки скриньки з вагою більшою й меньшою. С. Гамченко мав за цїль означити західні межі роспросторення деревлянського похоронного типа, що досить ясно вийшов із розкопок проф. Антоновича в иньших місцях Волинської ґуб. (пов. Овруцький та Житомирський) і Київської (пов. Радомисльський, Липовецький та Сквирський). На думку автора, і в місцевости його розкопок теж панував деревлянський тип; тут подибано похорони в ямах і паленя — в урнах, що або були присипані землею могил або знаходили ся на лїнїї ґрунту. Нахідки річей скупі: ті-ж перстенї, намиста, прясла, ножики і посудина — як похоронні урни, горшки й миски.

Що до антропольоґічного типа черепів із волинських могил, то сею справою зайняв ся А. М. Покровський, що представив на з'їздї результати своїх обсервацийй. Переважним типом черепів був довгоголовий, невеличкої висоти, з вузьким чолом; лице доволї коротке з розмірно широкими виступами лиця; мужеські черепи дуже схожі з женськими. Сим рефератом і ще одним того-ж д. Покровського — Про черепи кочовників і обмежують ся реферати з антропольоґії, представлені на з'їздї.

Розкопками славянських могил, зробленими для з'їзда, значно доповнено відомости, добуті попереднїми розкопками, і маємо вже досить материялу для оцїнки похоронного типа більшости сторін Волини. Та за те що до иньших памяток старини систематичні досліди ще дуже незначні, і тут треба ще чимало працї. Не досліджено ще напр. осад камінного віка, не вияснено їх подїлу на давнїйші і новійші, хоч здобутий материял може вже дати на се деякі вказівки. Про надрічні осади р. Західного Буга від Береста до Володави подав реферат М. Біляшевський, але він дослїдив лише невеличку частину побережа ріки, а про те й на такій довжинї відкрито більше як 30 осад — із сього можна зміркувати, скілько їх можуть дати береги иньших рік Волини. Камінному вікови присьвячено й невеличкий реферат д. Житин-

ського; складав ся він із двох частин: у першій референт зазначив декотрі нахідки камінного знарядя у басейні р. Стира, в другій був виклад моноґрафії Е. Маєвского про особливу форму камяних сокирок, вироблених із вапняного пісковця, котрі знаходять по берегах верхнього Буга та Стира (Erazm Majewski. Toporki kamienne z okolic górnego Bugu i Styru, в Pam. Fizyogr. т. XV і окрема відбитка, Варшава, 1898).

Ще в далеко гіршому становищи стоїть справа про городища Волинщини; хоч катальоґ їх і зроблено, але науково досліджено лиш одиниці. Взагалі справа про городища — одна з найслабших в археольоґії України і дальші археольоґічні досліди можуть бути дуже користні, звернувши увагу власне на городища.

Одна з нечисленних загальних справ, зачеплених на з'їзді, дотикала ся збереженя старинних памяток. Її зняв проф. Маркевич, поклик його прийнято прихильно, але мабуть на сім і стане. Для нас важно те, що вкупі зо справою про збережене, проф. Маркевич зняв і справу про опис памяток старовини — тут більше шансів на здійснене, треба лише солїдарної праці богатьох людей. Нічого, розуміє ся, й балакати довго про те, як богато у нас незвістного або лише з чутки звістного матеріяла що до пізнїщого періода нашої історії: ріжних будинків, начиня, образів, зразків різьби, портретів і т. и. — тут одна Волинь може бути невичерпним жерелом. Усе те протягом часу нищить ся, переробляєть ся, затрачує ся, пропадає, й давно вже пора було подумати про систематичне описане й видане сих останків дорогої й близької нам старовини.

Задля студиованя одної катеґориї сих памяток, а то: церков, костелів і образів, М. Істомін зробив перед з'їздом екскурзию по Волини. Але очевидячки екскурзия мала досить спішний характер, тай екскурзант не був до неї підготовлений, бо два його реферати — „Фрески XVII—XVIII ст. в церквах і костелах пол.-зах. Росиї та відгуки минулого в них" і „Найголовнїщі прикмети іконоґрафії на Волини від XVI до XVIII ст." не визначали ся богатим змістом.

Нам лишає ся згадати ще про один реферат що до Волини. Він теж був результатом екскурзиї, але екскурзиї археоґрафічної. І. Каманїн відвідав скілька провінцияльних архівів Волинської та Подільської ґуб. і представив на з'їздї загальну характеристику їх стану. Як і треба було сподївати ся, архіви

ті найшов він у неможливому стані і майже в усіх них папери по просту призначені на знищене.

Наведеним вище і вичерпує ся діяльність з'їзда що до минулого Волини. В проґрамі з'їзду було ще зазначено екскурзию членів у декотрі цікавійші історичні пункти Волини, але екскурзиї сеї не було, лише предсїдателька з'їзда ґр. Уварова їздила в Луцьк, Володимир-Волинський і Ковель.

Покінчивши з Волинею, оглянемо як найкоротше реферати про иньші частини України.

Не вважаючи на те, що всїх рефератів було подано над 130, дуже й дуже богато з них навіть не варті назви рефератів, — до того зміст їх мало цікавий і припадковий. Не знаємо, чим пояснити сей факт, що серед підготовленя до з'їзду заявляє ся чи мало цікавих питань, з них ладить ся немов проґрама з'їзду, проґрама досить суцільна, що відповідає задачі з'їзду — осьвітити минуле сеї чи тої країни, та коли справа дійде до виповненя проґрами, то все перевертає ся до гори дном і випливають на верха питаня, про котрі й не було розмови, основні-ж забувають ся, ті нові питаня по найбільше дуже сумнївної наукової стійности, їх піднимають лише на те, аби що небудь сказати на з'їзді.

Заваживши сказане вище, ми з рефератів, що дотикають решти України, зупинимо ся лише на тих, що внесли що небудь нове, зачепили яке небудь питанє загальнїйшого характера, — про иньші прийде ся лише згадати для повноти.

Окрім мапи Волинської ґуб. проф. Антоновича, на з'їзд була приладжена друга археольоґічна мапа — Подільської ґуб., зроблена звістним дослїдником Подільської старовини сьвящ. Е. Сіцинським.

Приклад археольоґічних мап потяг за собою пробу зложеня історичної мапи Чернигівської ґуб. до XVI ст., зробленої проф. Голубовським і Е. Кивлицьким. Праця буде ведена далї й обійме й Полтавську ґуб., буде протягнений і період — до половини XVII ст. На карті зазначено осади, про котрі є звістки в ріжних жерелах.

За останні роки дослїди перед-історичної епохи на Україні і головно в Київській ґуб. дали інтересні відкритя. Маємо на увазї розкопки д. Хвойки на Кирилївській улиці в Київі, де знайдено палеолїтичні осади, та в околицях Трипіля, де знайдено очевидячки останки осель епохи перехідної від каменя до металю, з масою писаної посудини. Сим двом відкритям і були

присьвячені реферати проф. Армашевського (про палеолітичну осаду) та І. Покровського і Хвойки (про трипільські нахідки). Але треба сказати, що не вважаючи на важність сих нахідок, вони ще серіозно не вистудиовані і де в чому, особливо трипільські находки, викликують ряд сумнївів, на що по части звернули увагу й опоненти прочитаних рефератів.

Н. Бранденбурґ, у рефераті Абориґени Київської землї, зачепив похорони зі скорченими кістяками, признаючи їх останками первісної людности країни. Референт старав ся прикласти до того декотрі відомости давнїх писателїв, у котрих подибує ся імя Кіммерийців; у звязи з сим і час тих похоронів він відсуває на початок християнської ери, основуючи ся на нахідках у могилах побіч камінних і декотрих металевих, навіть зелїзних річей. На думку проф. Антоновича, що відповідав референтови, прикладати їх до такої пізньої епохи не можна, бо ті річи, які подибують ся, вказують на камінний вік і по части на перехідний час до мідяного та бронзового. Нїчого нового не дає реферат проф. Кулаковского — До питаня про фарбовані кістяки, де автор зачепив технїку закрашуваня й навів декотрі культурно-історичні паралелї, що мало належать до сеї справи. Окрім археольоґічної мапи, перед-історичні старинности Поділя зачіпав реферат д. Пулаского — Археольоґічні нахідки в Подільській ґуб., що мав характер пояснень виставленої референтом колекциї. В. Ляскоронський захопив своєю екскурзиєю, порученою тимчасовим комітетом для впорядкованя з'їзду, дуже великий район у басейні р. Сули, ось чому й виводи його, виложені в рефераті — Про городища, довгі (змиєві) вали та могили в басейнї р. Сули вийшли досить поверховними й швидкими. Ся місцевість вимагає ще пильнїйших дослїдів, після них і будуть можливі характеристики сеї чи тої форми памяток. У другім рефераті — Нахідки римських монет у басейнї середньої Приднїпрянщини, д. Ляскоронський зазначив місця нахідок монет, котрі, як і треба було ждати, розложені за бігом значнїщих рік. Кераміцї надає ся все більше й більше серіозне значінє при рішеню питань датованя та означеня певної культури. Проф. Е. фон Штерн показав, яку цінну услугу може зробити кераміка навіть історії, а то в рефераті — Значінє керамічних нахідок для культурної історії чорноморської кольонїзациї. По керамічним виробам референт установив цїлий ряд впливів на кольонїї, починаючи з найдавнїйщого мілетського, — й кінчаючи Римом.

По перед-історичній археольоґії наведеним вище майже й вичерпує ся все, що дотика української старовини. З рефератів, що не йдуть до сего района та загального характера — годї не згадати про два. Перший — проф. Мілюкова — Про результати розкопок, зроблених Росийським Археольоґічним Інститутом у Константинополї в осени 1898 р. біля с. Патенї, коло озера „Острово“ в Македонії, по оброблёню материяла, по широкому прикладу порівняного метода для поясненя відкритої культури може бути взірцем для подібних праць. У названій місцевости досліджено могилу з гальштадського періода (800—700 р. перед Р. Хр.) і значінє розкопок лежить у тому, що ними поповнено середущий вік межи памятками гальштадської культури на полудни, в Греції, та на півночи, на Дунаю. Другий реферат — проф. Нїдерле — Про час переселёня Словян із півночи Карпат на Угорщину, викликав дуже живий обмін думок, що поясняє ся як інтересом покладеної теми, так і викладом і арґументациєю референта, що сполучив факти історії, археольоґії та антропольоґії для піддержаня своєї думки. Найдавнїйшою батьківщиною Словян проф. Нїдерле вважає басейн Висли, на півночи від Карпат. Відси Словяне стали розходити ся на захід і через Карпати — на полудень, у теперішню Угорщину; час сього переходу треба відсунути, против дотеперішнїх поглядів, до епохи перед Р. Хр. Був поданий ще один реферат із загальних питань — В. Л. Городцова — Доконечність виробленя номенклятури й системи описаня перед-історичної кераміки. Референт зробив пробу в сїм напрямку, але, на нашу думку, особливо практичного успіха ся проба не буде мати, тай саму номенклятуру й систему в подробицях важко уставити і вони не так конче потрібні.

Звісно, більшість рефератів зачіпала вже часи чисто історичні. Через велику численність відділів, на котрі розпадав ся з'їзд, зміст їх мав дуже ріжнородний характер. Найбільшим оживленєм визначала ся секця археольоґічна, тут піднято й найбільше загальних питань, бо стан архивної справи в Росії вже давно викликав голоси за повну її реорґанізацию. З таким проєктом, правда, невдатним і практично ледви чи можливим, виступив проф. Самоквасов у рефераті під назвою Централїзация державних архивів у Західній Европі, в звязи з архивною реформою в Росії; референт пропонував завести центральну архивну управу, центральний дер-

жавний архив і ряд краєвих та ґуберніяльних ценральних архивів. Коли перша інституция може, і навіть повинна бути здійснена, то при переведеню в житє другої частини проєкта неминуче мусить зустрічати ся маса перепон з огляду на істнованє вже скількох краєвих архивів. З иньших рефератів сеї секциї зазначимо отсї: реферат П. Львова — Російське праводавство про архиви, котрий показав, що властиво нема ніякого праводавства, котре би, окрім чисто канцелярських, мало на меті й наукові цїли, є тільки ряд специяльних роспоряджень ріжних міністерств; на рештї референт доказував доконечність упорядкованя сеї справи через вироблене основних тез праводавства. Проф. Багалїй, вказавши на те сумне становище, в якім знаходить ся архив при Харківськім університетї, зняв питанє, зустрічене прихильно з'їздом, про доконечність заведеня центрального Харківського архива. В другім рефератї проф. Багалїй, ілюструючи свою думку прикладами, звернув увагу на історичні материяли, яко жерела для археольоґії. Справдї, з сього боку історичний архивний материял дуже мало досліджений, а відомостей в ньому маса. О. Левицький в рефератї — Про долю актових книг до історії Південно-західньої країни й України вказав на їх зміст, на пропажу більшости їх і на заходи зроблені для їх захорони. Иньший характер мав його-ж реферат — звичайні форми шлюбів на Українї в XVI—XVII ст., оснований на документних відомостях, виявив основну знайомість автора з побутовим боком житя того часу; центр викладу був у доказї панованя, і за тої епохи, давнього руського погляду на шлюб яко на цивільний договір. Серед иньших рефератів вкажемо ще один І. Каманїна, — Головні моменти в історії розвою південно-руського письма в XV—XVIII ст.; се ось які моменти: самостійний характер — до половини XVI ст., вплив ґотики — до початку XVII ст., вплив польського письма (на правому березї) і велико-російського (на лївому) — до кінця XVIII ст., і нарештї перевага велико-російського.

Заслужений успіх мав на з'їздї реферат Ѳ. Николайчика — Початок і зріст Полтавської Вишневеччини, по відомостям Литовської Метрики; новина материяла, в звязи з його повнотою, дали можливість референту нарисувати ясний образ захоплень — головного способу, за який брали ся Вишневецькі для побільшеня своїх маєтностей. Проф. Дашкевич, у рефератї — Кілька здогадів про початок

українського козацтва (до кінця XV ст.) бачить той початок у воєнно-промислових віддїлах, з атаманами на чолї, що появили ся на краях литовського Поділя та Київської землї. Подано ще скілька рефератів до історії України; наводимо лише їх заголовки: В. Щербини — Останки козацтва в правобережній Українї та Українські староства по люстрациям XVIII ст.; Д. Еварницького — Про число, порядок і топоґрафію Запорозьких Січей; О. Радакової — Відомости ревізий і компутів про економічний побут української суспільности в XVIII ст.; Д. Міллєра — Пикінєрські вербунки; А. Половцева — Про українських козаків на французькій службі в 1646 р.

Історична топоґрафія, що так тїсно звязана з археольоґічними дослїдами, була репрезентована на з'їздї дуже слабо. Окрім вказаного вище реферата проф. Антоновича, два подав д. Бунїн, перший — про міста Липецьк і Варгол, і другий — про ворота, що згадують ся в лїтописи під 1267 р. Референт хилить ся до думки, що Липецьк міг займати місце теперішьного городища недалеко м. Сум, Варгол — недалеко теперішнього м. Варгола в Глухівськім пов. Чернигівської ґуб., а ворота — коло Тарнави на р. Пор, у Красноставськім пов. Люблинської ґуб. Проф. Кулаковский, в рефератї До історії Боспора (Керчі) в XI—XII ст. прийшов до виводу, що Керчь належала до Тмутараканського князївства.

В віддїлї церковної старовини можна вказати на реферати: сьвящ. Е. Сїцинського — Огляд найдавнїйших церков Подільщини; проф. Лашкарьов — Поясненє церковної старовини м. Чернигова та В. Николаєва — Стїни в серединї Великої церкви Київо-Печерської Лаври після знятя з них тинкованя; в останнїм рефератї було вказано на те, щó зберігло ся від давньої церкви: не знайдено анї мозаїки анї фресків, — однї стїни, тай ті зберігли ся не вповнї. Реферати з віддїлу мови й письма та етноґрафії не дали нїчого, про що варто би згадати. В віддїлї нумізматики був один реферат, А. Черепнїна — Про київські монетні гривни. Київську шестикубну срібну гривну референт уважає за основну одиницю давньої руської чи тїснїйше — київської монетної системи.

Нам лишає ся ще сказати про ті загальні питаня, число й характер котрих головно служать показчиком рівня, що на нього підняв ся з'їзд, а заразом і усьпішности з'їзда. На київськім з'їздї таких питань можна вказати всего два. Ґр. Уварова зачепила справу — Про науку археольоґії в росийських

університетах, супроти браку катедри, де би подавано хоч найдоконечнїйші відомости, напр. з перед-історичної археольоґії. В результаті, з'їзд ухвалив просити, аби заведено самостійну катедру перед-історичної археольоґії, котра повинна розвити ся в катедру первістної культури взагалї, на котру в Західній Европі звертають таку увагу. Розуміє ся, від такого бажаня з'їзда до здійсненя його ще дуже далеко. Що до другої пропозициї зробленої проф. Маркевичем — Про збережене старинних памяток, то ще з більшою певністю можна сказати, що справа так і лишить ся в країнї добрих бажань, бо суспільність іще не доросла до розуміня своїх обовязків що до спадщини минулих часів.

Археольоґічні вистави, що звичайно товаришать археольоґічним з'їздам, були уладжені й при київськім з'їздї. Їх було дві — одна в університетї, з перевагою старини перед-історичної, з катальоґом вистави, друга, в Музею Старини і Штуки, де побіч первістної старовини (головно з розкопок д. Хвойки), були гарно репрезентовані й старовина середньовікових колєкций дд. Ханенка, Чернєва й Музея, та українська (колєкция В. В. Тарновського).

Самостійними виставами можна вважати й виставу рукописей і старих книжок (у Центральнім Архіві) та картоґрафічну (в Бібліотецї університета).

Київський з'їзд тяг ся дуже довго, власне тяг ся, так що й провідники його і члени, котрі видержали до кінця, зітхнули лекше, коли на решті з'їзд закрито.

Miscellanea.

Довжанське Четвероєвангелиє.

У о. Івана Озаркевича в Болехові бачив я рукописне євангелиє, що належить до церкви в селї Довжка, філії Болехівської парафії. Се євангелиє здавна вже не служить до церковного вжитку, і хоча належить до новійших рукописів (писано, як побачимо далї, 1596 р.), та про те я подаю його опис і деякі виривки з його тексту, а власне передмови до чотирьох євангелий. Чиню се з уваги на те, що на марґінесах рукопису знаходимо деякі досить цікаві записки, тай і на те, що загалом докладних звісток про старі рукописи, які знаходять ся доси по наших селах і місточках, у нас доси публіковано дуже мало.

Довжанське Четвероєвангелиє, писане грубим полууставом, з киноварними оздобами перед текстом, киноварними титулами і киноварними примітками на полях. Рукопис добре захований, в старій шкуряній оправі, менше fol., обіймає 246 ненумерованих карток, писаних кількома руками; при кінцї між к. 244 і 245 вирізано дві картки. Книга писана в кінцї XVI в. в р. 1596, та списувана з якогось старшого оріґіналу, коли судити з старого правопису і рідких слів та форм у текстї. Зміст рукопису ось який:

1. **Сказанїє прїємлѣщее въсего лѣта число єѵ҃гльское ї є̂ѵ҃гльстѡм прїатїе ѡкѫдоу начинаѫт и догде сталют.** На стор. 1—3 йде передмова, а далї „**Сказанїє ѝже на въсѣк дн҃ь длъжное гл҃ати сѧ є̂ѵ҃глїе нед[е]лѧм въсего лѣта**“, починаючи від Паски (стор. 3—18).

2. Єже ѿМатѳа сг҃о еѵ҃глїа главы (стор. 18—21).

3. Ѳеѡ҃филакта а҃рхїе҃ппа Благарскаго прѣдисловїе є҃же ѿ Матѳеа ст҃гѡ є҃вангелїа (стор. 22—28).

4. ѿ Матѳеа ст҃ое бл҃гвѣстїє (карта 15—76, стор. 29—151).

5. Єже ѿ Марка ст҃гѡ є҃ѵ҃глїа главы (стор. 152—153).

6. Прѣдисловїє ѿ Марка ст҃го є҃ѵ҃глїа (стор. 154—156).

7. ѿ Марка ст҃ое бл҃говѣствованїа (карта 79—119).

8. Єже ѿ Лѹки ст҃го є҃ѵ҃глїа главы (стор. 239—242).

9. Предословїє є҃же ѿ Лоукы ст҃го є҃ѵ҃глїа (стор. 242—243).

10. Єже ѿ Лоукы ст҃го є҃ѵ҃глїа (карта 123—194).

11. Єже ѿ Іѡан[а] ст҃го є҃ѵ҃глїа главы (стор. 387—388).

12. Прѣдисловїе еж[е] ѿ Іѡан[а] ст҃го є҃ѵ҃глїа (стор. 388—391).

13. ѿ Іѡ҃анна ст҃го є҃ѵ҃глїа (карта 187—236 г.).

14. Съборник вї-м мцем сказѫа главы къ є҃моужьдо є҃ѵ҃глїѫ и҃з'бран'ным ст҃ымь и҃празникѡм вл҃дчним (карта 237—246).

Надто маємо ще на стор. 244 і 392 дві записки о. Івана Терлецького Симеоновича пароха Болехівського, одну польсько-латинську, а другу руську. Подаємо їх тут дословно.

I. Starzy Rzymianie winszuiąc szczęsliwych progressow y wszeliakich pomyslnych pociech przy dobrym zdrowiu Panom y Cesarzom swym rozmaite Encomia y liaudes Serdcem y Affectem zyczliwym pod niebiosa ich wynosząc z ust swych wydawali. nie mniy tez y ia vbogi Bogomodlca przy dobrym Zdrowiu takoweyze godnosci y Zwierznosci, na ktorą naywyszszy Pan za vnanimi concessu tak tak [sic!] Zwirznosci Duchowney iako y swieckiey consekrowawszy na biskupstwo nileopolskie y szuffraganstwo Lwowskie, zyczę vprzeymym Affectem z serdca vprzeymego, Abys Wny Msci Pan długoletnie szczęsliwie zył y Panował, a mnie w łasce y w opiece swey Panskiey chowac y Błogosławic raczył. Ivan Terlecki Jusenicz, Presbiter Bolechoviensis. Manu ppia.

Tria mirabilia Mirandi
In Polonia vidi:
Stephanum Regnantem,
Zamoyscium imperantem,
Socolovium contionantem.

Primum est durum: scio me esse moriturum.
Naypierwszy raz płacze, wiem ze umrę.

Secundum plango: morior [sic!] nescio quando.
Powtorę płaczę, ze nie wiem kiedy vmrzę.
Tertium flebo: post mortem nescio vbi manebo.
Po trzecie płacze, ze po smierci nie wiem gdzie się obrocę.
Tria mirabilia mirandi et quartum penitus ignotum.

II. На стор. 392 руським скорописом:

Ѡрацим На Рождество Іс Хртово.

Славнѣ поетове Равкадесъ и Клявдиусъ гды цертамѣна на вѣдокъ виставляли, Равкадес намалїовал такъ мѣстерне ягоды, же птацтво мнѣмаючи быти правъдивые на театрумъ прилѣтали. Клявдиус намалїовалъ заслону, которой заслонѣ вшистокъ свѣтъ видивовати ся не моглъ. През тие ягоды розумѣетъ ся быти ошуканя свѣта, которое ся стало през продка в раю. Заслона засъ, з под которой Монарха и потентатъ былъ нбныхъ и земныхъ ступилъ в утробу Пан'енства непокаляного. Тераз неwгорненный wгорненным ся стае и в животѣ Материнскомъ Маестатъ будуе. Тераз непонятий в тѣлѣ людскомъ свѣту ся показуе. Яко слнце чстость кришталїову пронимае, такъ Збавител без зопсован'е пан'енства Слово предвѣчной мудрости тѣло человеченъства на себе при[й]муе. Которого фестъ и дня пожаданнаго Рождества Іс Хва дочекавши в добромъ здоровю в дому Вмцѣ презентъумъ, просячи Wного, абы ту на семъ падолѣ земъномъ проживши долголѣтне щасливе Wного высокого емъпѣру домѣстити рачилъ. Чого я яко Бгомольца Вмцѣ зычу мѣти, и ново нарожденнимъ Іс Хртомъ поздоровлюю.
Іwаннъ Терлецкий Сvмеwновичъ, свщенникъ Болеховский.
Року Бжого Нарожд. ҂ахѯд. Власною рук.

На марґінесах рукопису знаходимо ось які приписки:

Стор 1 з боку вдовж рукопису скорописом: Сїе Єvангелїе естъ церкви Должан'скои храму Стго Василїя Великаго. N. Szadurski Edzv. mp.

На тій самій стороні в низу блідим чорнилом, незугарним полууставом: Иwанъ священикъ довъжанъскии ре́лѣи Станислово [далі недописано].

Стор. 130, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 142, 143, 145, 146 — вкладна дрібним полууставом зближеним до скоропису: Изволенїем Wца и поспѣшенїем сна и съвръшенїем сто дха исписа сїа книга именем еуглїе тетрь у селѣ Дол'зцѣ у повѣтѣ долин'ском у панствѣ еи мли паней Кощиной за кралл їго мл полскаго Жикмонта Шведа при еппи Гедиwнѣ Болобанѣ. Я коупив сїю

книгꙋ раб бож. Кость и своєю женою Ѡгафіею, дал за ню ѕ. золотых [далї пару слів вишкрябано] и предал єй до црькве должан'ской до храма стго Василїа. А хто бы хотѣл єй рꙋшити ѿ той стой црькве, тот власный Кость бꙋдет ис ним сꙋд имѣти пред мл̃тивым бгом. помяни гй Костя, Ѡгафїю, Протаса, Мрїю, Федѡра, Матдея, Антонїа, Іакова, Андрея, Лꙋкꙋ. рок. бож. ᴦ а ф ̃ ѕ мца ноєврїа ка.

Стор. 148, 149 підпис полууставом на марґінесї в низу: а се кꙋплена та книга єѵглїє. коупїла сию книгоу Протастка и сыном своим ис Костем и з Мафеѡм.

Стор. 244 в низу: а сїа кнїга кꙋплена за спенїє грехов своих.

Стор. 386 в низу полууст. за ра[ба] бжїа Протасїя и за сына своег[о] Федора и за родїтели єя.

Стор. 471 по закінченю евангелия Іванового, полууставом: а сїя кнїга поставлена до црькве довжян'ской ꙋ престола бжїйго и стго Васїлия. и придает ся до рꙋк богомол'ца Илїка. а сїю книгоу кто бы рꙋшил' ѿ црькве должян'ской и ѿ бгмол'ца Ил'ка, то боудет' имати сꙋд пред милым бгом. бо сїя гнига [sic!] коуплена за спсенїє грехов своих в в[ѣ]кы амин'.

Стор. 472 порожня. На стор. 154—156.

Прѣд[и]словїє ѿ Марка стго єѵглїа.

Єже ѿ Мар'ка стоє єѵглїє по г̃-тих лѣтѣх Хва възнес[е]нїа списано бы в Рїмѣ. бѣ оубо съ Мар'ко Петрꙋ оученикь же и последователь, єгож[е] и сна своєго именꙋет Петръ, дхов'наго ꙗвѣ, ꙗк[о] нарицааше с[я] Іѡан'нь анеѱейже Варнавѣ, нж и Павлꙋ съисходен. ѡбаче оубо съ Петром прѣбываш[е] множає. и въ Рїмѣ вѣр'нїи не тъчїж без писанїа проповѣдати, нж и писанїем изложити тѣм ꙗж[е] ѡ Хѣ кжпля, єдва оубо повиноув ся съписа. Петрꙋ же ѿкръвено бы ѿ Ба, ꙗко Мар'ко списа блговѣстїе. видѣвь оубо извѣствовавь ꙗко истино. тако і єппа єго посла въ Єгипет, идеж[е] проповѣдав въ Алеѯандрїи же црьковь състави, къ полꙋден'нѣи странѣ в'сѣх просвѣти. Єс[ть] же начрътанїе єѵглїа ꙗвестъв'но и ничто ж[е] имый покровено, приблиз же по въсем Матдеѡви сътичет сѧ' єѵглй, развѣ ꙗко Матдей пространѣйши. и ꙗко оубо Матдей єже по плъти рожденїе Гне въ началѣ поминает, съ же ѿ пррка начат Іѡан'на. тѣм же нѣцїи аще испытнѣйще мнит ся, сїце оубо нѣкжя мысль рѣша ѡ єѵглистѣх: иже на Хероувимѡх сѣдяй Бг их же четворолич'ны [sic!] писанїе глет, прѣда нам четворообразноє єѵглїє, єдинѣм же дхом съдръжимо. ꙗкож[е] оубо Херoувимом къємоуждо єдїно лице рѣша подобно лъвоу, инож[е] члкоу, ино ѡр'лꙋ и ино тълцю,

сиж[е] єѵ҃гльскыѧ проповѣди кѫплѧ. еж[е] оуѡ҃ ѿ Іѡан'на єѵ҃гліє имат лъвово лице, цр҃ко бо лъвь и владычьстъвн҃о; такожд[е] оуѡ҃ Іѡан'нь ѿ цр҃каго и влд҃чьскаго сана, бж҃тва словѫ зачѧт рек: „въ началѣ бѣ слово". а єже ѿ Матѳеа чл҃количн҃о, єже бо по плъти рожденіа и въчл҃ченіа словѫ начат. ѿ Марка ж[е] ѡр'лоу прикладаємо, ѿ пр҃рчьства бо начат Іѡан'нова, пр҃рчьска ж[е] блг҃дть провидитлъна сѫщи и ѡстро даанѫѧ видѧщи ѡрель є҃. рѣша оуѡ҃ ѡр'ла ѡстрозритлъна сѫщи быти, ıако ж[е] єдинь тъчїѫ ѿ иных животных къ сл҃нцю мощи възирати не помизаѫ [sic!]. тлъцю ж[е] подобно еж[е] ѿ Лоукы, тѣм'же и ѿ сщен'-ства Захаріина начат, и телец' же бѣ тогда жрем ѿ [sic!] грѣ-сѣхь. начинаємь оуѡ҃ Мар'ко єѵ҃гліє ѿ пр҃дтечева прѣбыванїа и показанїа. слыши оуѡ҃ что реч[е]. Зачало єѵ҃г. Іѵ҃ Хв҃а сн҃а.

Предословїє єже ѿ Лоукы ст҃го єѵ҃глїѧ (стор. 243—244).

Лоука бж҃твныи Ан'тиѡхїанинь бѣ бо родом, врач хитростїѫ, и вънѣш'неи пр҃мдрости много не тъчїа же, нѫ еврейское наказанїє из'вык до кон'ца, въ Іерл҃им пришед и Гъ҃ нашь наоучаше. ıакоже нѣцїи рекоша и того быти ѿ седмь[десѧти] ап҃лъ и ѿ мр҃твых встав'ша Хв҃и срѣсти съ Клеопоѫ. възнесши Гв҃и и Павлоу вѣровав'шѫ быти съшествьнаа и послѣдователѣ [sic!] томоу, гл҃ѧ Павлоу. и оуѡ съписавь єѵ҃глїє съ въсѣким извѣством, ıакоже и самое то начало єго ѡбьıавлѣет, по пѧтнадесѧтѣх лѣтѣх Хв҃а възнесенїа. пишет же къ Феѡфилоу сигьклитикѫ сѫщоу и кнѧѕю бо, еж[е] дръжав'ный на кнѧѕех игемонѣх гл҃аше сѧ҃. и Павель реч[е] къ игемонѫ Фистоу: „дръжавный Фисте". и въсѣк чл҃кь бг҃олюбивый дръжавоу над стр҃т'ми въспрїем Феѡфил є҃ дръжав'ный, сирѣч бг҃олюбець, иж[е] достоин є҃ по истиннѣ слышати ст҃го єѵ҃глїа.

Прѣдисловїє еж[е] ѿ Іѡана ст҃го єѵ҃глїа (стор. 388—391.)

Иже дх҃а сила къ немощи съвршаєть с[ѧ] ıакож[е] писанно є҃ и вѣроуємь. къ немощи же не тѣле тъчїѫ, нѫ оуѡ҃ слова и прѣмѫдрости на ıазыцѣ лежащѫ, и се ıавѣ ѿ многых оуѡ҃ инѣхь, пач[е] же ѡ иж[е] о великом бг҃ословѣ и братѣ Хв҃ѣ блг҃дтїоу зримѣм съборѣ барь ѻ҃ца бѣ, тѫ жде хитр҃о ѡ҃ческѫѧ проходѧ не точїѫ не наоученъ бѣ і оуде[и]скаго і е л'линьскаго наказанїа, нѫ и ѿноудоу безькнижнь, ıакож[е] и бж҃твены[и] Лѵка въ дѣанїих свѣдитльствѫєть о нем. ибо ѡ҃чество єго хѫдо и ненарочито, ıак[о] село быти не словесныѧ нѫ рыбарьскыѧ хытрости. Виѳ'саида бо сего изн҃е, нѫ ѡба сицевый не книгочїи, ненарочиты, иж[е] ничтож[е] имый словѧщеє. вижд коєго оулѫчи доуха,

ꙗкож[е] ꙗже ни єдинь ѿ ѡных трієхь єѵглисть прьвое нͣ наоу-чи, сїа сьгрьмѣ, понеж[е] ѡнѣмь оупражнѣжщимь ѡ телесных Хвѣхь и ничтож[е] ѡ превѣчнѣм єво быти[и] ꙗснѣйше ни ѡбь-ꙗвлен'нѣйше рекшем. потрѣба бѣ, да нѣкогда нѣцїи долѣ плѣ-жжщеи и ничтож[е] высоко разоумѣти могжщеи вьзнеп'щжат Ха тьгда прьвѣе бытїе прїйти, єгда ѿ Марїа роди, а не пре-вѣч'но ѿ оца родити, єже вьсѣко пострада и Павель Самосат-скыи. сего рад[и] великыи Іѡан о горнем рожденїи вьс'прїємлет, і оубо ниж[е] вьпльщенїа Слова не вьспоманоу, ть ѡстави. рек бѡ: „и Слово пльт бы". ꙗкож[е] нѣцїи рѣшѧ, ꙗк[о] мнишѧ єго православ'нїи написати тѣм ѡ гор'нем рожденїи, ꙗкож[е] ꙗвил-шим сѧ нѣкым єретикѡм вь днехь ѡнѣх прѣдажщїм члка про-ста быти Іса. єгда же, глть с[ѧ], стыи ꙗже иных єѵглисть про-чет, подивити с[ѧ] тамо, еж[е] ѡ в'сем истин'ныѧ повѣсти, по-сжди же, ꙗк[о] здраво имащим и ничто ж[е] кь благдти рекшем аплѡм, ꙗж[е] не ꙗсно рѣшѧ ѡни[и] или сьврьшенѣ ѡставишѧ. сїа же ємж рас'прострѣти и изьѧснити и приложити своим бла-говѣстїем, еже сьписа вь Патмѣ островѣ заточен прѣбывала по лв. лѣтѣх Хва вьзнесенїа. люблѣше же с[ѧ] пач[е] вьсѣх оучнкь Іѡан Гнь, ꙗк[о] прость ж[е] и кротокь, благонравнѣ[и]шїи и ꙗко чисть срдцем, сїирѣч дѣтвьникь. єгож[е] ради даровანїоу вьвѣ-рень бы и невидимыми многыми таиньствы насладив' сѧ. „блаже-ни бо, реч[е], чистїи срдцем, ꙗк[о] тїи Ба оузрѧт". бѣ же оубо и сьродник Гви, и како, слыши. Іѡс[и]фь иже прчтѣ ѡбржчникь, имѣше ѿ прьвыѧ жены дѣтеи сед'мь, четыри мжжескь поль и три женскь: Мар'дж, Єсфирь и Саломїж. сеж оубо Саломїж снь бѣ Іѡан'нь сь. ѡбрѣтаєтсѧ оубо Гь оуєць єго сы, понеж[е] бо ѻцъ Гви Іѡсифь, єгож[е] Іѡсифа дьщи Саломи, сестра оубо Гви сїа вьмѣнѣєт'сѧ. тѣм'же и сеж снь Іѡан'нь сестричищь Гви. не неподѡбноже васнь имена матери ж[е] єго и самомж єѵглис'тж раз'гнжти. ибо мати оубо Саломїа нарицаємаа тлькжет'сѧ мир'-наа, Іѡань ж[е] благдть єѧ. да вѣс[ть] оубо вькка дша, ꙗж[е] мирна кь члкѡм и по дши ѿ страстеи мти бываєть бжтвьныѧ благдти. сьмотрѣмь ж[е] и нѣч'то чюднѣише сьлючив'шеє ѡ сем стѡм єѵглистѣ! тьчїж бо сь три мтрѣ ꙗвлѣєт'сѧ: имы єствьноуж Саломїж, и грѡм, снь бо громовь єѵгльскаг[о] ради велегласїа, [и] Бцж, „се бо реч[е], мти твоа". понеж[е] сїа сице имѧт, да начнем иже глѡм разнжтїе: „Вь нач[а]лѣ бѣ Слѡво".

Завважу при нагоді, що подана тут ґенеольоґія сьв. Івана евангелиста нагадує звісне оповідане константинопольського монаха Епіфанія про житє Богородиці (див. Памятки II, 379), що також

робить Саломію Заведеєву, матїр сьв. Івана євангелиста, своячкою Богородиці. На пізний візантийський смак — перероблювати всякі місця сьв. письма на загадки, вказує також закінченє сеї передмови, де виказуєть ся, що сьв. Іван євангелист мав трьох матерей. Варто би знати, чи перейшло се місце в яку небудь із пізнійших, в середнїх віках так розповсюджених збірок загадок на біблїйні теми?

Др. Іван Франко.

Незвістний лист Мазепи до міста Львова.

В рук. бібл. Оссолїнських у Львові, N. 1447, стор. 337—8, подибуємо копію польського листа Мазепи до львівських міщан, з підписом гетьмана, але без дати. З нього виходить, що львівські міщане посилали до Мазепи, коли він ішов з підпомогою королеви Авґустови, послів, щоб минув з козацтвом Львів, Шведами і так дуже знищений. Гетьман прийняв ласкаво послів і у відповідь послав сей лист і в нїм обіцяє минути у своїм походї Львів з околицями, „хоч прийдеть ся за те накладати дороги“. Щоб охоронити місто від поодиноких козацьких відділів, долучив він охоронний лист з військової канцелярії. Се зміст листа, писаного з тою певною ґрациєю, якою визначають ся усї писаня Мазепи.

Лист не має дати, але її до певних границь можна означити. Згадка про те, що козаки ідуть у підмогу польському королеви, і уступ про знищенє Львова Шведами не дають дозволу прикласти події до часу перед 1705 р., коли то Мазепа дістав наказ іти з підмогою Авґустови аж під Сандомір. 4 ст. ст. серпня 1705 р. був гетьман з військом у Зборові, 14 т. м. прийшов під Львів, де дїйсно зміняє напрям дороги, бо 1 ст. ст. вересня бачимо його під Грубешовом. З того виходить, що подію з львівськими міщанами треба покласти на день 14 ст. ст. серпня 1705 р., або один із найблизших днїв, і таку дату мусить мати низше наведений лист. Що львівські міщане мали причину бояти ся переходу козацьких військ, видно хочби з дописей Мазепи у Москву про сей похід, коли то прихильна козакам шляхта погрожувала, що мусить „рады не рады на конь всѣдши отъ такого утисненія войску боронити ся“. Сам гетьман згадує, що до нього приходило богато шляхти, „то з сказками (прошенями) о залоги, то о универсалы охраненія просячи“ (Костомаров, Мазепа, 273—4, доп.). Між тими були також і львівські міщане, тоді вже нобілїтовані.

Szlachetni moi wielce mci panowie, burmistrzu, raycy, ze wszystkim magistratem miasta i. k. m. Lwowa mm. pp. y przle!

Kiedy ww. mci pp. idącemu mnie marsem y z sukursem i. k. m. y rzptey y iuż kampanuiącemu in meditulio regni raczycie obvia litera przez posłow swoich generosis (?) occurrere passibus, nie mogę tego inaczey u siebie akceptować, ieno pleno immoriturae gratitudinis pectore. Otworzyliscie w. mm. pp. hoc actu bene merendi sobie [sic !], dla czego będę moie wszelkie studia desideriis w. m. ppw aplikować y sposobić, abym requisitom w. mm. ppw mea conformitate mogł dogodzić. Wzbudza albowiem we mnie delicatissimo stimulo należytą ku miastu Lwowu facillitacyą, ze ku nayjaśnieyszemu iego maiestatowi irremissibiliter per tela, per ignes perque tot discrimina rerum fertur. Extant tego dotąd w miescie [1]) signa demonstrativa, depraedationes, cineres, rudera, lachrimis nullis abolenda et deploranda. Wzbudza we mnie, co y w kazdym chrzesciańskim sercu moze excitare załosną kompassyą, tegoz miasta calamitas, ktorą per hostilitatem potencyi szwedzkiey tam per contagionem manus Domini tetigit. Ex praemissis tedy circumstantiis feror, speciali respectu w. m. pp. zażywam w tey mierze dyskrecyi, miiaiąc marsem miasto ww. mm. ppw., lubo mi przyidzie in hoc passu z nakładem drogi uti circulationibus. Pro evidenti zaś tego documento posełam z kancelaryi naszey ochronne uniwersały praeveniendo onemi miasto Lwow cum pertinentiis od wszelakich aggrawacyi woyskowych. Ad extremum upewniam kawalerskim słowem, omni gaudebitis securitate, poniewasz in pleno favore et fervore znam się być

ww. mm. ppw uprzeymie zyczliwym przlem, y radł [sic !] służyć.

Jan Mazeppa
kawaler y hetman i. c. w. woysk zaporoskich.

С. Томашівський.

Два автоґрафи Францїшка Смольки.

Фр. Смолька, що був президентом австрийського конституцийного Сойму в 1848 і скінчив свою парляментарну карієру як президент віденьського парляменту, се одна з видних історичних фіґур, які видала Галичина в XIX віцї. Подїї його довгого житя тїсно звязані з историєю східної Галичини. Він родив ся в Калуші, належав до польської конспірациї, що в 30-тих роках

[1]) Останнї два слова повторено у рукописї.

лагодила ся будувати Польщу на руській землї, голосами руських селян з Любачівщини був вибраний послом, і лишив на нашій землї память своєї діяльности — високу могилу на Високім замку біля Львова, усипану за його ініциятивою, його заходом і в значній мірі його коштом на память 300-тих роковин Люблинської Унії, сьвяткованих 1869 р. у Львові.

Менї трафило ся між паперами і брошурами, які закупив львівський антиквар Гельцель по смерти д. Відмана, колишнього архівария м. Львова, приятеля і біоґрафа пок. Смольки, знайти два аркуші записані рукою Смольки. Хоча сї автоґрафи не датовані і не підписані, то про те їх автентичність не підлягає ніякому сумнїнови, а дати легко відгадати з самого змісту. Оба ті автоґрафи писані очевидно для Відмана для його журналїстичного вжитку; пригадаю, що пок. Відман виступив на поле публїцистики ще 1848 р., коли разом з Яном Захаріясовичем видавав дуже цікаву ґазету „Postęp“. І пізнїйше він разом зі Смолькою належав до основателїв часописи „Dziennik Lwowski“, і входив у склад її редакциї. Перший автоґраф, який тут подаємо дословно, походить очевидно з р. 1848 і то з першої його половини. Пише там Смолька:

Około 24 kwietnia t. r. przesłane było pocztą do Rady Narodowej opisanie czynności niektórych urzędników Cyrkułu Żółkiewskiego — między zagrabionemi 26 papierami musiało i to doniesienie pojść w zatracenie, a że niektóre warte są wiedzy publiczney, więc ie tu powtarzam.

Straż finansowa a w szczególności żandarmeria jak w całey Galicii tak i [w] cyrkule Żołkiewskim przyczynia się do zaburzenia publicznego pokoju. Chociaż żandarmeria rozkazy do działań swych od Starostów odbiera, ale iest na chlebie i łasce Kameralrathów, dla tego w istocie tych rozkazy wypełnia. W Żołkwi iest Kameralrath Julius August dwuimienny May, ktorego opinia publiczna ieszcze w r. 1846 nacechowała nie tylko iako wroga polaków, ale całey ludzkości, który publicznie powtarzał, że co tylko na s k i lub w i c z kończy się, godne jest szubienicy; z tego powodu miał częste starcia się z urzędnikami cyrkularnemi dla tego tylko, że są polakami. Tenże Rath (**далї перечеркнені слова**: prześladował ciągle nie tylko obywateli wieyskich, ale i mieyskich) był tak powszechnie znienawidzonym, że miasto Żołkiew nie mogąc znieść dłużey jego prześladowania, podało petycie do Starosty, ażeby ten użył swego wpływu na wydalenie obrzydłego Maia, co jednak zostało bezskuteczne. Na dniu 15 kwietnia zebrani obywatele wieyscy wraz [z] mieyskiemi wznowili tęż samą petycią i posłali

deputacią do Gubernatora, (перечеркнено: od ktorego) ktora wrociła z obietnicą, że Pan Rath May będzie przeniesiony. Lecz ten dotąd zostaje w mieyscu nie zważając nawet na wyprawioną mu kocią muzykę, wykonywa daley swoy urząd, godnego równego sobie dobrawszy ajenta, a tym iest Greilinger Korführer od żandarmerii w Sokalu. Tenże Greilinger ieszcze w roku przeszłym przedstawiał ciągle oficerom od Deutschmeistrów w Sokalu stoiącym, że szlachta polska nie zważaiąc na naukę w r. 1846 iest w ciągłey konspiracii, on więc iako maiący w ręku doniesienia przestrzega oficerow, ażeby unikali wszelkich ze szlachtą stosunków, bo mogą bydź zdradziecko zamordowani; tym sposobem rozjątrzał przeciwko nam poczciwych Wiedeńczyków[1]).

Tenże Greilinger zrobił w końcu marca t. r. rapport do Starosty, że szlachta w okolicy Sokala zamyśla o powstaniu przeciwko Austrii, lecz że on umiał pozyskać chłopów na swoią stronę, i zapytuje pana starosty, czyliby nie dobrze było, ażeby on w potrzebie stanoł na czele ruchu chłopskiego i przytłumił rozruch w samym zródle. (Na powyższy raport, iak sam w zaufanym sobie towarzystwie zeznał, nie odebrał żadney obpowiedzi od Starosty).

W połowie kwietnia zebrani byli w Sokalu oberkomisarz Knolmeyer, komisarz Howorka, pensionowany porucznik Funk, żandarm Stein i Korführer Greilinger. Była tam poufna pogadanka polityczna, a między innemi Greilinger ozwał się temi słowy: „Man sieth [sic!] schon den Pferdefuss der Polacken, sie wollen Republick und wollen uns wegjagen; aber sollte dazu kommen, dass wir den Dienst verlieren sollten, so sollen wir lieber selbst eine Revolution machen, und ich habe 6.000 Bauern zu meiner Disposition binnen 8 Tagen“.

Czyż nie iest to myśl piekielney polityki Matternicha, która od niego do Kriega[2], od tego do Zachera[3]) i Maja, a daley do naypodleyszey warstwy biurokracii przechodząc za lada podmuchem w czyn przemienić się może.

W miasteczku Sokalu (перечеркнено: miała bydź) urządza się gwardia narodowa; lecz przy spisywaniu członków niższa klassa mieszczan okazała wielką niechęć do tego w tem mniemaniu, że to jest korpus przeciwko Cesarzowi formuiący się. Komitet zaczoł scisley dochodzić, zkąd taka opinia mogła się wylęgnąc i powziol wiadomość, że te podszepty pochodzą od żandarmerii. Przy dalszem dochodzeniu ko-

---

[1]) Полк Deutschmeister, рекрутований із Відня, стояв тоді у Львові і по инших містах східної Галичини.

[2]) Кріґ був перед 1848 р. віцепрезидентом ґубернії у Львові.

[3]) Захер, батько звісного нїмецького писателя Захар-Мазоха, був директором поліциї у Львові.

mitet pochwycił fakta wyżey przytoczone i doniosł przez swego członka radzie narodowey w Żołkwi, przyrzekaiąc postawienie świadków, co słyszeli wyż wyrażone słowa Greilingera — iako też że strażnik z Krystynopola Haga opowiadał, że w Lwowie polacy zrobili rewolucię i że 100 takich gwardzistów powieszono.

O tem wszystkiem został przez radę obwodową uwiadomiony natychmiast Starosta z tą prozbą, ażeby nakazał sledztwo i sprawdzenie; lecz to dotąd nie nastąpiło, a żandarmeria daley pełni swą służbę bałamucąc tak dalece ciemno ludność z przedmieść, że ci posyłali deputacię do gubernatora z zapytaniem, czyli istotnie gwardia formuie się z rozkazu Cesarza?... Otrzymali od niego odpowiedź, że tak iest w istocie, ale że niepotrzebuią męczyć się w robieniu bronią, którey nawet nie dostaną, gdyż ich bronią iest kosa lub siekiera.

Czynność gwardii powstaie z upadku żandarmerii, bo jey służba staie się niepotrzebną, widoczna więc iest rzecz, że ci staraią się przeszkadzać ile mogą do urządzenia gwardii, dla chleba, który dotąd daremnie iedzą.

Rapport wyż wyrażony przez Greilingera Staroście podany był zupełnie fałszywy, o czem i sam starosta był wewnątrz przekonany, bo zna osobiście całą okolicę Sokala i iey mieszkańców, dla tego żadney nie dał żandarmowi odpowiedzi, ale gdy takich samych fałszywych szpiegów i donosicieli iest wiele bardzo w naszym kraju, przeto rząd sam nie może wiedzieć dokładnie, co się w kraju dzieie. Na takich to podaniach oparty gubernator, wydał pod dniem 8 kwietnia okolnik do starostów, co poźniey Gazeta Lwowska ogłosiła (в низу до сего слова нотка: przeczytać okolnik) właśnie pod tako porę, gdzie każdy sądził, że tylko w połączeniu z Austrią możemy bydź zbawieni. Okolnik wyż wyrażony mógł wyiść tylko wskutek fałszywych raportów z obwodów albo też przez domysł tylko biurokracii, ktorey tkwi w pamięci przysłowie: na złodzieju czapka gore.

До сеї записки, що виглядає мов невеличке promemoria зложене для виголошеня на засїданю Ради Народової, а евентуально для зужиткованя в її орґанї, подаємо деякі поясненя, взяті з тодїшнїх ґазет. В другій половинї цьвітня 1848 р. зібрала ся купка львівських патріотів, до яких належав і Смолька, і заснувала полїтичний клюб „Раду Народову“ „dla zgarnienia wszystkich promieni życia narodowego w kraju naszym w jedno ognisko i nadania im jednostajnego praktycznego kierunku“, як сказано в першім числї орґана того клюбу, що від 19 цьвітня почав виходити пз. „Rada Narodowa“ під редакциєю Яна Добжанського. Рада народова зараз дала почин до засновуваня

подібних обводових рад по иньших містах східної Галичини, до формованя ґвардий народових, до збираня складок на кошти кореспонденциї і на удержане еміґрантів, що почали з заграниці стягати ся до Галичини, і видала поклик до дідичів, щоб як найшвидше зносили панщину, аби від разу стати „w bezpiecznej imponującej wrogowi naszemu postawie“. За її почином почали підписувати петицию до ґубернатора з жаданем — як найшвидше видалити з краю всїх тих урядників „których opinia publiczna jako podżegaczy buntów chłopskich nacechowała“ і знести жандармерію, що також під'юджує народ до розрухів. Не диво, що бюрократія була стрівожена тими заходами, які грозили їй позбавленем хлїба. От тим то ґубернатор Стадіон велїв д. 26 цьвітня зробити ревізию в льокалї сього, нїякою властю непризнаного клюбу, і розвязати його. Полїция виваживши двері забрала всї папери, друки, гроші, запечатала хату і обставила вартою. Правда, уряд не мав сили анї відваги остоятись далї на тім становищу і Рада Народова не розвязала ся.

Другий автоґраф Смольки походить з пізнїйшого часу, а власне з р. 1869, з часу, коли за почином Смольки на львівськім Високім замку почали сипати могилу на память Люблинської Унїї. Се аркуш сїрого, грубого паперу, писаний по части пером, по части оловцем, з поправками і дописками червоним і синїм оловцем, робленими рукою самого Смольки. Зо змісту видно, що се конспект справозданя з сьвяточних засновин могили, які відбули ся д. 11 серпня 1869 р. Конспект призначений очевидно для Відмана, що написав дїйсно справоздане в Dzienniku Lwowskim. Не зайвим буде пригадати нинїшньому поколїню цїлу історію тої польської демонстрациї. Та поперед усего подаємо дословно те, що писав Смолька.

W sprawozdaniu podnieść:

2.[1]) Że wiele ziem wsypano po 11-go Sierpnia, bądź przez niewiadomość, że u mnie składano, bądź że niektórzy życzyli sobie, by o tem nie wiedziano.

1. że 11-go Sierpnia była wsypana ziemia z grobów Mickiewicza, Lelewella, Słowackiego, Kniaziewicza, Marszałka Ostrowskiego etc...

3. każde wsypanie witano okrzykami.

4. szczególnie żywem okrzykiem witano wsypanie ziemi nadesłanej przez owego [червоним оловцем се слово перечеркнено і на верха написано рукою Смольки Jana] Rogowskiego włościanina z Łanowiec,

---

[1]) Порядкові числа 1 і 2 перепpавлені рукою Смольки на 2 і 1.

który ofiarował 300 fl. na fundusz stypendium dla uczącego się syna włościańskiego, pod nazwą „stypendium lwowskiego kopca Unii“[1]).

5. Również żywo witano ziemie:

a) z pól Sołowijówki, na których bohaterską i męczeńską śmiercią poległ kwiat kijowskiej młodzieży ruskiej i polskiej,

b) z Poznańskiego, Kruszwicy, Gniezna,

c) z majątku Karola Libelta,

d) z Prus zachodnich z koryta Osy, w którem Bolesław Chrobry bił słupy graniczne od zachodu,

e) Pomorską,

f) z Litwy, Żmudzi, Wołynia, Podola, Kongresówki, Sandomierską, Lubelską [дописано олівцем: miejscowości nie wymieniono z przyczyn łatwych do odgadnięcia],

g) z kraju osobliwie [перечеркнено: te] pochodzące z miejsc, z któremi się łączą wzniosłe wspomnienia historyczne: Obertyn, Żuków, Jaworów, Jezierna, Kęty, Halicz, Przemyśl etc...

h) także ziemię z majętności Smolki,

i) ziemie z grobowców poległych i pochowanych w Tarnowie, Brodach.

6. Po skończonem wsypaniu wniósł Smolka okrzyk na cześć tych, ktorzy przysełając ziemię do kopca, poczuwali się do obowiązku patryotycznego uwydatnić swą łączność w myśli narodowej, zamanifestować że są współwyznawcami zasad, które przewodniczyły myśli sypania kopca. — Podniósł Smolka, że zapatrując się na intencyę przysełających ziemię do kopca, i na wyrazy łączności i solidarności, zawarte w odnośnych odezwach, sprawdziło się, „że co Bóg połączył, człowiek nio rozłączy“, a zdanie to uwydatniliśmy obecnie symbolicznie, — gdyż ziemie wsypane i z naszą połączone i przesypane nikt już nie rozłączy.

7. Następnie odczytał spis wszystkich (później poszczegółowo ogłosić się mający), którzy datkami przyczynili się do funduszu kopca. — Do tej chwili wpłynęło 1114 fl. 13 kr. Znakomicie przyczynili się robotnicy w warsztatach kolei żelaznych [розстрілені слова в рукописї підчеркнені червоним оловцем], a z pojedyńczych rzemiosł największą kwotą, bo 50 fl. D-or Madurowicz Maurycy, Profesor Wszechnicy Jagiellońskiej. — Smolka wzniósł okrzyk na cześć wszystkich, którzy bądź datkami pieniężnemi, w narzędziach, bądź ręczną pracą, bądź przychylnem [се слово перечеркнено і над ним оловцем написано: życzliwem] uczuciem tylko przyczyniają się do wzniesienia dzieła.

8. A teraz Panowie do taczek.

---

[1]) Ся стипендия, здаєть ся, нїколи не війшла в житє.

9. Proszę wydrukować per extensum załączone krótkie odezwy: Drohobyczy, Brodów, Jaworowa i Rady Powiat. [сї два слова підчеркнено червоним оловцем] Jaworowskiej.

10. Dać do wiadomości, że ziemie które nadal nadejdą, znowu będą wsypane przy jakiej uroczystej sposobności, — i prosić by przysełać w małych paczkach lub pudełkach, gdyż nie idzie o masę lecz tylko o symbol, a przysełka w masie większej wiele kosztuje.

[Далї писано червоним оловцем]. Nienapadać namiętnie [слово підчеркнено синїм оловцем] na Krakowian i szlachtę, gdyż w takim sprawozdaniu jak wyżej już jest zawarte ich potępienie.

[Се все підчеркнено звичайним синїм оловцем і під тою чертою до писано оловцем:] Dementować, że w żadne nie wchodzę zmowy z chłopami i Rusinami w ogóle, a w szczególności co do spraw serwitutowych, jak to Gazeta Narod. twierdzi, — i że właśnie źle robię, że nie staram się o przymierzeńców będąc silnie przekonanym że i bez takich zabiegów zasady moje zwyciężyć muszą.

Для поясненя сеї записки, що подає дещо незвісного доси до істориї закладаня львівської могили, додам кілька деталїв винятих із польських ґазет 1869 р. Проти сподїваня в тих ґазетах знайшов я про сю демонстрацию дуже мало деталїв. Із двох головних видаваних тодї у Львові ґазет „Gazeta Narodowa“ видавана Яном Добжанським і талановитим але безхарактерним Яном Лямом, була противна демонстрациї, в якій бачила кокетованє з Русинами і навіть з ославленим, а так ненависним польській шляхтї окликом „лїси і пасовиска“. За демонстрациєю промовляв Dziennik Lwowski, видаваний Тадеєм Романовичем, орґан польського „Towarzystwa narodowo-demokratycznego“, якого головою був Смолька а заступником голови Відман.

Думка врочистого сьвяткованя 300-тих роковин Люблинської Унії і то власне у Львові виринула уперве поза границями Галичини, серед польської еміґрациї (див. Dz. Lw. 1869, ч. 137 з 13 червця). Здаєть ся, що з уповажненя тої еміґрациї і живого ще серед неї польського „Rządu narodowego“ прибув у цьвітнї 1869 р. до Галичини звісний польський фільозоф і діяч Кароль Лїбельт, котрого витали тут як репрезентанта „Великої Польщі“, як чоловіка, що має довірє „wszystkich dzielnic naszej ojczyzny“ (див. Dz. Lw. ч. 89 з д. 18 цьвітня). На засїданю заряду львівського народово-демократичного товариства піднїс Лїбельт думку сьвяткованя роковин Люблинської Унії. Сю думку горячо піднер Смолька; оба вони згодили ся на те, що найкращим сьвяткованем сих роковин було би залагодженє руської

справи в Галичині на основі оклику: wolni z wolnymi, równi z równymi. Для устроєня сего сьвята завязав ся під проводом Смольки специяльний комітет, про якого склад і діяльність я не міг дошукати ся ніяких звісток. В тім комітеті Смолька виступив з думкою — насипати на Високім замку біля Львова могилу, що була-б „дотикальним“ памятником Унії. Здаєть ся, що дехто в комітеті не дуже радо спинив ся на тій думці, що зводила справу польсько-руського помиреня із практично-політичного ґрунту, на яке раді були звести її горячійші патріоти, до розміру символістичної демонстрациї. Сього велить нам догадувати ся глумливий тон, яким промовляла про сю демонстрацию „Gazeta Narodowa“, але також той факт, що ще в другій половині червця „Dziennik Lwowski“ помістив широку статю про руську справу і виступив у ній з пляном — скликати всесловяньский з'їзд, не виключаючи від него навіть Москалів, висловити на тім з'їзді іменем польського народу чудодійне гасло: „wolni z wolnymi, równi z równymi“, і спровокувати однодумне (Dz. Lw. не сумнївав ся в сьому) ореченє сего словяньского ареопаґу про уладженє польсько-руських відносин, „którego wyroku — додає Dz. Lw. — Rusini słuchać by musieli“. Розуміеть ся, що се була думка занадто фантастична, щоб могла мати які небудь реальні наслідки. Не довго прийшло ся ждати, аж Русини, зарівно москвофіли в „Словѣ“ як і народовці в німецькій брошурі виданій Бороміром Нарольським (Protest der ruthenischen Nationalen і т. д.) запротестували і против пок. Люблинської Унії і против її відновленя в якій небудь формі. Отже комітетови не лишило ся нічого крім Смольківської символіки.

З другого боку уряд і готова до його послуг часть галицько-польської шляхти, знаючи, що головними ініцияторами львівської демонстрациї були польські еміґранти, зробили зі свого боку все можливе, щоб звести демонстрацию до як найскромнійших розмірів. Заборонено відбути сьвяточний обхід по місті, заборонено виголошуванє промов на горі. З представників властей урядових ані автономічних не явив ся ніхто. В додатку само небо забавило ся також у символіку sui generis і супроводило ціле торжество д. 11 серпня від початку до кінця уливним дощем. Із опису сего обходу, поміщеного в ч. 194 Dz. Lw. з д. 12 серпня виймаємо тілько отсі деталї. На середині місця призначеного на могилу покладено камінь обтесаний різьбарем Філїппі. На тім камени вирізано герби Польщі, Руси і Литви з написом (розуміеть ся, тільки по польськи — також символїка!): „Polska,

Ruś i Litwa zjednoczona Unią Lubelską 11 sierpnia 1569 r.“ Обік сего каменя покладено ще другий камінь з написом: Wolni z wolnymi, równi z równymi. Промовив коротенько Смолька, а потім кинув перші жмінки землї на той угольний камінь. По нїм сипали землю репрезентанти львівської міської ради, ріжних делеґаций, польські еміґранти і Поляки з ріжних частин Польщі. Висше наведений автоґраф Смольки дає докладнїйшу відомість про се, які землї сипано при закладинах; друковане справозданє, може з побоюваня перед цензурою, збуло сю справу коротенько. По доконаних закладинах публїка не вважаючи на дощ узяла ся возити тачками землю, а гонорациори зібрали ся в павільонї під горою на обід. Тут були промови. Говорили: Відман, рабін Йолєс, Даровский, Костецкий (Русин з роду, тепер редактор Gazety Narodowej), що „іменем правдивої Руси“ протестував проти „moskwicyzmu“; на його внесенє присутні устроїли між собою грошеву складку з тим, щоб зібрані гроші передати тов. „Просьвітї“ і призначити їх на премію за найкращу руську поезию. Кілько зібрано тих грошей, чи приняла їх „Просьвіта“, чи дочекали вони найкращої поезиї, а поезия премії, про се не знаємо нїчого.

Др. Іван Франко.

Наукова хроніка.

Огляд західно-европейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки в 1899 р.

I.

Історіозофія, помічні науки історії, загальні публікациї.

В звістній суперечці про історичний метод забрав голос й оден фільософ. Через се предмет набирає поглубленя і деякі нові справи виступають наперед. Rickert, Heinrich — Culturwissenschaft und Naturwissenschaft, Freiburg in B. 8⁰, ст. 71 — ось заголовок сеї нової розвідки. Автор виступає за льоґічним підкладом, робить се одначе так, що розвиває такий підклад на основі до тепер (від Аристотеля) признаної льоґіки, одначе з другого боку ганить той підклад (похожий зовсїм на теорию Лямпрехта), виводить, замісць него з сучасного історичного погляду старої школи нову льоґіку і поручає її як основу дальшої науково-історичної роботи. Він виходить з погляду, що история має бути властиво историею культури. Вибір основного, історично важного з поміж величезної маси фактів не переводить він, як се робить Лямпрехт, через порівнанє. Не те найважнїйше, що найбільше розповсюжене, але те, що має культурну вартість. В часописи „Histor. Vierteljahrsschrift“ 1899, ст. 375 каже Е. Бернгайм, що при дискусиї й осуді поглядів Лямпрехта, з незвичайним дилєтантизмом вважають Лямпрехта за якесь відокремлене явище. В розвідцї „Geschichtsunterricht und Geschichtswissenschaft“ (Neue Bahnen X, ст. 286 і д.) повторяє він сей закид і доказує, що погляди Л. опирають ся цїлковито на позитивістичних ідеях Комта. I. Kohler в розвідцї Begriff und Aufgabe der Weltgeschichte (Deutsches Wochenblatt 12, 35)

незвичайно вихвалює всесьвітну історию Гельмольта (пор. низше). Дуже замітна статя: A. Lang — History as she ought to be wrote (Blackwood's Mag. 1006). При нагоді появи анґлійського перекладу праці учених Langlois і Seignobos (пор. „Огляд" в 1898, Записки т. 28, Н. Хр. ст. 2), ставляє автор питанє, як об'яснити цілковиту апатию в Анґлії до модерного писаня історії. При тім завважує, що натискаючи за сильно на науковий характер історії, забувають, що історичні описи мають бути заразом літературними творами. A. Vierkandt — Bemerkungen zur Frage des sittlichen Fortschrittes der Menschheit (Vierteljahrsschr. f. wiss. Philos. 23, 4) обговорює се питанє по части з иньшої точки погляду як се недавно зробив уч. Barth. Більший поступ показує ся в моральних нормах осьвічених народів і в розвою одиниці, ніж у моралїстичних писанях, в яких частїйше являє ся поверховна тонкість замісць поглубленя. В „International Journal of Ethics" (10, 1) обговорює H. Sidgwick — The relation of Ethics to Sociology, де підносить важні закиди против перецінюваня еволюціонїстично-соціольоґічного принципу в прикладі до етики. Згадати треба ще статю: Simonetti, Adolfo — Il concetto della storia (Studi storici VIII, ст. 103—138).

Переходячи до літератури помічних наук історії замічуємо, що в сім році розвинув ся більший рух особливо в области палеоґрафії, (публікациї материялу до сеї науки) і нумізматики. Про сю останню появило ся так значне число розвідок, не лише в окремих фахових часописях, але й роскинених по иньших, що ми вибираємо лише важнійші. Для перегляду того, що зроблено останніми часами в палеоґрафії і дипльоматиці важна праця: Prou, Maurice — Paléographie et diplomatique de 1888 à 1897, Paris, 8°, ст. 104. Бібліоґрафічне зіставлене праць, друкованих за тих десять літ, про палеоґрафію (автор лишає на боці оріентальну палеоґрафію), дипльоматику і сіґілльоґрафію. Се перша робота сего рода і через се дуже пожадана. Специяльній, найтяжшій може, области палеоґрафії присьвячена публікация: Kenyon, Frederic G. — The palaeography of greek papyri, Oxford — доси вийшло 20 таблиць і одна збірка азбук. Згадуємо ще: Monumenta palaeographica. Denkmäler der Schreibkunst des Mittelalters. 1 Abtheilung: Schrifttafeln in latein. und deutscher Sprache, in Verbindung mit Hans Schnorr von Carolsfeld herausgegeben von Anton Chroust, 1 Serie, 1 Lief. München, f.°, ст. 16. Се мовби продовженє публікациї Wessely (пор. „Огляд" за р. 1898, Записки т. 28, Н. Хр. ст. 7), одначе зладжене лїпше і стараннійше. Що два місяці має появляти ся випуск зложений з 20 таблиць. Кожда таблиця має додану замітку про відбиту рукопись

і переписку поданого факсіміле. Delisle, Léop. — Initiales artistiques extraites de chartes du Maine, par J. Chavanon. Paris, 4⁰, ст. 13. Cappelli, Adriano — Lexicon abbreviaturarum quae in lapidibus, codicibus, chartis, praesertim medii aevi, occurrunt. Milano, 16⁰, ст. LXII+433. Доси було два підручники до розвязуваня латинських скорочень: „Lexicon diplomaticum“ Вальтера і „Dictionnaire des abréviatures“ Chassant-a. Одначе перший вже дуже рідкий, другий має богато помилок. Тому ся нова книжка пожадана, тим більше, що дає ще й італїйські скороченя, а словаря до них нема досї нїякого. При тім вона зроблена совістно, містить більш 13000 скорочень і далеко точнїйша як праця Chassant-a. Причинок до француської середновічної диплёматики дає розвідка: Delisle, Leop. — Le formulaire de Clairmarais. Paris, 4⁰, ст. 24. З ріжних причин належить хронольоґія до найтяжших наук, а ще тяжше подати її в ясній і звязній формі. Сеї задачі підняв ся: Lersch B. M. у працї Einleitung in die Chronologie, 2 Aufl. I, II. Freiburg i. B. 8⁰, ст. V+248, V+189 — одначе без великого успіху. Перша умова ясного представленя — добрий поділ материялу. Се не вдало ся авторови; детайлї являють ся у него розірвані, цїлковито своєвільно і нїде нема тут ясного зрозуміня. Також брак всякої критики; добрі і злі писателї наведені тут зовсім рівнорядно без ріжницї. Про зміст згадаємо, що автор обговорює у 1 части численє часу у Греків, Римлян, Жидів, Могаметан і християнську еру; в 2 части: християнський календар, його уложенє, істория і хронольоґічне уживанє. Bilfinger, Gustav — Untersuchungen über die Zeitrechnung der alten Germanen, I. Das altnordische Jahr. Stuttgart, 4⁰, ст. 100. Починає від ісляндського календаря, як він у давних жерелах перехований. Другий розділ обговорює норвежський календар, похожий в головних чертах на ісляндський. В обох лежить основою поділ року на 2 половини: зиму і лїто, а тих знову на тижнї. Рахуба часу старинних західно-північних народів опирає ся, по думцї автора, на юлїянськім календари. Déprez, Eugène — Une tentative de reforme du calendrier sous Clement VI (Mélanges d'archeol. et d'hist. т. 19, ст, 131—143) — про дві булї папи Климентия VI (1342 – 52), що містять начерк наміреної реформи календаря. В науцї нумізматики дає себе рішучо чути недостача систематичного зібраня основ і дотеперішних вислїдів сеї науки. Тепер появив ся такий підручник: Dannenberg, Herm. von — Grundzüge d. Münzkunde 2 Aufl. Leipzig, 12⁰, ст. VIII+172 (Webers illustrirte Katechismen 131) — одначе зладжений на взір иньших катехізмів Вебера (згадати-б катехізм історії або й палеоґрафії), значить поверхно і з похибками. В Берлїнї появив ся I том публїкациї: „Die antiken Münzen Nord-Grie-

chenlands", що буде виходити під дирекциєю G. Imhoof-Blumer-a і доглядом пруської академії наук. Перший том під заг.: Die antiken Münzen von Dacien und Moesien (20 табл) зладжений д. Behrent Pick-ом. Другий приготовляє той самий учений, він має бути посьвячений Траци́ї, третій (Hugo Gäbler-a) Македонії. Catalogue of the greek coins of Galatia, Cappadocia and Syria, by Warwick Wroth; with one map and thirty-eight autotype plates, London, 8⁰. Катальоґ монет бритийського музею, обіймає малоазийські країни: Галатию і Коппадокию та Сирию (з виключенєм Селевкидів). Попереджений загальним вступом про поодинокі місцевости і династів, що били монету, має карту та індекси. На 38-ох таблицях уложено найважнїйші монети в переглядовім порядку. Задача видавця була значно улекшена обставиною, що до помочи мав основні моноґрафії, як напр. моноґрафію Рейнаха про каппадокийських королїв. Dressel H. в статї Numismatische Analekten (Ztschr. f. Numismatik. 22, ст. 20—39) обговорює дві справи: змальованє авґустийської сьвятинї Вести на римських монетах і медалях, інтересне тим, що в писаних жерелах нема ніде згадки, аби Август прикрасив або відновив сю сьвятию — та про Авентин на однім медалїонї Антонїна. Медалї Доміцияна і Юстинїяна, що зникнули 1831 р. при крадїжи в Cabinet des Médailles, переховали ся щасливо у відтиску на сїрчаній плитї в бритийськім музею. Про се розвідка: E. Babelon, — Deux médaillons disparus de Domitien et de Justinien (Rev. numismatique, III). Про норманський дукат у Сицилії говорить статя: Sambon, Arthur — Numismatique des Normands de Sicilie (Gazette numismatique française, III, ст. 133—160). Сю монету завів Рожер. Автор доказує, що висказ хронїста Фалькона з Беневенту про низьку вартість сього гроша нїчим невиправданий, та що економіст Біанкіні справедливо висказав про се свій сумнїв. Про нїмецькі монети з XI і XII ст. маємо доси скупі відомости. Монетні викопки на схід від Лаби не сягають до сього часу, а иньші находки подибують ся дуже рідко. Тому відкрите в криптї церкви св. Михайла в Фульдї двох глиняних начинь з монетами, з кінця XI і початку XII-го в. набирає великого значіня. Монети сї знайдено у вересни 1897 і передано до пруського монетного кабінету. Тепер подає Menandier — Der Münzschatz der St. Michaelskirche zu Fulda (Ztschr. f. Numismatik. 22, ст. 103—198) просторий опис найдених монет. До особливо темних просторів нїмецької монетарної історії належить безперечно австрийська. Непевний тут початок вибиваня і приділенє знайдених монет поодиноким князям незвичайно тяжке. Одначе се тепер удало ся. Luschin v. Ebengreuth в розвідцї: Die Chronologie

der Wiener Pfennige des XIII und XIV Jahrhunderts, Wien, 8⁰, ст. 62 з 2 табл. вспів при помочи других учених, по довгій працї не лише виділити „віденські пфенїґи“ від подібних стирийських і каринтийських, але й уставити їх хронольоґію. Buchenau H. — Untersuchungen zur mittelalterlichen Münzgeschichte der Vögte von Weida, Gera und Plauen und anderer thüringischer Dynasten, Weimar, 8⁰, ст. 30 і 1 табл. дослїди про брактеати в 1190—1270 лїт, при чім автор доволї бистроумно пояснює значінє галузи, яка являє ся на тих монетах, і через се означує місце їх битя. R. Ambrosoli — Il ripostiglio di Abbiategrasso (Riv. italiana di numismatica, XII, кн. 2) — про находку золотих монет італїйських і чужих з кінця XV і початку XVI ст. Friedensburg F. — Schlesiens neuere Münzgeschichte, Breslau, 4⁰, ст. 264 — доповненє, а радше продовженє звістної працї сього самого автора про шлезькі монети в середнїх віках, що вийшла в 1888 р. Книжка починає роком 1526 і обговорює шлезьку історию монет на основі самих-же монет і писаних жерел, та обіймає окрім пруської Шлезиї також і австрийську та край Кроссен. В першій, загальній части обговорено монетарне право, монета і монетарі, вартість і місця вибиваня монети та загальна монетарна история, в другій — подробицї. Заповіджена поява ще одного тому. З найновійшої нумізматики стрічаємо замітку H. Denise — Le concours de l'an XI (Gazette numismatique française, III, ст. 63—81). Закон з 7—19 жерміналя XI р. (републ. ери) видав рішенє що до нової французької монети. Вона мала мати на однїй сторонї голову першого конзуля з написию: „Bonaparte, Premier Consul“. З другого боку дві оливні галузки, в серединї означенє вартости монети а довкола напись: „République française“. Щоб виконанє монет було артистичне, заряд оголосив конкурс, який покінчив ся визначенєм Дроза до виведеня ґравюри. Д. Денїс друкує документи, які містять детайлї сего конкурсу. До загальної археольоґії нотуємо появу підручника для не-специялїстів, що хотїли-б зайняти ся сею наукою: Blanchet A. & F. de Villenoisy — Guide pratique de l'antiquaire, Paris, 12⁰, ст. 269. В нїмецькій лїтературі маємо два сего рода підручники: один виданий 1888 р. з порученя пруського мінїстерства просьвіти (Merkbuch Alterthümer auszugraben und aufzubewahren), другий зладив M. F. Rathgen: Die Konservirung der Alterthumsfunde, в 1898 р. Нова французька книжка подїлена на дві части: про відшукуванє і відновленє предметів та про способи їх репродукциї. Зараз замітний брак всяких вказівок про зниманє і переношенє мозаіки. В богатьох околицях Італїї, Іспанїї та Сходу знищено через таку несьвідомість множество мозаік, тим часом коли музей в Бардо (Тунїс) має

найкрасшу збірку, яка істнує. Authority and archaeology sacred and profane. Essays on the relation of monuments to biblical and classical literature by S. R. Driver, A. Gardner, M. A. Griffith, F. Haverfield, A. C. Headlam, D. G. Hogarth. With an introductory chapter on the nature of archaeology. Ed. by David G. Hogarth, London, 8⁰, ст. XV+440. Дає образове представленє доповненя основаного на лїтературних жерелах знаня біблїйної і клясичної старини на підставі монументів (написей, статуй, архітектури). Особливо що до біблїйної старини показано на основі написий і иньших находок з Мезопотамії та Єгипту, який був релїґійний, полїтичний і культурний розвій Ізраилтян. До клясичної старини підчеркнено сильно значінє викопок у Трої та Микенах і начеркнено легко те, що звичайно звуть микенською культурою. При роздїлї про Рим підносить д. Haverfield високе значінє Corpus inscriptionum, особливо для пізнаня історії державного устрою. Се дуже пожаданий інформацийний підручник. Про будову домів і сьвятинь у старину маємо доволї богато основних розвідок — з другого боку одначе про інжинєрську технїку брак найпростїйшого підручника. Сю прогалину виповнює тепер простора праця: Merckel, Curt. — Die Ingenieurtechnik im Alterthum. Mit 261 Abb. im Text u. 1 Karte, Berlin, вел. 8⁰, ст. XX+658. Заслуга автора тим більша, що для браку відповідної лїтератури він всюда мусїв звертати ся просто до жерел. По вступних поясненях, де описує уживані при інжинєрських роботах будівляний материял, знаряди, машини і спосіб викінченя будови, обговорює в поодиноких роздїлах: 1) роботи для заводненя та осушеня терену; 2) будови доріг і мостів; 3) будови пристаний; 4) будови міст; 5) достава води до міст; 6) вишколенє і становище інжинєрів та згадку про славнїйших інжинєрів старини. При кождім роздїлї перша частина присьвячена роботам азийських і африканських народів (Китайцїв, Індийцїв, Вавилонцїв, Ассирийцїв, Фенїкійцїв і Єгиптян), друга — Грекам і Римлянам. Monumenti antichi publicati per cura della reale accademia dei Lincei. Vol. IX, Puntata 1, Con 15 tavole e 180 incisioni. Milano, f.⁰, ст. 275. В сїм томі подані головно розвідки про старинну посуду і про пра-історию. Більша частина пера звістного археольоґа Orsi. Важні його розслїди Камаріни, де некрополїс дає богато нового материялу. Розбір сих находок дає йому нагоду до загальних виводів про давню людність Сицилїї. Сікелїв вважає він зайдами з Африки і догадує ся, що вони перед приходом Ариїв займали велику часть Італїї. Лїґури — був народ з ними посвоячений. Ми згадували висше про новий підручник до всесьвітної історії, видаваний 30 учениими, між ними богато визначних. Helmolt, Hans — Weltgeschichte. Unter Mitarbeit von vielen Fachgenossen. 1 Bd. Allgemeines — Die Vorge-

schichte — Amerika — Der Stille Ocean. Von Helmolt, Kohler, Ratzel, Ranke etc. Leipzig, лекс. 8⁰, ст. VII+630. Підручник сей оснований на цїлком нових принципах. Істория сьвіта і цїль її, сказано у переднїм слові, то істория розвою цїлої людскости. Сього не давали дотепершні підручники. Починати історию Єгиптянами або Вавилонцями не має основи. Вихідною точкою мусить бути ґеоґрафічний подїл, а історична будова зладжена на тій основі має помістити всї народи. До сього уложена така схема: I. Загальна пра-істория. Америка, Тихий Океан. II. Океанія, Східна Азия, Індийський Океан. III. Західна Азия, Африка. IV. Народи над Середземним морем. V. Полуднева Европа, Славяни. VI. Ґерманські й Романські народи. VII. Західна Европа до 1800 р. VIII. Західна Европа в XIX ст. Через се розрізують видавцї историю сьвіта на рівнобіжні повздовжні кусні, котрі роздїлюють богато з того, що стоїть зі собою в звязи, а лучать те, що до себе не належить, напр. історию білих поселенцїв Америки з историею Ацтеків, Інкасів і ин. Одначе ся книжка містить богато гарних річий; так напр. роздїл „Die Menschheit als Lebenserscheinung der Erde", зладжений проф. Ратцельом, або й істория Америки Геблєра. В сїм роцї появила ся нова часопись посьвячена виключно старинній історії: Zeitschrift für alte Geschichte. Begründet und herausgegeben von A. Hettler, Leipzig. В переднїм слові заявляє видавець, що Jahresberichte f. Geschichtswiss. не вистають для докладного перегляду старинної історії і проте він рішив ся видавати сю часопись. Вона має містити: 1. Більші самостійні розвідки. 2. Критичну часть. 3. Бібліоґрафію. Поодинокі статї мають бути друковані на одній із чотирох сьвітових мов. Поодинокі розвідки сего першого річника згадуємо на иньшім місци.

II.

Старинні часи (до 475 р. по Хр.).

1. Єгипет і старинний схід. Найважнїйші події при єгипетських розслїдах за останнїй рік — се відкрите гробів Тготмеса III і Аменофіса II в Тебах, зроблене М. Льоретом і роскопка Quibell-а гробів найдавнїйшої історичної доби в Ком-ель-Амар. Славний анґлїйський еґіптольоґ Петрі робив свої дослїди в околицї Дендераг, одначе без великого успіху. Берлїнський музей почав в зимі 1898/99 роскопки коло найбільш на північ висуненої т. зв. піраміди в Абусір. За сей час зроблено лиш $^1/_3$ роботи, так що остаточний результат можливий аж за кілька років. Тимчасове справоздане подає Schäfer, Heinrich —

Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen bei Abusir im Winter 1898/99 (Ztschr. f. ägyptische Sprache und Alterthumskunde 37, ст. 1—9). Тут описана сьвятиня з обелїском обведена будинками. Нового єгипетського короля в IV-ої династиї повело ся віднайти проф. A. H. Sayce. Пор. його статю: A new egyptian King; the Predecessor of Kheops (Proc. of the Society of biblical Archaeol. 21 vol. ст. 108 ff.). Імя сего короля — Шару і він був попередником Хеопса. Brodrick M. & A. Anderson Morton — The tomb of Pepi Ankh (Khna), near Sharona (Proceed. of the Society of biblical Archaeology, vol. XXI, ст. 26—35) подає докладний опис і плян та написи в сїм гробовищи. Суперечка між ученими Sethe i Naville про спадщину Т[у]гтмесів ще не покінчила ся. В „Ztschr. f. ägyptische Sprache u. Alterthumskunde", стрічаємо нову статю: Naville, Édouard — Un dernier mot sur la succession des Thoutmès — де автор покликує ся на свої пятилїтні студиї в сїй справі „de visu". Про староєгипетську курсиву, т. зв. демотичне письмо находимо продовжене студиї: Spiegelberg, Wilhelm — Demotische Miscellen (Ztschr. f. ägyptische Sprache und Alterthumskunde, 37, ст. 18—46). Тут зібрані коротко вислїди вступних робіт до демотичної палеоґрафії. На думку автора демотичне письмо се курсива, що вийшла з гієратичного письма в 8—4 в. через систематичні скороченя. При кінци 3-го в. вона вже усталена. Потім говорить автор про початок деяких скорочень в демотичнім письмі, про значінє слова „hêmet" та титулу „k3wtĕ" у демотичних текстах. Звістного видавництва товариства „Egypt Exploration Fund", що видає папирусові находки Oxyrhynchus, появив ся новий том: The Oxyrhynchus Papyri part. II. Edited with translations and notes by Bernard P. Grenfell and Arthur S. Hunt, London, 4⁰, ст. 358. Він містить з нелїтературної части лиш кусники з перед-християнської доби і 1 в. нашої ери. Числа йдуть від 207—400, з тих більша половина (301—400) подана в формі витягу. Вибираємо з сего найважнїйше: ч. 208 сильно знищені останки папирусової книжки з 3 в., що містила євангелию св. Іоана. Ч. 211 Менандра *Περικειρομένη*, 54 стихів, майже сам конець комедиї. Ч. 212 20 стрічок з Аристофана. Ч. 220 розвідка про віршові метри з богатьома, по части новими прикладами; рукопись з 2 в. ч. 222 останки — повної лїсти олїмпійських витязів.; Ляхон з Кеос побідив у 452 р. отже Бакхилїда VI, VII написані в тім роцї. З нелїтературних кусників важна просьба Дионїзиї до префекта з часів Коммода, де зазначені ріжницї між римським і єгипетським правом. Wilcken Ulrich — Griechische Ostraka aus Aegypten und Nubien. Ein Beitrag zur antiken Wirtschaftsgeschichte. Ad. 1. 2, Leipzig, вел. 8⁰, ст. IX+860; V+497. Єгипетські

черепки доси мало звістні і розсипані по ріжних публїкациях. Тепер зібрав проф. Вількен 1624 черепків, з котрих 1355 видруковані уперве. Се майже виключно податкові квіти. Зібрані в цілість вони дають образ египетської грошевої господарки за часів Птоломеїв і Римлян. Автор не обмежив ся на просте відчитанє і видруковане тексту, але додає просторий коментар. При тім обговорює загально: черепки яко письменний материял, походженє черепків, формулярі квитів, а опісля переходить до основного викладу про египетську податкову систему. Останню частину книжки займають топоґрафічні, метро- і хронольоґічні замітки. Щоб пізнати цілу вагу сеї нової праці, вистане порівнати її вислїди з працею ученого Lumbroso (Recherches).

Хетитське питанє починає займати що-раз ширші круги. Від появи епохальної праці Ензена (див. „Огляд“ за 1898 р., Записки т. 28, Н. Хр. ст. 18) набрало воно більш реальний характер і стануло на тривкій основі. Особливо пильно зайняли ся сею справою анґлїйські учені. В грудню 1898 р. зробив проф. A. H. Sayce новий відпис договору між Рамзесом II і королем Хетитів. Сей договор заховав ся на мурах Карнаку; перший надрукував його Bouriant в „Recueil des Travaux relatifs à la Philol. et l'Archéol. égypt. et assyr.“ XIII 157 і д. Проф. Sayce подає тепер у статї: Hittite Notes (Proceedings of the Soc. of biblical Archaeol. XXI, ст. 194—223) поправки копії Bouriant-a і замітки про відчитанє поодиноких ґеоґрафічних і мітольоґічних хетитських імен. В дальшій частинї сеї статї він подає деякі подробиці про здобутє північної Сириї і берегів Евфрату Хетитами. Доволї інтересні замітки про спосіб читаня поодиноких знаків хетитського письма подає проф. Hommel Fritz — Notes on the „Hittite“ inscriptions (Proceedings of the Society of biblical Archaeol. XXI, ст. 224—238). Ward, William Hayes — The Hittite Gods in Hittite Art. (American Journal of Archaeology. Ser. II, vol. III, ст. 1—39). Не подає він повного начерку хетитської мітольоґії, лише опис тих божеств, які здають ся найбільш характерні. На чолї всіх богів стоїть, так як в египетській мітольоґії, пара: бог Тісгуб, тотожний з Баальом і Рамманом, та богиня Ісгара, похожа на Ашеру. Істнованє трійцї богів, про яку згадує найбільший хетітольоґ Ензен, заперечує автор. Про вплив сусїднїх народів на витворенє хетитської мітольоґії можна дуже мало сказати, бо про культурний засіб їх найближших сусїдів „Ваннів, Мітанні і Наріна“ не знаємо майже нічого.

Основою хронольоґічної системи до вавилонської історії була досї т. зв. „Династична таблиця“ яку давно віднайшов був анґлїйський учений Pinches. На нещастє вона переховала ся в дуже ушкодженім видї і через те нераз давала причину до ріжних

хронольоґічних теорий. Тепер недавно одержав Британський музей нову хронольоґічну таблицю, котру друкує в перекладї і поясняє проф. Sayce A. H. — The new babylonian chronological tablet (Proceed. of the Society of biblical Archaeology, vol. XXI, ст. 10—25). Ся таблиця списана за володїня Аммізадока, кінчить ся з його смертию і дає повний хронольоґічний реєстр давних королїв аж до першої династиї назад. Замітно, що дати подані тут в богато дечому основно ріжнять ся від дат „Династичнвї таблицї“ (напр. Хаммурабі володіє 43 замісць 55 лїт). Ріжницю сю пояснює д. С. тим, що автор „Династичної таблицї“ вчислює до володїня леґітимного короля також лїта володїня його соперника. В часописи The English hist. Review (14 ст. 625—655) знаходимо продовженє розвідки: Howorth Henry H. — The Early History of Babylonia. Автор описує тут нарід Шірпурля в долїшнїй Халдеї, котрий у найдавнїйших часах займав майже цїле побереже Індийського Океану. Сей нарід визначав ся незвичайною рухливостю і держав у найдавнїйші часи майже цїлу східну торговлю у своїх руках. На основі останків найдених в Tell Loh і згадок у написях автор старає ся розслїдити як далеко йшла торговля і иньші більш аґресивні походи народу Шірпурля. Проф. Hommel продовжує в „Proc. of the Society of biblical Archaeol.“, т. 21, ст. 115 і д. свої Assyriological Notes (пор. „Огляд“ за 1898 р., Записки, т. XXVIII, Н. Хр., ст. 18). В т. зв. „Кутеанській леґендї про сотворенє сьвіта“ названий король Ап-ба-ні-ні. Проф. Гоммель ідентифікує його з королем Ну-ба-ні-нї, що як видно з нагробної написи з Газарґері мав володїти в Люлюбі, в горах на схід Тиґра. Далї друкує автор нову лїсту ассирийських божеств, та розбирає кілька питань про читанє поодиноких знаків клинового письма. Bassi, Domenico — Mitologie orientali. I. Mitologia babilonese-assira. Milano, 8°, ст. XVI+219. Книжка подїлена на дві частини: I „міти“ з роздїлами про сотворенє сьвіта і богів; II „леґенди“. З тих останнїх докладнїйше обговорені: леґенда про Сарґона I, сотворенє чоловіка, рай і гріхопаденє, вавилонська вежа і т. и. На жаль, автор по-при нові здобутки ассиріольоґії втягнув у свою працю богато перестарілих і сьогодня вже неможливих тез і поглядів.

До історії старинної Фенїкиї найшли ми лиш одну важнїйшу публїкацию: Landau, Wilh. Freih. von — Beiträge zur Altertumskunde des Orients. II. Die phönicischen Inschriften, Leipzig, 8°, ст. 93. Звичайна збірка фенїкійських написів, не для лекшого зрозуміня тексту, а просто для лїпшого перегляду. Видавець хотів лиш дати почин, щоб і в иньших областях східної епіґрафіки появили ся того рода збірки. По-при текст подає також дословний переклад.

Від епохальної працї Ренана мало можна найти книжок, щоб давали що нового до історні старинних Жидів. Особливо підручники, що обіймають цїлу історию сего народа, лише перемелюють давнїйше звістне і сказане. Castelli, David — Gli Ebrei. Sunto di storia politika e letteraria. Firenze, 8⁰, ст. XVI+465. Книжка не приносить нїчого нового, оперта головно на розвідках нїмецьких біблїйних критиків перед і по Велльгаузенї, а особливо на писаннях самого Велльгаузена. При тім одначе написана зовсім безсторонно, без жидівського шовінїзму. Незвичайно скупо обговорює автор пізнїйшу жидівську історию, так що цїлі середнї віки займають всего кілька сторін. Lewin M. — Lehrbuch der jüdischen Geschichte und Literatur. 3 umgearb. Ausg. Berlin, 8⁰, VIII+390. Перерібка випала не дуже на хосен самої книжки, бо через всаджене богатьох подробиць стратила що до прозорости і рівномірности. Так напр. боротьби против Веспазияна і Тита займають самі 55 ст. За се про причини великого спору про мору (More) не згадано нї словом. Lieblein J. — L' exode des Hébreux (Proceed. of the Society of biblical Archaeology, vol XXI, ст. 53—67) — докінчене розвідки початої давнїйше. Головні вислїдки, до яких автор доходить ось які: Головним противником Жидів був Тутмес III; вихід Жидів припадає на останнї роки володїня Аменофіса III. Прихід їх у країну Госен треба покласти на 215 лїт перед тим, себто на 1535 р. пер. Хр. за володїня Апофіса, одного з останнїх королїв Гиксів. Döller Joh. — Rhytmus, Metrik und Strophik in der biblisch hebräischen Poesie systematisch dargestellt. Paderborn, вел. 8⁰, ст. VII + 100. Справа, на чім полягає ритм біблїйно-єврейської поезиї, чи в нїй може бути бесїда про метри і строфи, належить до головних питань найновійшої старозавітної науки. Вона має вагу не лише про себе, але й до критики тексту. Автор обговорює „ритмічні системи, що опирають ся на законі цезури" а далї „системи, що опирають ся на численю слів, складів і приноровленю слів до певної мельодиї" і подає погляди заступників обох гадок; першої: Будде і Веттер, другої: Петер, Тіль, Венріх, Шольц і ин. В другій частинї, про метр, виводить він знов погляди ріжних учених і розділює метричні системи. В третїй говорить про проби виказати в старозавітній поезиї строфи. При тім критикує поодинокі системи і висловляє свої погляди.

Про иньші східні народи не пишеть ся звичайно богато. Сього року виписуємо кілька замітнїйших розвідок про индийську і іранську мітольоґію та лїтературу. Dahlmann Joseph — Genesis der Mahābhārata. Berlin, 8⁰, ст. XXXIV+290. Перед 4 роками появила ся праця сего автора: „Das Mahābhārata als Epos und Rechtsbuch" і викликала велику полєміку. Про вислїди сеї роботи і її основні тези

висказала ся критика доволї неприхильно. Оборона против піднесених закидів, а при тім новий начерк давної теориї — се зміст розвідки, якої заголовок ми навели. Не тут місце розбирати поодинокі спірні справи; ми вказуємо лише на основну критику Barth-а в Journal des Savants і Oldenberg-а в Deutsche Litteraturzeitung. Dialogues of the Buddha translated from the Pâli by T. W. Rhys Davids, London, 8⁰, XXVII+334. У вступі обговорює перекладчик хронольоґію старобуддийської лїтератури. До переводу вибрав перші 13 сутт „Dīgha Nikāya“. Богато замітного подає у вступах до поодиноких сутт; він старає ся зробити для сучасного читача більш зрозумілим проблему даної сутти. Сам переклад знаходить у фахових критиків повне признанє. Hillebrandt Alfred — Vedische Mythologie, 2 Bd. Usas. Agni. Rudra. Breslau, вел. 8⁰, ст. IV+254. Про сю тему писали вже Oldenburg, Hopkins, Macdonnell, Kaegi — одначе книжка та має особливу вартість через се, що займає рішуче становище до ріжних питань і методів мітольоґічних. Критика, з якою стрів ся 1 том сеї працї, спонукала автора не лише до нового обговореня питаня про Сому, але й до повнїйшого представленя своїх методичних поглядів. Головна частина сього тому посьвячена одначе богови Аґні. При тім коротко згадано про Usas (зірниця) та Rudra. Останнього, ведийського предитечу Шіви, характеризує автор як „бога горячої і дощевої пори року“, хоче одначе заразом пійняти його як форму Аґні-ого, не маючи підстави сю форму близше означити. Jakkson A. V. Williams — Zoroaster, the Prophet of Ancient Iran, New York, 8⁰, ст. XX+314. Погляди про Зороастра і його науку розходили ся доси різко і годї було, на основі дотеперішньої лїтератури, виробити собі ясний погляд на сю справу. Останніми часами богато причинив ся до роз'ясненя переклад Палявських текстів, зладжений Др. Вестом. Проф. Джексон подїлив свою книжку на дві частини; в першій (ст. 1—144) дає головні вислїди своїх розслїдів; се прозорий образ дїяльности реформатора і не губить ся в лябіринтї детайльних спорів. Житєпись Зороастра, подана у першій частинї, зладжена відповідно до всїх вимог критики. В другій обговорює автор деякі спірні питаня: про дату житя Зороастра (середина 7 в. пер. Хр.), таблицї Др. Веста до Зороастрової хронольоґії, місце уродженя Зороастра і круг його дїяльности і т. и.

2. Греция. Ми зазначили вже кілька разів в „Оглядї лїтератури“, що полїтична істория Грециї і Риму у найновійшій лїтературі заступлена доволї слабо і що цїла увага учених звернена на археольоґічні розслїди. Се не припадкова проява. Писані жерела до грецької історії вихіснувані вже так всесторонно, коментовані і розбирані вже стілько разів, що щось нового відсїля добути майже неможливо. За се

дає археольоґія що-раз новий богатий материял, котрий доповнює образ культурного і приватного житя грецької суспільности. Сей материял треба одначе поки що обробити і порівнати зі собою і тим справам присьвячена більша частина сьогорічних розвідок. З полїтичної історії маємо лиш кілька нових перерібок давнїйших підручників і дещо нового про хронольоґію і суспільні справи. Починаємо від працї, котра дає переглядь історичної роботи за останнї часи: Bauer Adolf — Die Forschungen zur griechischen Geschichte 1888—98 verzeichnet und besprochen, München, 8⁰, ст. IV+573. Сей грубий том містить спис праць і розвідок по грецькій історії за останнїх десять лїт; він показує, який живий рух розвинув ся на сїм поли. Основана Бурсіяном „Jahresbericht f. klassische Altertumswiss". не містить лїтературного перегляду в праць по грецькій історії за час від 1888 р., отже ся книжка служить доповненем згаданої часописи. Особливо замітний тут віддїл про нові жерела, находки рукописий, грамот, написів, викопки і топоґрафічні розслїди. Allard злучив під заголовком: Etudes d'histoire et d'archéologie, Paris, 8⁰, ст. VIII+438, тринайцять розвідок друкованих за кілька останнїх лїт. Більша частина дотикає етичної і релїґійної історії старини, поганської і християнської. Перша і найважнїйша має заголовок: la Philosophie antique et l'esclavage; автор старає ся доказати, що аж до Епіктета невільникам не давала фільософія нїякої моральної підпомоги нї потїхи. Можна не подїляти поглядів д. Аллярда, можна не годити ся на його поясненє деяких уступів De officiis або на його осуд цїсаря Юлїяна; одначе книжка цїла написана вдатно, цїкаво і в богато дечому приносить інтересні вислїди. Wilbrandt M. — Die politische und sociale Bedeutung der attischen Geschlechter vor Solon, Leipzig, вел. 8⁰, ст. 96. Про відносини в Атенах в часи до Сольона знаємо з жерел дуже мало і лише беручи у поміч анальоґію і ретроспективний метод можна дещо сказати. Через се всї реконструкцийні проби мають лише субєктивний характер. Автор хоче доказати, що вже перед Драконом належав цїлий плєбс до родів, але лише властителї землї входили в склад горожан, та що роди належали in corpore до навкратий. Weil R. — Pisa (Zeitschr. f. Numismatik, 22, ст. 1—19) показує, що провід олїмпійських ігор не все був в руках елїйської держави. Первістно були ті ігри льокальним сьвятом Пізатіда і Пізати та їх королї мали тут провід. На основі сьвідоцтв грецьких істориків, написий і монет описує автор поодинокі стадиї боротьби між Пізатами і Елїйцями і провід в олїмпійських іграх. Fox Earle — The duoviri of Corinth (Journal intern. d'archéologie numismatique, II, ст. 89—116) подає спис дуовірів в Коринтї, який можна зложити на основі коринтийських монет. Вислїд,

до якого автор доходить, більш деструктивний як конструктивний. Імена, які приходить ся до відомих вже додати — дуже нечисленні, а тих, які треба вичеркнути — множество. Се із-за того, що досї вважали всї римські кольоніяльні монети, які не мали імени иньшого міста, за коринтийські. Pöhlmann Robert — Sokrates und sein Volk. Ein Beitrag zur Geschichte der Lehrfreiheit, München, вел. 8⁰, ст. 133. Праця викликана головно поглядом Ґомперца, висказаним у 2 томі працї „Griechische Denker“ (1897). Ріжниця обох поглядів можна зібрати в тім напрямі, що Ґомперц каже, нїби Сократа засудили справедливо, бо він був за сильно субєктивний, а Пельман перечить сему: Сократа засудили несправедливо, бо він не хотїв віддати ся в службу демократичному масовому духови. Sammlung der griechischen Dialekt. Inschriften von I. Baunack, A. Bezzenberger, F. Blass, H. Collitz etc. Hrg. von Hermann Collitz, 2. Band, Göttingen, 8⁰, ст. (643—963). Сим зошитом закінчений другий том грецьких диялектичних написий, що обіймає дорийські написи з північної і середущої Грециї і пельопонезийської Ахаї та кольонїй. Само видане дельфійських написів, що займають більшу половину книжки, вимагало 13 лїт часу. Давнїйші зошити появили ся в 1892--96 р.; сей новий починає написами Амфіктионії, незвичайно важними для історії лїт 380—178 пер. Хр. За сим ідуть деякі почестні написи, а в кінцї написи нагробні і иньші ріжного змісту. Wiliam Scott Ferguson — The Athenian Archons of the third and second centuries before Christ, New York, 8⁰, ст. V+99. Зріст епіґрафічного материялу спонукує від часу до часу проби зреконструвати затрачену лїсту епонїмів з 3 і 2 ст. пер. Хр.; останнїми часами робили такі проби Щукарьов (для хронольоґії епонїмів з 300—265 рр.) та Гомоль (для архонтів 2 в.). Автор сеї нової розвідки опирає ся на тім, що *γραμματεῖς κατὰ πρυτανεῖαν* в другій половинї 4 в. ідуть по собі в офіцияльнім порядку аттицьких філь. З сього він виводить, що і в дальших двох столїтях було так само і кладе сей самий прінціп в основу своїй хронольоґії атинських епонїмів. Nicolaides Cleanthes — Die geschichtliche Entwickelung der macedonischen Frage im Alterthums, im Mittelalter und in der neueren Zeit, Berlin, вел. 8⁰, ст. 267. Книжка більш полємічного нїж научного характеру, де на кождім кроцї пробиває ся ненависть до Болгар. Ся остання доводить його до неможливих висказів, як напр. „Монґольсько-татарська бесїда Болгарів змішала ся з сербською, з чого по тому під впливом грецьких попів у 17 і 18 в. виробила ся теперішня болгарська мова“. Koepp Fr. — Alexander der Grosse. Mit 1 Kunstbeilage u 85 Abb. Bielefeld, 4⁰, ст. 96. Автор славний фільольоґ, звістний зі своїх праць, але історична ро-

бота вимагає богато иньших специяльних відомостий. Він не може напр. зрозуміти, що становище, яке заняли грецькі міста, було рішаючим моментом в усїх перських війнах. Так само не згадує, що Атени все ще, по-при Перзию, були першорядною морською державою. Так само неясно написаний образ внутрішнього становища в Перзиї. Bauer Adolf — Die Schlacht bei Issos (Jahreshefte des österr. archäol. Instit. II, ст. 105—128). Річка Пінарос, над якою була зведена битва — се нинїшня Делї-чай. Автор справляє хибний топоґрафічний опис поля битви у грецьких жерелах та розглядає саму битву зі стратеґічного боку. З двох сучасних жерел до сеї справи, Полїбия і Каллїстена, вважає він останнього за лїпше обзнайомленого. Доволї замітну напись для пізнаня внутрішнїх грецьких відносин з кінця II в. пер. Хр. викопано в Дельфах. Се рішене сенату в спорі атенських ремісників з істмийськими з 112 пер. Хр. Просторий реферат про се подає: Collin G. — Inscriptions de Delphes Senatusconsulte de l'an 112 av. J. C. (Bulletin de correspond. hellenique, 35, ст. 1—55. Атенські ремісники війшли в союз з італїйською ремісничою орґанїзациєю, мабуть десь в 139/8 р. пер. Хр. Одначе з часом помітила істмійська орґанїзация, що сей союз виходить для неї радше на шкоду як у хосен, із-за сильної атенської конкуренциї. Отже на зборах в Сікіонї змінила статут і виключила атенських ремісників. Ті внесли жалобу до сенату і сенат у згаданій ухвалї рішає справу на їх користь. Напись сю знайдено у викопках французької школи; вона списана на 5 каменях, в колюмни одна за другою, мовою доволї вже зіпсованою. Богато замітного до культурного і просьвітного житя Греків дають отсї дві працї: Boll Franz — Beiträge zur Überlieferungsgeschichte der griechischen Astrologie und Astronomie, München, вел. 8⁰, ст. (77 - 140) відбитка. Оголошує вислїд своїх вступних робіт до видавництва астрольоґічних рукописий. Особливо важні замітки й находки автора про письма Птоломея: *περὶ κριτηρίου καὶ ἡγεμονικοῦ,* де йому вдало ся віднайти новий, досі незвістний кодекс у ватиканській бібліотецї, та про тетрабібльос, що від часу Мелянхтона (1553) не був зовсїм оброблюваний. Bouché-Leclerq A. — L'Astrologie grecque, Paris, 8⁰, ст. XX+655. Перша і славна публїкация про сю тему. Автор видить предтечів грецької астрольоґії у фільозофах. Вони то підготували їй терен, особливо стоіки, своєю теориєю гармонії між людьми і сьвітом. Плятон поставив кілька астрольоґічних доґм, які потому коментатори старали ся пояснити; а коли халдеєць Берос оселив ся на острові Кос в перших роках III в., грецький сьвіт був уже готовий приняти се, що звали „новою наукою". Далї показує д. Б. як грецька астрольоґія оперла ся на халдейській, одначе Греки самі подали тут

своï правила. Переходить системи і теориï Манїлїя, Фірміка, Нехепса і Петозіріса а на решті Птоломея, котрий хотів получити астрольоґію з астрономією. Розслїджує та описує ріжні способи укладаня гороскопів та їх пояснюваня. Автор держить ся славно, серед сеї маси замотаних і противорічних теорий, ясної і простої дороги, так що книжку сю пійме кождий пересїчно осьвічений чоловік.

Croiset, Alfred et Maurice — Histoire de la littérature grecque. Tome V, Période Alexandrine per Alfred Croiset. Periode Romaine par Maurice Croiset, Paris, вел. 8⁰, ст. 1096. Сим томом закінчена цїла простора праця. Автори вихіснували всї вислїди найновійшої науки про після-клясичну грецьку лїтературу. „Невдячні“ появи, як Дідимус (ст. 303), Гермаґор (ст. 91 одна стрічка) збувають ся тут дуже коротонько; те саме можна сказати й про такі питаня як александрийський юдаїзм. Німецькі критики висше ставляють підручник Хріста (пор. „Огляд“ за 1898 р. Записки т. 28, Н. Хр. ст. 26). Terret Victor - Homère. Étude historique et critique, Paris, вел. 8⁰, ст. XI+640. Як перед кількома роками учений Wahlen новим виданєм Горация Гаупта потягнув черту через цїлу кон'єктуральну критику, що за останнїх 50 лїт не лишила майже ненарушеним нї одного вірша поета — хоче автор признати цїлу роботу учених, від появи Вольфових пролєґоменів, коло розбиваня єдности Гомерових віршів — за марну. Гомер — се історична особа; уродив ся в X ст. в Смирнї і перебував довго на Хіосї. Ілїяда і Одисея — се його твори. Вони стоять в суцїльній звязи зі собою, як се доказує автор розбором їх укладу, особливо порівнанєм з иньшими ширшими творами, та збиванєм закидів роблених противниками. Замітний тут спис всїх праць про Гомера, доданий на кінци, що обіймає 75 ст. скорочених заголовків! Dimitrijević Milan — Studia Hesiodea, Leipzig, 8⁰, ст. 234. Вже часто вказували учені, що текст Гезіода на ріжних місцях показує ріжний уклад, який можна замітити з рукописної традициї, схолїй і сьвідоцтв старинних писателїв. Автор виводить, з цїлої сериї вариянтів тексту, що в старину істнували дві рецензиї: одна гірша, котру маємо в наших рукописях, друга лїпша, котру він на основі тих вариянтів звязує з Аристархом, що свою рецензию зладив на основі пейзистратейської. Wilhelm Adolf — Simonideische Gedichte (Jahresh. des österr, archäolog. Instit. II, ст. 221—245) — про напись атенську оголошену Ульріхом Коелєром в CIA II 1677. Се, як виказує автор, частина епіґрами надрукованої в Anthologia Palatina VII 254 під іменем Сімонїда. Що до дїйстного авторства Сімонїда, то про се висказує ся автор дуже скептично. Kirchhoff Christian — Dramatische Orchestik der Hellenen, Leipzig, вел. 8⁰, ст.

V+511 — думає з ритму пісень в траґедиї відтворити рухи роблені підчас сьпіву. Як можна приняти лише довгі і короткі кроки, то обмежує ся число можливих кроків до 2, що стоять до себе в відносинах складів — ◡. Міра короткого кроку рівна олїмпійській спітамі (0·2403375m). По сім обчислив автор докладно рухи в Іполїтї Еврипіда. Він знає ще богато иньших річий: як хор входить, як уставлює ся, поздоровляє бога і т. и. Blaydes Fredericus H. M. Aeschyli Choephoroi cum annotatione critica et commentario ed. Halle, вел. 8⁰, ст. VI+196. Blaydes Fredericus H. M. — Adversaria critica in Aristophanem, Halle, 8⁰, ст. 128 — як більша частина праць і видавництв Blaydes-a, без більшої вартости. Текст виданий, як закидають фахові критики, без найменьшого принципу, в апаратї цїлковита мішанина рукописних лєкций, схолїй, чужих і власних кон'єктур; в. поясненях по більшій частиїн чужі замітки, часто між собою суперечні. Zacher Konrad — Kritisch-grammatische Parerga zu Aristophanes, Leipzig, вел. 8⁰, ст. 439—530 відбитка. Містить пять розвідок: 1) відповідь на критику Кайбеля; 2) *ν ἐφελκ.* у Арістофана: згідність рукописної традициї з написами 5-го в. показує, що то „*ν*“ треба писати всюда на кінци вірша; 3) 2 sg. ind. med. *ει* чи *η*? — в Аристофана „*ει*“ первістне; 4) пояснене деяких слів як *ἐπίπαστα*, *κλαστάζω* і т. и. 5) доказ, що Rutheford-a видане равеньских схолїй не лише в основі зовсім схиблене, але й виводи доволї слабі. Aristotelis ars rhetorica. Iterum edidit Adolphus Roemer, Leipzig, 8⁰, ст. CII+245. Перше видане вийшло 1885 р. В сім, другім виданю приросло вступне слово через всаджене розвідки про первістну форму і долю утвора. Автор представляє собі сю річ так, що „Реторика“ була первістно богато просторійша; лїнивий переписувач пропустив богато. Сю скорочену копію порівнано потому з повнїйшою і богато (але не все) додано в скороченій формі, часто на невластивім місци. В суперечцї, яка веде ся про подїл і часове означене писем Фільона замітна розвідка: Cohn Leopold — Eintheilung und Chronologie der Schriften Philos, Leipzig, вел. 8⁰, ст. 387—435 відбитка. Цїлковитий брак доброї традициї і зміни, яким улягав подїл Фільонових писань ще в старину, не позволяють більш як в приближеню рішити справу. А про те удало ся авторови зробити кілька дуже важних заміток. Сюда належать: справлене часу написаня книги Александер, відступлене від поставленого д. Massebiau подїлу аллєґоричного коментаря і пояснене книжки наводженої Іваном Дамаскеном „*τὸ ζ' καὶ ή*“. За невдалу треба вважати пробу роздїленя „legatio“ від „contra Flaccum“. Про Герона Александрийського появило ся три студиї, які мають бути приготовленєм до виданя всїх писань сього автора: Heron's von Ale-

xandria Druckwerke und Automatentheater griechisch und deutsch. hrg. v. Wilhelm Schmidt, Leipzig, вел. 8°, ст. LXX+540. Додаток до сего: Die Geschichte der Textüberlieferungen, Leipzig, 8°, ст. 182. Schmidt W. — Heron von Alexandria, Leipzig, 4°, ст. 15. Про особу Герона знаємо дуже мало, особливо від коли признано згадку Ктезібія в однїй написи за сумнївну. На основі Позідонїя можна приняти рік 55 за найблизшу дату дїяльности Герона. Д. Шмідт цїнить за низько значінє Герона, бо хоч він мав і попередників в своїй науцї, то все ж в його писанях слїдно самостійну людину а не звичайного компілятора. Се доказує иньша сьогорічна публїкация: Euclidis opera omnia ed. I. L. Heiberg et H. Menge Suppl. Anaritii in decem libros priores elementorum Euclidis commentarii. Ex interpretatione Gherardi Cremonensis ed. M. Curtze, Leipzig, 8°. Д. Курцє віднайшов у Кракові переклад коментаря An-nairizi-я зроблений Ґергардом з Кремони. Тут показує ся лїпше нїж у виданю арабського ориґіналу Гейберґа і Бєрстона, що Герон Александрийський поробив цїнні замітки до перших 8 книг Еклїдових „Елементів“.

Огнищем археольоґічних студий в Гренциї служить атенське археольоґічне товариство, котрого *Πρακτικά* за р. 1898 вже вийшли і описують докладнїйше, як тут се можливо, поодинокі змаганя. Відкопано цїлковито стоа Атталя в Атенах. Окрім сего ведено викопки коло Епідавру і в Сунії. В Коринтї веде свою роботу американське товариство і викрило богато нових точок до топоґрафії долїшньої частини міста. В Дельфі покінчила французька школа відкритє останків ґімназія; анґлїйська — викопала на острові Мельос микенський замок, і почала роботи в Наукратіс. Німецький інститут занятий дослїдами коло водопроводів на заході Акрополя, та викопками на Парос, Кос, та города Пірене в Малій Азиї. Працї коло археольоґічних розслїдів в Малій Азиї ведені систематично, дають богато інтересних вислїдів. Anthony і Munro віднайшли коло Bigaditeh в Мизиї і Emed у Фриґії богато останків примітивної зброї. Др. Коерте описав находки „троянського“ гончарства коло Boz-eyuk і Beybazar. Долучаючи сї находки, до попередних зроблених Ramsey-ом і иньшими маємо богатий материял до старинної Кипріотської і Еґейської культури. Нові додатки дають в сїм роцї Crowfoot J. W. і Anderson J. G. C. у своїх статях під заг: Exploration in Galatia cis Halym (The Journal of hellenic Studies, vol. 19, ст. 34—134). Перший з них зупиняє ся над питанєм про расову приналежність пра-мешканцїв тих околиць. Справа ся доволї замотана. Др. Коерте називає їх просто Фриґійцями, одначе анї факт, що Ґордіон був один час фриґійською столицею, анї обставина, що подібні находки викопано коло Фїліппополя, Яссів, Сальонїки, відки, як думають, прийшли Фри-

ґійцї — не позваляють більше, як лиш догадувати ся, що-се можливе. По думцї автора годї виключити Кавказ і Арменїю з їх неолїтичними останками, як можливу колиску сеї людности. Найновійші працї Енсена (див. Огляд лїт. за р. 1898 Записки т. XXVII Наук. хрон. ст. 18) Петерсена, Люшана і ин. роблять сю можливість що-раз більш певною. З другого боку досї побільшували вплив турецький а навіть і грецький. Також за високо ставили вплив ґаллїйської інвазиї. A. Körte продовжує публїкацию вислїдів своїх археольоґічних розкопок в Малій Азиї п. заг. Kleinasiatische Studien IV (Mitth. des kais. deut. Archäol. Inst. Athen. Abtheil. т. 24, ст. 1—45). Тут зупинює ся він на описї могили під Bos-öjük (Lamunia) з останками старофриґійської культури. На вершку могили лежить оброблений камінь, незвичайної форми, котра вже давно звернула увагу учених. Автор думає, що се „phallos“ як символ животворної сили і вказує на анальоґічний звичай у Японцїв. Особливо докладно і старанно ведуть ся розслїди па місци старинного Перґама. Вони почали ся в 1878 р. заходом заряду королївського музея в Берлинї, первістно лише з цїлю відшукати дальші частини великої ґіґантомахії, котрої кілька кусників найшов Кароль Гуман. Дальші викопки розширювали що раз то більше розслїджений терен, так що під кінець відкопано міський торг з сьвятинею Діонїзия, театр, Траянеум, котре перед тим несправедливо уважали за Авґустеум — навіть укріпленя і будови поза міськими укріпленями. Так виринуло цїле старинне місто, зовсїм неподібне до попередних здогадів про него. На основі тих працьвидав заряд королївського музею „Führer durch die Ruinen von Pergamon“, перше видане в 1887 р. а сього року друге. При помочи берлїнської академії наук удало ся розслїдити доволї докладно ще й околицю міста, долину ріки Каіка, поблизькі міста: Атарней, Перепене і Айґай та водопроводи, особливо з часу королїв. Зібраний таким чином материял — останків архітектури, скульптури і написий почали репродукувати в славнім видавництві „Alterthümer von Pergamon — доси 5 зошитів (томи: II, IV, V, 2 і VIII 1, 2). Детайльний опис предметів найдених на тій території за останні лїта, уложений систематично і сумлїнно оброблений, дають: Conze A. & C. Schuchhardt — Die Arbeiten zu Pergamon 1886—1898 (Mitth. des kais. deut. archäol. Instit. Ath. Abth. т. 24, ст. 97—240). Автор славної розвідки про водопроводи в Льодицеї д. Вебер (пор. Огляд зах. евр. лїтер. Записки т. XXVII, ст. 23) друкує тепер подібну розвідку про Смирну. Weber G. — Die Wasserleitungen von Smyrna (Jahrb. d. kais. deut. archäologischen Instit. XIV, ст. 4—25). Старинних водопроводів є тут шість, з тих два вже знищені. Автор розслїджує

їх будову і дорогу, куди вони йшли. Цїлий ряд нагробних написий найдених в Пізидиї подає і пояснює Cousin, Georges. Termessos de Pisidie (Bulletin de corresp. hellénique, 35, ст. 165—192). Цїлість звалищ має вигляд величезного гіпподрома. Йдучи з Yenindje-khayve, ряд гробів лежить на лїво. Правий бік обсаджений також гробами, але сї останнї видовбані у скалї і не мають нїяких написий. Д. Кузен вважає їх за більш старинні. Arkwright Walther — Über das lykische Alphabet (Jahresh. des österr. archäolog. Instit. II, ст. 53—76). Лїкийська азбука має 29 букв; імовірно всї, а 19 з них безперечно походять з грецької. Їх значінє давно вже старали ся розвязати, останнїм разом робив се Савельсберґ. В реєстрі, який він подає, 17 букв відчитано добре, 5 означено в приближеню добре, а иньші зле. Автор складає цїлу азбуку, зіставляючи лише 2 букви як непевні. Кілька археольоґічних заміток з Елєвзіна подає O. Rubensohn — Eleusinische Beiträge (Mitth. des kais. deut. archäol. Instit. Athen. Abth. 24, ст. 46—71). 1. Про Деметер на *Ἀγέλαστος πέτρα*. Сю „скалу журби“ вважає автор за мітольоґічний вхід до Гадесу і віднаходить її в печері Плютонїон коло Елєвзіна. 2 Про рел'єфну вазу з Елєвзіна і 3 Тріптолєм рільником. По оповіданям Елєвзийцїв перший, котрий приніс сюда рільництво, мав бути Тріптолєм. Автор оспорює погляд, немов міт про Тріптолєма — пізнїйша вигадка, що повстала доперва під впливом єгипетських поглядів. Одною із найбільш замітних памяток старинних Атен зістає ся фриз вмурований у фасаду т. зв. малої метрополїс, що від кількох лїт має назву св. Елєвтерия. Фриз сей обіймає богато характерних фіґур і загально звістний під іменем „Zodiaque“ або „Athenischer Festkalender“. Що се дїйстно календар, річ певна; одначе значінє поодиноких фіґур доволї неясне. Перший пробував їх пояснити Беттіхер у 1865 р. Сею справою займали ся опісля Бурсиян, Вольтерс, Рейнах, а в минулім роцї Тілє. Всї поясняли фіґури як представленє поодиноких атенських сьвят. Тепер Svoronos I. N. у розвідцї: Der athenische Volkskalender (Journal intern. d'archeologie numismatique, II, ст. 21—78), через прирівнуванє фіґур фриза до малюнків на античних монетах, доказує, що тут представлені: 12 знаків зодияка (Thierkreis), символи 12 місяцїв, 4-ох пор року і занятя у поодинокі місяцї (оранє, сїйбу, збірку винограду і т. и.). Тим способом він доповнює навіть знищену частину фриза. Перед 27 лїтами звернув учений Conze перший увагу на грецькі вази з ґеометричним орнаментом. Нинї зібрано вже доволї богатий материял. Ним хіснує ся тепер Wide Sam. у розвідцї: Geometrische Vasen aus Griechenland (Jahrb. d. keis. deut. archäologischen Instit. XIV, ст. 26—43, 78—86). Материял сей узяв автор головно з народнього музея в Атенах та збірки Силльо-

ґа в Гераклеї на Криті. Ґеометричний стиль на вазах дуже ріжнородний і кожда країна, кождий остров має окрему ціху. Находки упорядковані в розвідці по країнам, з яких вони походять. Історичного розвою самого орнаменту автор не подає із-за малого числа певних даних; висказує ся лише, що ґеометричний орнамент на атицьких вазах тревав дуже недовго. Wolters Paul — Vasen aus Menidi (Jahrb. d. kais. deut. archäologischen Instit. XIV, ст. 103—135). Продовженє статї з попереднього року. Керамічні останки, які автор тут описує, мають головно значінє лише з огляду на місце находки. Лише невеличка частина має самостійну вартість. Важний вислїд, до якого доходить д. Вольтерс при кінцї розвідки: находки копулового гробу коло Меніді показують, що тамошнїй культ героїв тревав без перерви від микенської доби. Він перестає в 5 в., одначе не вигасає поволи. Як раз деякі найпізнїйші начиня є заразом найкрасші; тому імовірний здогад, що причина перерви була зверхня. Як така насуває ся пельопонезька війна. В архидамійській війнї заволоділи вороги містом Ахарнами, а місцева людність мусїла утїкати; так само було при облозї Декелеї. В ту пору упав культ героїв.

Toudouze Georges — Les grands manifestations de l'art grec. Paris, 8⁰, ст. 100. Добрий популярний підручник для пізнаня двох найголовнїйших епох грецької штуки: микенської та клясичної. Книжка поділена на три частини, в яких автор обговорює скарбниці (Троя, Микени, гроби Атридів), релїґійні празники (Атени у V в.) і великі ігрища в Олїмпиї. До сего додано численні ілюстрациї. Sauer, Bruno — Das sogenannte Theseion und sein plastischer Schmuck. Leipzig, вел. 4⁰, ст. XII+274. Автор розслїджує з незвичайною докладностю фронтон (Giebel) даху на сьвятинї Тезейон і старає ся на основі заглублень і слїдів прикріпленя винайти статуї і ґрупи, які там були уставлені. Подібну пробу робив вже проф. Сауер в 1890 р. на східнім фронтонї Партенону і то з незвичайним успіхом. Вислїд сеї нової роботи той, що на східнім фронтонї було уродженє Еріхтоніоса, на західнім Гефайст у Тетіс і Еуріноме. На основі сего виводить автор, що сьвятиня була присьвячена Гефайстови. Дуже гарно написаний особливо четвертий розділ: стилїстична аналїза скульптур і характеристика їх творця. Тут обговорено докладно відносини сих скульптур до партенонських і показано, не вважаючи на рішучу залежність, основні ріжниці в технїцї й уложеню. Six J. в продовженю своїх Ikonographische Studien (Mitth. des kais. deut. Archäol. Instit. Röm. Abth. Bd. 74, ст. 81—90, пор. „Огляд" за р. 1898 Записки т. XXVII Наукова хронїка ст. 24) обговорює портрети: Мавссолля, сатрапа карийського; Александра III і Александра IV, македонських королїв. Lange, Julius — Darstellung des Menschen in der älteren griechischen Kunst.

Aus dem Dänischen übs. von Mathilde Mann. Strassburg, 4⁰, ст. XXX+225. Автор задумував перейти представленє людського тїла через цїлу історию штуки; одначе смерть перешкодила йому в сїм, так що він перевів свою розвідку лиш до 400 р. пер. Хр. Зміст представляє ся так: I, правила представлюваня людського тїла в примітивній штуцї всїх народів, також і диких, особливо-ж у Єгиптян — з включенєм грецької штуки до 500 р. пер. Хр. II, Перехідний стиль у Грециї; представленє фіґури на площі. III, Перший розцьвіт грецької штуки: образи боротьби, чоловік-зьвір; формация ідеального типу; фронтонові фіґури Партенону, Полїктет. На місце часописи „Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österr.-Ung.“ почали тамтого року виходити „Jahreshefte des österr. archäolog. Institutes“ з тою самою проґрамою. Вступна статя Benndorf Otto – Über den Ursprung der Giebelakroterien (ст. 1—51) зупиняє ся над питанєм про початок і походженє острого закінченя даху. Автор збирає лише материял, головно зі старинних будівляних памяток і подає свої замітки, не рішаючи на разї самої справи. Він знаходить велику схожість між акротериями на азийськім сходї і старо-грецькими. Деякі замітки до сего питаня подає ще Treu Georg — Zur Entstehung der Akroterien und Antifixe у тім самім журналї ст. 199 і д. Furtwängler Adolf — Griechische Originalstatuen in Venedig (Abh. der philos-philol. Cl. der königl. bayer. Akad. d. Wiss. 21, ст. 275—316) — описує серию жіночих марморних статует, доси не запримічену, в Museo archeologico палати дожів. Всї ті фіґури походять з часу найвисшого розцьвіту ориґінальної грецької штуки з пятого і четвертого віку пер. Хр.

3. Рим. Hülsen Christian — Bilder aus der Geschichte des Kapitols, Rom, 8⁰, ст. 31 — окрема відбитка відчиту держаного в протестантськім зборі в Римі. Згадуємо її з огляду на розголос, який зробила праця сего автора „Forma urbis Romae antiquae“ перед кількома лїтами. Arendt Anton — Syrakus im zweiten punischen Kriege I. Theil. Quellekritik, Königsberg, вел. 8⁰, ст. 114. По основнім і зовсїм самостійно написанім вступі про „значінє Сиракузи у війнї між Римом і Картаґіною“ йде 7 роздїлів критики жерел. Найінтереснїйші про Полїбія, Лївія і Плютарха. Фахові критики закидують авторови лиш невідповідний метод, який вибрав при своїм розслїдї. Drumann W. — Geschichte Roms in seinem Uebergange von der republikanischen zur monarchischen Verfassung. 2 Aufl. I Bd. Aemilii-Antonii, Berlin, вел. 8⁰, ст. 484. Се книжка, що тїшить ся великим впливом із-за ориґінального розуміня дїєвих осіб і часу. Слїди сього впливу слїдно навіть у 3-ім томі істориї

Момзена. Одначе істория Друманна розлїтає ся на цїлий ряд поодиноких житєписий і не дає читачеви звязи подїй. Се нове виданє подає текст незмінений, лише для цитатів вихіснувано тут нові виданя клясиків, і епіґрафічну, нумізматичну та історично-фільольоґічну лїтературу. В довгій боротьбі, яку вели римські імператори в добі від 1 до 4 віку против сенаторської аристократиї, одною з найважнїйших опор для сих перших було володїнє великими доменами, призначеними для їх приватного ужитку, незалежно від державних дібр. Про сю справу статя: Homo Léon — Le domaine impérial à Rome. Les origines et son développement du I an IV siècle (Mélanges d'archéologie et d'hist. 19, ст. 101—129). Автор показує, як цїлею цїсарської полїтики за ті три столїтя було зломити вплив сенаторської аристократиї. Сенат був особливо могучий в Римі й Італїї, коли між тим осередок могучости імператора лежав у військах на провінциях. Аристократия мала в Римі окрім полїтичних і фінансових привілеґій переважну частини землї у своїм володїню, а друга частина, публичні міські домени мала під своїм зарядом. Цїсарі стремлять отже до набуваня земельної посїлости на шкоду вельмож. При кінцї 3-го ст. стають вони найбільшими посїдачами в Римі і заразом необмежиними автократами в державі. Оба сї розвої йдуть рука в руку. T. Rice Holmes — Caesar's Conquest of Gaul, London, 8°, ст. XLII+846. По короткім і яснім викладї про здобутє Ґаллїї, на основі оповіданя Цезара (ст. 1—162) йде на 662 сторонах докладний розслїд всїх річий, які можуть цїкавити читача „Bellum Gallicum": про час написаня коментариїв, достовірність Цезара, кельтийську етнольоґію з вихіснованєм всїх пра-історитних і краніольоґічних вислїдів, ґеоґрафія Ґаллїї, топоґрафічні питаня, римський військовий устрій і т. и. Про докладність, з якою автор працював, сьвідчить обставина, що коло книжки він працював 11 лїт. Замітити можна лише незвичайне упередженє против кон'єктуральної критики і легковаженє ортоґрафії імен. Stolle Franz — Wo schlug Caesar den Ariovist, Strassburg, 4°, ст. 42. По доволї бистроумних виводах приходить автор (як і богато иньших) до пересьвідченя, що „великий табор" або поле, де Аріовіст був побитий, лежить між містами: L'Isle sur le Doubs, Villersexel, Lure, Belfort i Montbéliard. Справа ся могла-б лише через археольоґічні находки бути остаточно порішена. Domaszewski A. v. — Die politische Bedeutung des Traiansbogens in Benevent (Jahreshf. des österr. archäol. Instit. II, ст. 173—192). Лук сей, по своїм призначеню: „ianus viae", виставлений на місци, де починає ся via Traiana, поведена з Веневенту до Брундізиї. Він містить три ґрупи образів: 1 на сторонї зверненій до міста представлені відносини цїсаря до Риму; 2 на противнім боцї — його заслуги для провінциї; 3 в сере-

динї луку — добрі дїла для горожан Беневента. Се сумаричне поясненє опирає автор на докладнім обговореню кождого релїєфа з окрема. Petersen E. — Trajans dakische Kriege nach dem Säulenrelief erzählt. I Der erste Krieg, Leipzig, 8⁰, IV+95. Властиво коментар колюмни Траяна, в богато дечому ріжний від коментаря Cichorius-а, особливо противний автор льокалїзациї походу з другого року. Перевага П. над своїм попередником лежить у призвичаєню і вишколеню в археольоґічних розслїдах. Koch Wilhelm — Kaiser Julian der Abtrünnige, seine Jugend und Kriegsthaten bis zum Tode des Kaisers Constantius (331—361), Leipzig. До історичного внутрішнього житя і культури замітні особливо дві публїкациї: Aust Emil — Die Religion der Römer, Münster, вел. 8⁰, ст. VIII+268. Загальні черти римської релїґії, її істота, епохи її історії, найважнїйші боги, державний і приватний культ — се справи обговорені в сїй книжцї. Лїтературний показчик випав трохи за скупо: не наведено напр. такої книжки як: Fabretti, Corpus inscriptionum Italicarum. Впрочім праця відповідає своїй завдачі. Besnier Maurice — Les scolae de sous-officiers dans le camp romain de Lambèse (Mélanges d'archeol. et d'histoire, т. 19, ст. 199—258). Звістна заборона Мартияна: ne milites collegia in castris habeant. Між тим істнованє войськових колеґій стверджено по написям. Епіґрафічні тексти, зібрані з цілого простору римської держави, доказують що істнували такі товариства і то в великім числї. Всї вони належать до одної доби; найдавнїйші сягають кінця II в., більша частина — початку III-го. Суперечність між сим фактом і забороною Мартияна толкує автор тим, що під „milites“ треба розуміти простих жовнїрів, а в склад тих товариств входили підофіцири. Тепер удало ся в Lambèse найти статути сеї війскової орґанїзациї і сеся розвідка посьвячена головно розборови тих статутів.

При огляді праць із історії римської лїтератури почати треба від нового, другого видання звістного підручника до історії лїтерарату ри: Schanz Martin — Geschichte der römischen Litteratur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Iustinian. 2 Teil: Die römische Litteratur in der Zeit der Monarchie bis auf Hadrian. 1 Hälfte: Die augusteische Zeit. 2 Aufl. München, вел. 8⁰, XII+372. Нове се виданє працї проф. Шанца з 1892 р. сильно розширене; особливу увагу звернено на наведенє цілої найновійшої лїтератури, і се не лише реґістративно, але й інформативно, що до вартости поодиноких праць. Увійшли деякі зовсїм нові уступи, як напр. про Горация в середнїх віках, про вплив Тібулля на наступників, про carmen saeculare. Часто стрічаємо більш рішучі нїж давнїйше вискази і погляди. При кінци згадаємо, що

й показчик річий оброблений далеко докладнїйше. Pascal Carlo — Dizionario dell'uso Ciceroniano ovvero Repertorio di locuzioni e construtti tratti dalle opere in prosa di M. Tullio Cicerone, 8⁰, XV+777. Автор писав вже богато, одначе доси головно про справи історичні, мітольоґічні і лїнґвістичні. Се перша його фільольоґічна праця і тим пояснити треба деякі помилки. За сю роботу брав ся вже Merguet, одначе його Handlexicon Ціцерона урвав ся на першім зошитї. Паскаль хоче подати перегляд складнї і стилїстики Ціцерона. Щаслива була гадка усунути на бік все, що стрічає ся рідко або винятково у Ціцерона, звернути увагу на богато іллюзий при перекладї латинських слів на нові мови. При тім автор опер ся на найлїпших новочасних жерелах, головно на Архіві Вельфлїна. Попри се одначе критика підносить богато прогалин у сїй працї, особливо при висловах юридичних. Belling H. — Studien über die Kompositionskunst Vergils in der Aeneide, Leipzig, 8⁰, ст. VI+250. Розслїди Б. обіймають Некійю, опис щиту і цїлї книги I, II, IV. Не вважаючи на величезну лїтературу про Верґіля, досї мало писано про спосіб його роботи. Одначе се що нам дає автор зовсїм не рішає питаня. Він укладає собі дивацькі схеми, вірить не лише у малу, але й у велику респонзию. Про недокінчені вірші доказує (не він перший), що їх не треба уважати знаком недокінченя епосу, умисно вибраним способом піднести ефект. Il libro decimo della Instituzione oratoria di M. Fabio Quintiliano commentato da Domenico Bassi. Seconda edizione, Turino, 8⁰, ст. XXXI+138. Доволї просторий вступ зложений з трех частин: житє і меньше важні твори Квінтилїана, Institutio oratoria, десята книга. Текст має богато змін, бо видавець вложив тут свої ріжні поправки. P. Cornelius Tacitus — Dialogus de Oratoribus erklärt von Constantin John, Berlin, 8⁰, ст. VII+164. Збірка Вайдмана не містила доси критичного виданя Дияльоґу Тацита. Гадка, поручити сю справу д. John-ови, була щаслива, бо він звістний вже з давнїйших своїх праць про заговор Катилїни і Дияльоґ. Видавець у просторім вступі обговорює питанє автентичности і кладе натиск на велику схожість Дияльоґу з давнїйшим історичним стилем Тацита. Далї розбирає артистичний уклад і цїль а в кінцї первовзори та жерела сього письма. Текст, окрім кількох дрібних змін, поданий на основі четвертого виданя Гальма (1884). Лише апарат критичний і замітки вийшли слабше. Klebs Elimar — Die Erzählung von Apollonius aus Tyrus. Eine geschichtliche Untersuchung über ihre lateinische Urform, Berlin, вел. 8⁰, ст. XI+532. „Historia Apollonii regis Tyri", латинський роман, має у сьвітовій лїтературі подібно важне становище як роман псевдо-Каллїстена про Александра. Клебс розслїджує критично цїлу рукописну традицию роману.

Против дотеперішнього погляду, що автор роману був християнином, доказує він, що се поганський роман з 3 в. по Хр, який доперва у переробках набрав християнської цїхи. Goetz Georgius — Thesaurus glossarum emendatarum. Pars I, Leipzig, 8⁰, ст. X+368. Величанська праця, яку підготував Ґ. Леве, переклали Ґ. Ґоец і Ґ. Ґудерманн, зближає ся до кінця. Маємо тут на думцї звістний Corpus glossariorum latinorum, у котрий висше наведена публїкация входить як перша частина VI-го тому. Се реєстр який уможливлює відповідне вихіснованє материялу зібраного в попереднїх томах. При обробленю поодиноких статей звертав автор увагу в першій мірі на римську і грецьку старину, але по при се ясно означив відносини ґльос до середновічної латини, до романських, англьо-сакскої і нїмецької мови. Під сам конець згадаємо ще появу 6-го тому звістної публїкациї: D' Arbois de Jubainville H. — Cours de littérature celtique; tome VI. La civilisation des Celtes et celle de l' épopée homérique, Paris, 8⁰, ст. 418. Появу сього тому випередила вже слава попередних, котрим критики не-специялїсти не могли нїчого закинути, хіба незвичайне розвалкованє предмету. Так само й сей том можна би скоротити на половину. Зміст його незвичайно замітний, бо автор поклав собі за дачу доказати, що Ґалїйцї трьох перших столїть пер. Хр. і Ірляндцї, як нам їх чертає найдавнїйша епічна лїтература, стояли на тій самій культурній степени, що Греки і Троянцї епопеї Гомера. Як спільні звичаї обох ґруп показує автор: поодинокі борцї перед цїлим військом; аойди відповідають бардам, ґалїйські божества мають майже те саме значінє що грецькі — одначе друіди зовсїм не похожі на жреців грецьких. Також не мали Кельти понятя одного божества, їх віра більш доґматична, містила меньш суперечностий нїж грецька. Спільний антропоморфізм, культ дерев, рік, людські жертви, забобони про деякі числа, особливо про 3 і 12. Далї зупинює ся автор коло родини у обох ґруп. Головна ріжниця в степени моральности — висшої в Грециї; спільні цїхи: моноґамія, що не виключає конкубінату, тверда власть батька. Також зброя у обох ґруп майже однака, з незначними відмінами. Цїла праця зладжена з незвичайною очитаністю і знанєм предмету, особливо ірляндських переказів.

По живій роботї коло викопок на Forum Romanum, яка тревала протягом 1871—84 р. наступила застоя, перервана доперва в сїм роцї. Роботи почали ся в листопадї 1898 в подвійнім напрямі. Перша річ, се упорядкованє архітектурних фраґментів з викопок за останнїх 28 лїт, які лежали безладно роскинені, а далї реконструкция тих памяток, у яких се можливо. Початок зроблено з двома величезними стовпами з часу Діоклетияна та сьвятинею Вести. З нових розкопок треба згадати

відкрите дому з льонґобардських часів, північної улиції „Forum", аж до лука Севера, вимощеної чорним базальтом, та початок відслоненя передньої частини сьвятинї Сатурна. Офіцияльне справоздане про нові відкритя на форум появило ся з припорученя італїйського мінїстерства просьвіти, під заг. „Stele con iscrizione latina arcaïca scoperta nel foro romano" Roma. На думку ученого G. F. Gamurrini, ся напись, зроблена грецькими лїтерами, походять з VII або найпізнїйше з VI в. перед нашою ерою — отже з часів римських королїв. Окрім язикового значіня напись ся дає потверджене деяких оповідань Лївія і через се надає більш віри і иньшим його оповіданям, здискридетованим гіперкритицизмом новійших учених. Докладний перегляд найновійших археольоґічних здобутків в долїшній Італїї та Сицилїї, осóбливо при розкопках на Monte Tabuto і Monteracello коло Comiso, в Катанїї, околицї Матерни і ин. подає E. Petersen: Funde und Forschung (Mitth. des kais. deut. archeol. Instit. Röm. Ath. XIV, ст. 163—192). Про результати археольоґічних розслїдів в Африцї знаходимо просторе справоздане: Gsell Stéphane — Chronique archéologique africaine (Mélanges d'archéol. et d' histoire. 19, ст. 35—83). Він збирає всї працї про сю справу, які появили ся в друку за останнїй (1898-ий) рік. Сюда відсилаємо тих, що сим займають ся.

Історня старої християнської церкви представляє ся тепер як незвичайно трудний і непевний терен. Ріжні погляди, з яких виходять поодинокі історики церкви і убожество жерел довели до незвичайної ріжнородности вислїдів, в якій годї остаточно визнати ся. Щоб сьому на будуче зарадити, старає ся Headlam A. C. в статї: Methods of Early Church History (The Englisch hist. Review 14, ст. 1—21) подати границї, серед яких можливий був тут поступ і осягнене позитивних вислїдів, та методи яких досї придержували ся. При тім виясняє, що доволї довгий час був на тім поли несумнївний поступ, котрий залежав від певного методу — сим отже методом треба послугувати ся й в будучности. Hoppenot J. — Le Crucifix dans l'histoire et dans l'art, dans l'âme des saints et dans notre vie, Paris, 8°, ст. XIII+214. Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte. Hrsg. von der Kirchenväter-Commission der königl. preuss. Akademie der Wissensch. Origines. Bd. 1, 2, Leipzig, лекс. 8°, ст. XCII+374; 545. Перші два томи нового критичного виданя Оріґіна, зладжені проф. Koetschau в Енї, містять письмо про мучеництво, книги против Цельза і письмо про молитву. Від часу виданя Делярю (Париж 1733) не зроблено для критики тексту тих писань майже нїчого. Через се видане відповідає пекучій потребі, тим

більш що воно перше подає текст повний, без пропусків. При тім цїнні замітки у вступі про критику тексту і ґенезу творів. Тут веде автор остру полєміку з Wendland-ом про вартість тексту книг против Цельзия в cod. Vatican gr. 386 saec. 13, котре кладе, зовсїм справедливо, висше як текст в т. зв. Фільокалїї. Cod. Vat. gr. 386 опирає ся на рецензиї Памфілїя і Евзебія, а ся знова на ориґіналї.

Др. Мирон Кордуба.

БІБЛЇОҐРАФІЯ

(рецензиї й справоздання).

Археологическая лѣтопись Южной Россіи, составлена подъ редакціей Н. Ф. Бѣляшевскаго, т. I — 1899 г., К., 1899, ст. 227.

Під таким титулом в додатках до Київської Старини і осібними відбитками виходила в 1899 р. маленька археольоґічна часопись, з великою старанністю й знаннєм ведена нашим земляком, археольоґом Миколою Біляшевським. Зміст сеї хронїки дуже ріжнородний: переважають звістки про нові нахідки, окрім того стрічаємо звістки про діяльність ріжних наукових інституций в сфері археольоґії, реферати про нові видання й кілька коротких статей-моноґрафійок археольоґічного змісту; взагалї хронїка підходить своїм змістом досить близько до московської часописи „Археологическія извѣстія и замѣтки", не дорівнюючи числом розвідок, але за те переважаючи її богацтвом чисто хронїкарского археольоґічного материялу, в котрім лежить головна вага і цінність хронїки д. Біляшевського. Взагалї „Лїтопись" служить дуже цінним підручником для кождого, хто інтересуєть ся українською археольоґією, і праця, вложена в неї редактором, варта всякого признання. В дальших томах було-б пожаданим побільшеннє числа статей-розвідок, більша систематичність в бібліоґрафії (тепер вона має досить припадковий характер) і більша рівномірність в хронїкарських звістках: в сїм томі найлїпше представлена правобічна Україна, слабше лївобічна і зовсїм слабо Галичина; розумієть ся, в сїм вина не редактора, а головно брак інтересованих людей і незвичайно слабий розвій археольоґічних студий в декотрих краях України-Руси, в тім і в нашій Галичинї, де археольоґія стоїть незвичайно слабо, не вважаючи на істнованнє специяльних консерваторів, кількох

музеїв і фондів на досліди. До тому редактор додав показчик місць, але треба-б іще й показчика річевого — ріжних катеґорий находок. *М. Г.*

Г. Ф. Герцбергъ — Исторія Византіи. Переводъ, примѣчанія и приложенія П. В. Безобразова, Мва, 1897, Ст. IX+2+674

Видана 1883 р. в колекциї Онкена праця Герцберґа вийшла в перекладї з примітками й додатками российського византиниста проф. Безобразова. Переклад не може похвалити ся особливими чеснотами, деякі місця навить наводять на гадку, що ледво аби так професор перекладав, або бодай проглядав уважно переклад, але се для нас меньша річ, інтереснете, що д. Безобразов додав свого до нїмецької працї. Його примітки під текстом—ріжного характеру й вартости; по части він використовує тут российську византийську лїтературу, поминену нїмецьким автором, по части доповнює текст ріжними увагами. Взагалї-ж примітки сї мають досить припадковий характер; досить наприклад вказати, що епізоди русько-византийських зносин, або взагалї такі, для котрих богато зроблено в российській науковій лїтературі, а у Герцберґа описані неповно, або недокладно, зістали ся без всяких пояснень і взагалї без приміток автора — нпр. істория походів Сьвятослава в Болгарию й византийські землї (с. 162 і далї), або зносини імп. Василя з Володимиром (с. 170), тай примітка автора на с. 213 про сї зносини (може через свою коротkість теж не визначаєть ся докладністю). В кінцї книжки (с. 581—674) додані статї: про царгородський двір, про орґанїзацию ремесла й торговлї і про селянство; статї сї, хоч в значній мірі компілятивні, написані інтересно і служать користним доповненнєм працї Герцберґа; можна-б бажати подібних доповнень і по деяким иньшим питанням внутрішньої історії Византиї. Кількадесять не дуже елєґантських, але виразних образків (в нїмецькім ориґіналї їх було більше і лїпше виконані) служать теж користним доповненнєм текста. Прикро дає себе відчувати брак показчика імен, а ще прикрійше — майже повний брак бібліоґрафічних вказівок, особливо коли зважити, що джерел нїде не цитуєть ся; сей брак бібліоґрафії в значній мірі редукує користь книжки, як наукового підручника. *М. Г.*

А. Васильевъ — Славяне въ Греціи (Византійскій Временникъ, 1898, ст. 404—436, 626—670).

Праця д. Васїлєва дає огляд питання про славянську кольонїзацию на півострові Балканськім по кінчини Пельопоннеза протягом середних віків. Живу увагу до сеї кольонїзациї звернула в 30-тих роках сього віка теория Фальмераєра, професора ляндсгутського лїцея в Баварії, немов

теперішні Греки не можуть уважати ся потомками колишнїх Геллєнів, бо старо-грецький елємент давно вже загиб, місце-ж його зайняли иньші етноґрафічні елєменти, головно славянський та альбанський. Ся теория викликала велику бурю у вченім і невченім сьвітї, бо заперечувала Новогрекам їх геллєнське походженє, звала їх Славянами. Відозвались численні голоси критики на сю дивовижну теорию, й вона дїйсно не удержала ся в цїлости, але наукова критика і провіренє жерел викликані нею, внесли чимало сьвітла в се питанє та при тім спонукали учених до дослїдів над впливами славянського елємента не лиш на Грецию, але й на всю византийську державу, і розширили дуже круг нашого історичного знаня. Тому то Васїлєв рішив ся ще раз зачіпити сю річ, зібрати всї певні жерела, що згадують про Славян у Грециї та розглянути теорию Фальмераєра і розвиток вчених спорів на сю тему аж до наших часів.

Великий напад Славян на Грецию лучивсь 577 р. Про сей напад подає звістку церковний писатель Іван Ефеський та при тім дає сьвідоцтво про перше оселенє Славян у Грециї. Потому Іван, аббат біклярийського монастиря, сучасник, що жив у Константинополи, споминає в своїй хронїцї про напади Славян і Аварів між роками 576—579. Від тепер місце Болгарів, що ходили з Славянами, заступають Авари, що звичайно в своїх походах лучились зі Славянами. В роцї 587 або 589 Авари рушились знов і спустошили, по словам хронїста Еваґрия, Сінґідон, Анхіяль і цїлу Грецию. Се місце з Еваґрия дало основу теориї Фальмераєра. Про згаданий факт говорить ще Монемвазийська хронїка, в котрій окрім сього є ще звістка про нахід Аварів і Славян на Пельопоннез та про перехід Пельопоннезцїв у Сицилїю. Але сею хронїкою треба обережно хісноватись, бо зложена була вона десь у X, чи XI віцї, або ще пізнїйше. Кольонїзация Славян прибирає тимчасом що раз більші розміри. Імя Славян стає звісне і на Заходї. Ізидор, епископ севільський сучасник цїсаря візантийського Гераклїя, пише, що в початках пятого року пcelованя сего цїсаря (616 р.) Славяни загорнули від Римлян Грецию. Про другу важну, майже рівночасну подію згадує сьвідоцтво, здає ся Томи Пресвітера, якобітського писателя VII віка, що Славяни напали на Крит і иньші острови. Отже в початках VII віка була Греция в руках Славян, що нападали на подальші острови і мали свою фльоту. „Звідси то й можна вивести, що Греция була доволї густо заселена в початках VII віка чужими елєментами, котрими були в данїй хвилї Славяни“, зауважає Васїлєв.

Пізнїйше, аж до перших років VIII віка нема про Грецию взагалї нїяких звісток. По всякій імовірности кольонїзация Грециї Славянами

поступала далї вперед, займаючи вже й Пельопоннез. Навить на заходї Грециї було стільки Славян, що мало не вся земля звала ся сучасниками славенською. Тут зауважає автор, що в VIII віці появляє ся новий термін для означеня людности Грециї. „Вона не зове ся уже Ἕλληνες, лиш Ἑλλαδικοί; ся-ж обставина вказує, по моїй думцї, певно на се, що самі Візантийцї запримітили в той час переміну в складї людности грецького півострова і тому не могли називати його давнїйшим іменем“. В жерелах VIII віка стрічаєть ся ще знайоме імя Аварів; розуміти-ж під ним треба також Славян. Славянська кольонїзация зростає до того степеня, що навить Пельопоннез став ся в половинї VIII віка в очах Візантийців славянським. Зачинають ся навить зі сторони Візантийців перші походи на Славян у Грециї. Причина їх, на думку Васїлєва, лежала мабуть в острасї Візантийців, що Славяни, могучі вже в ту хвилю, можуть стати грізним елементом у частих двірських революциях, або захотять завести собі з часом окрему державу. В перших роках IX віка прокинулось в Пельопоннезї сильне повстанє Славян. Славяни хотїли либонь вихіснувати прикре положенє Візантиї по нещасливій війнї з болгарською державою. Головним епізодом сього повстаня і то немалого значіня була облога города Патр, про що оповідає Константин Порфірородний в творі „De administrando Imperio“. Славянам помагали Араби; побідили одначе Византийцї. „Побіда византийців під Патрами, каже Васїлєв, творить епоху в історії славянської кольонїзациї Грециї, а радше в Пельопоннезї; з того часу вона підпадає під власть Византиї, і Славяне перестають тут панувати. По побореню північних ахейських Славян головну ролю в Пельопоннезї грали два славянські племена — Мілїнґи й Езеріти, що мешкали на склонах Тайґета. Сї два племена довго задержували свою незалежність і дожили навить до турецького панованя на півострові, коли иньші зникли вже в часї франкського завойованя в XIII віцї. Християнство приняли грецькі Славяни при кінци IX віка. Протягом X віка Славяни не жили спокійно, часто лучались їх повстаня, а таке племя, як Мілїнґи, являє ся в жерелах „хоробрим народом, що має свого правителя і чує себе так сильним і незалежним, що відважує ся нападати й на византийські землї“. Є ще кілька звісток про Славян в сю пору, за те пізнїйше до початків XIII віка нема майже нїяких жерел. Тільки писаня Михайла Акоміната, що був у половинї XII віка атенським митрополїтом, вносять троха сьвітла в історию сего часу. Акомінат вихований на старинних грецьких взорах, жалує ся на зіпсованє грецького язика в Атенах, на переміну його в якесь незрозуміле варварське нарічє. Васїлєв бачить в сїм варварстві не що иньше, тільки слїди славянського впливу і прихиляє ся до погляду проф. Успенского, що обстає на основі писань Михаіла Ако-

мінята за істнованєм в XII віцї коло Атен славянських громад, називаних друнґами.

Під панованєм Франків на Мореї в початках XIII віка стрічає ся на півострові вже чотири етноґрафічні елєменти, а то: останки старогрецької людности — византийських Новогреків (Ромеїв) – Славяно-греків — і майже чистих Славян в Аркадиї та на склонах Тайґета. З славянськими племенами мають Франки богато до роботи, тим більше, що вони в XIII віцї не стратили ще цілком своєї сили і самостійности. В XIV віцї почалась у Грециї, по упадку на півночи сербської держави Душана, альбанська кольонїзация, що придусила Славян, про котрих жерела вже майже зовсїм замовкають. Альбанське племя зайняло перше місце в Грециї.

По такім менше більше зібраню звісток про славянський елємент у Грециї переходить Васїлєв до огляду звісної теориї Фальмераєра. Фальмераєр, хоч талановитий чоловік, не мав поважного наукового підготовленя; все у него було обчислене на ефект. В погонї за ним легко, розуміє ся, попадав в парадоксальність і пусту імпровізацию. Перший раз висловив Фальмераєр свій погляд про Новогреків у переднім слові своєї „Істориї півострова Мореї в середні віки“, виданої 1835 р. В шумних словах проголосив він тут сьвітови, що анї капля чистої, геллєнської крови не тече в жилах теперішнїх Греків, що теперішня людність Грециї се славянські осадники, получені узлом східної віри з масою Славян від Мессини до Архангельська. До такого пересьвідченя прийшов Фальмераєр на основі сьвідоцтв Прокопия, Менандра і передовсїм Еваґрия, що в своїй хронїцї згадує про знищенє цїлої Грециї Аварами, з котрим то іменем нерозлучно треба ставляти й Славян; але при них дуже важне значіннє у нього мали докази антропольоґічні й лїнґвістичні. Пізнїйше долучив ся ще один момент — міґрация Альбанцїв у Грецию в XIV віцї, і се все схиляло Ф. завзято обставати при проголошенїй раз теориї, в котру сам навить богато не вірив і голосив її лише задля більшого ефекта. Одначе докази Фальмераєра не були так слабі, щоб їх можна було відразу звалити. Бачилисьмо предсї звістки про Славян у Грециї, витягнені з жерел Васїлєвим. Фальмераєр був до того дуже добрим лїнґвістом, тож не легко приходило кому небудь закинути йому щось в його лїнґвістичних виводах. Якийсь отже час критиковано Фальмераєра лише на вітер, поки не появилась строго наукова критика, що захитала його теориєю. Не буду переходити близше цїлої сеї критики, зазначу тільки за Васїлєвим, що виводи Фальмераєра показались, по оголошеню нових жерел, солоно гіперболїчними, що тодї, коли він вважав Атени зовсїм запустїлим селищем варварів, животїла там ще лишена в спадщинї прадїдня наука,

що деякі документи, із котрих Ф. черпав докази, були фальсифікатом, а Еваґриєва звістка ще не може нічого сама по собі рішати.

Над теориєю Фальмераєра розгорів ся завзятий спір учених, бо Фальмераєр мав також своїх прихильників; навить Шафарик не виступив против його теориї. Рішучий удар задав Фальмераєровій теориї доперва Карл Гопф, що одначе в своїм критицизмі посунув ся за далеко. І так, нпр., старав ся він доказати, що правдива славянська кольонїзация Грециї почала ся доперва з половини VIII віка, чим заперечує сьвідоцтва Менандра, Йоана Ефеського, Еваґрия і иньших. В поміч Гопфови прийшов ще Мікльошич: він з лїнґвістичної сторони приглянув ся теориї Фальмераєра і заманїфестував, що в новогрецькій мові прінціпіяльно не можна запримітити чужого впливу, хиба незначне число слів, принятих без сумнїву зі славянського. Фолькльорні студиї нїмецького ученого Шмідта виказали, що не було нїякого перерива між Старогреками і нинїшнею людностию. Ще й дальше цїлий ряд учених займав ся живо теориєю Фальмераєра. Одні обмежали її й старали ся дати їй якусь реальнїйшу форму, другі перечили всїм впливам славянським на Грецию. До останнїх належали головно грецькі учені; звістний Сата (Sathas) виступив навить з альбанською теориєю: що Славяни нїколи не сягнули до Пельопоннеза, прихожим же народом були тільки Альбанцї, що вважались Пельопоннезцями народом грецького племени. Ся теория одначе не має нїякого наукового значіня.

Так представляє ся питаннє Славян у Грециї в ученій лїтературі. Щоб рішити се питаннє остаточно, Васїлєв звертає ся на кінци своєї працї до огляду жерел про Славян у Грециї, поданого у вступі, і реасумуючи всї позитивні виводи із них, приходить до такого виводу: Славяни в Грециї почали осїдати в кінци VI віка; доказом сего сьвідоцтво Івана Ефеського. Поодинокі звістки про Славян у Грециї до половини VIII віка, порозкидані по ріжних жерелах, вказують безперечно на дальший зріст їх кольонїзациї. Нїчого дивного, що в жерелах, справдї досить скупих про сю добу, не лишило ся докладнїйших сьвідоцтв про Славян у Грециї до половини VIII столїтя. Вся увага істориків була звернена до сторони столицї, що в кінци VI і протягом першої половини VII віка переживала небезпечні моменти супроти грізних нападів Аварів і Персів; в середині VII віка появили ся Араби і головний інтерес з'осередковав ся на далекім сходї — в Азиї. Своїх питомих хронїстів Греция тодї не мала і наколи-б вони навить були, вони не могли-б так легко запримітити сю повільну, непримітну, мирну славянську еміґрацию, котра почалась по походах з кінця VI столїтя. Чума 746—747 року отворила правительству очи: вона змусила його звернути увагу на спустошену Грецию і правительство побачило, що там живе вже далеко не давнїйша

людність; сих нових осадників стали називати з початку 'Ελλαδικοί, потому вкінци VIII віка просто Славянами. По 747 році нові маси Славян заселили Грецию і вже сягали до самого полудня.

Таким чином славянським впливам на Грецию годї відмовити великого значіня, і не посуваючись до крайного Фальмераєрівського погляду. Строго науковий історичний метод, оснований на провірюваню жерел та на оцінцї їх стійности, виводи лінґвістичні і антропольоґічні студиї учених не позваляють заперечити вплив славянського елємента на витворенє нинїшньої новогрецької людности. *Ф. М.*

Книга для чтенія по исторіи среднихъ вѣковъ, составленная кружкомъ преподователей подъ редакціей проф. П. Г. Виноградова, Москва, т. I, 1896, ст. VII+446, т. II, 1897, ст. IV+967, III, 1899, ст. 587.

З ініцияти̂ви кількох московських професорів і учених завязалось кілька років тому в Москві товариство для улекшування самоосьвіти дорогою підручників, популярних відчитів, проґрам для читання. Кілька підручників уже вийшло. Під редакциєю проф. Віноґрадова вийшло три томи підручника по середнїй історії, зложених з написаних для нього самостійних і більш меньш компілятивних статей. З них більш інтересні для нас в I книжцї три статї Мілюкова про розселеннє Словян, про словянський побут і релїґію (с. 67 — 117), в II кн. П. Лаврова про Кирила й Методия (с. 133— 230) і М. Соколова про староболгарське письменство (с. 913--931), в III кн. Ганза В. Михайловского. Німецька кольонїзация і новий сїльський і міській устрій в Польщі, Польський король Казимир Великий і Нєшавські статути Казимира Ягайловича, їх місце й значіннє в історії державного розвою в Польщі — всї три М. Любавского. Проф. Мілюков у своїх статях дав користні популярні огляди славянського побуту й житя; може тільки занадто він понизив культурний стан Словянства в другім і трохи залегко перейшов над питаннями словянської мітольоґії в третім, занадто богато давши місця гадкам про загальну ґенезу релїґійних поглядів і замало — фактам словянської мітольоґії. Статї про Кирила й Методия й староболгарське письменство писані специялистами і можуть дуже добре придати ся до ориєнтовання в сих питаннях. Статя Михайловского про зносини з Новгородом згадує лише кількома словами. Статї Любавского мають характер компіляций на основі польської наукової лїтератури і з неї-ж черпають осьвітленнє (часом односторонне) тих подій, про які йде мова.

М. Г.

Русская исторія съ древнѣйшихъ временъ до смутнаго времени. Сборникъ статей, изданный подъ редакціею В. Н. Сторожева, вып. I (Библіотека для самообразованія, XIII), Москва, 1898, 16°, ст. XXII+2+657.

Ся книжка являєть ся результатом тої-ж орґанїзациї для помочи самоосьвітї, що й обговорені вище хрестоматиї по середнїй історії. Перший том сеї публїкациї присьвячений „начальному періоду русскої історії“, себто, як поясняє передмова — історії київської держави, до відокремлення поодиноких земель. Редактор кладе натиск на повну осібність сього київського устрою й культури від суздальсько-московської, признаючи, що суздальсько-московська держава зовсїм не була новою, дальшою фазою київської: Русь днїпровська і Русь північно-східня два зовсїм відмінні історичні явища; історию їх творять не однаково дві осібні части русскої народности“.

Такий погляд автора треба признати значним поступом супроти традицийного, проти котрого приходило ся й минї виступати в своїх оглядах; поправити треба тільки, що творять ті дві історії дві осібні народности, а не части одної: та сама народність не потрібувала-б da capo переробляти свою історичну роботу, як висловляєть ся зацитований редактором автор (с. XVIII); по друге — не треба забувати, що великоросийська народність проробила свою еволюцию не зовсїм самостійно, а богато діставши готового з полїтичної й культурної еволюциї київської держави. Редактору треба-б, з огляду на традицийне баламутство, близше і докладнїйше пояснити відносини між т. зв. київським і суздальсько-володимирським періодом, відносини, що mutatis mutandis можна прирівняти напр. до відносин варварських держав Галії до римської, а не до періодів в історії тої самої держави.

Книга полишає зовсїм на боцї історию зверхню і відсилаючи читачів по неї до підручника д. Елпатєвского, займаєть ся виключно т. зв. внутрішньою істориєю, а головно державною й суспільно-полїтичною еволюциєю. Вона поділяєть ся на дві половини; перша подає головнїйші теориї що до основ суспільної орґанїзациї й державної еволюциї Руси (роздїли 1 і 2, с. 1—314), вона затитулована (не зовсїм докладно): Начальний період исторіи Россіи; друга, надписана: Южная Русь XI—XII вв. (с. 315—658, роздїли 3—5), присьвячена полїтичному й суспільному устрою та культурному житю київської держави; тут окрім виїмків з публїкованих давнїйше праць маємо дві старанно і солїдно написані статї — одна про холопів, самого редактора, д. Сторожева, друга — про економічний побут Руської Правди д. Покровского.

Надїючи ся, що сей підручник невдовзї дочекаєть ся нового видання, я висловлю кілька уваг що до його укладу — аби з них редактор міг при новім виданню скористати.

І так, на мій погляд, на сам перед перша половина — огляд теорий безперечно зайняла нерозмірно богато місця, на некористь иньших питань; виїмки зроблені занадто великі, середнього читача вони попросту можуть знудити своїм повторюваннєм того самого на кілька способів; для такого підручника се за велика розкіш і її міг би вповні заступити зроблений на два аркуші компілятивний огляд, або й котрий готовий, нпр. Бестужева-Рюміна, доповнений пізнїйшими теориями. Уривок з Чічеріна тут не на місцї, бо належить до суздальсько-московської держави.

Розділ III—суспільно-полїтичний устрій київської Руси випав досить добре, але бракує йому: а) вказівки на неоднаковий розвій віча й дружини в ріжних землях, бо в XII в. не можна говорити инакше як про землї, а не про одну київську державу, б) огляду дружинної верстви, її складу й суспільного становища. Розділ IV, присьвячений праву, вийшов знову нерозмірно-великий для такого підручника (с. 421 — 534); думаю, що редактор-правник сам не помітив, як виходить тут діспропорция. Оглядів провінциональної адмінїстрациї, фінансів, військової орґанїзациї не маємо зовсїм. Подана тут в ориґіналї й перекладї Руська Правда з Троїцького кодекса — річ добра, але без неї теж можна-б було обійти ся, тим більше, що далеко докладнїйше коментоване, приступне виданнє має читач у Христоматиї Буданова; взагалї подані редактором виїмки з памяток мають припадковий характер, і їх або не треба було зовсїм давати, або дати більш систематичну вибірку, не поминаючи й головної памятки — лїтописи.

Пятий розділ — присьвячений культурі, дає дуже мало для культури: опущено зовсїм огляд штуки й артистичного промислу, та побуту у властивім значінню того слова. Так само дуже мало дано для економічного побуту: статї д. Покровского на се, розуміеть ся, не вистає, випадало-б дати огляди промислів, торговлї, тим більше що є й готові такі огляди в лїтературі. Нарештї, хоч редактор і богато старання показав при редакциї, одначе випадало-б іще де що в поданих статях зазначити знаком запитання в нотках — напр. теорию про прихід Словян з карпатських країв, що фіґурує в ріжних місцях як аксіома, звістки зачерпнені з Якимівської лїтописи (нпр. на с. 354).

Повтаряю, сї примітки я зробив в надїї, що вони придадуть ся самому редакторови при новім виданню. Робота його в усякім разї заслугує всякої похвали й признання; він глянув на свою задачу вповнї серіозно і вложив богато працї. Книга і в теперішнїм своїм видї служить користним підручником, особливо для студентів, в поміч до курсів русь-

кої істориї й історнї руського права, тим більше, що по цінї книжка досить приступна, елеґантсько видана, в добрій оправі вона коштує тілько 3 руб. 75 коп. Дуже поручаємо її як підмогу при студийованню давньої україньско-руськоі історнї. *М. Грушевський.*

Лингвистическо-историческія изслѣдованія о начаткахъ города Львова и окрестностей его съ возрѣніемъ на предисторическія времена переселенія славянскихъ и румынскихъ племенъ изъ придунайскихъ странъ въ предкарпатскія области, написалъ А. С. Петрушевичъ, Льв., вип. I—1893, II—1896, III—1897, ст. 1—600 (не скінчене ще).

О соборной богородичной церкви въ городѣ Галичѣ происходящей изъ первой половины XII столѣтія, составилъ А. С. Петрушевичъ, вип. I, Льв., 1899, стор. 136.

Імя крилошанина львівської капітули Антонїя Петрушевича за границями Галичини відомо тільки нечисленним специялїстам; в Галичинї воно звісно досить, завдяки тому становищу, яке він займає серед „старої“ партиї, але працї його популярні також мало мабуть, як і по за Галичиною; хиба може найбільше завзяті москвофіли змушують себе до читання праць „нашого великого Петрушевича“, як вони його звуть, і читають його більше меньше з тим усьпіхом як Гоголів Петрушка; але треба признати, що в тім лежить вина не читачів, а тих праць, в котрих подає сей дїйсно — „невтомний дослїдник“ результати своїх дослїдів.

От перед нами дві новійші його працї — „розсужденія“, „возрѣнія“ чи „покушенія“ (останнє по російськи се має значити — опытъ). В передмові до першої читаємо, що се друга частина „исторической трилогіи“, котрої першу частину становило „Критико-историческое розсужденіе о надднѣстрянскомъ городѣ Галичѣ и окрестностяхъ его“, що друковало ся в додатках до Вістника народного дома в р. 1882—8, а третьою частиною буде „Изслѣдованіе о Червенскихъ городахъ“, і в сїй трильоґїї буде „генетическимъ способомъ“ дослїджена історня всеї „предкарпатської Руси“. Необзнайомленого читача може здивувати, що моноґрафії поодиноких міст, як Галич або Львів, мають такі далекі цїли, але його здивованнє мусить ще збільшити ся: історична трильоґія о. Петрушевича далеко виходить за тїснї границї Галичини, робить „открытія“ (с. 5) не тільки „въ исторіи нашой предкарпатской области и етнографіи“, але в історії цїлого Словянства чи цїлої Европи. Галич, Львів — для нього не більше як поводи для діскусиї, як опорні точки, до котрих привязує він, як павук, свою чудовну сїть, з тою ріжницею, що плетїння о. Петрушевича, не уступаючи в делїкатности павутинї, можуть вдивувати читача

ще більшою сьмілістю, безграничною ріжнородністю й повною незалежністю від всяких методів або прийнятих поглядів.

Нпр. його велика моноґрафія про Львів починаєть ся замітками до давньої топоґрафії Львова (XV—XVI в.), але се триває дуже коротко; в подібних дрібницях шановний автор не барить ся довго і орлиним летом покидає нашу львівську кітлину, щоб пустити ся в широкий сьвіт — і прощай Львів з його „окрестностями": palus Mus приводить автора до дослїдів над назвами, що починають ся від mosk — Мозґава, Москва, Москаль і Мазур (с. 60), відси делїкатний перехід (с. 62) до Вятичів, від них до Дулїбів, що походять від дудьба, отже очевидно — були найдавнїйшими музикантами (с. 100), а що перейшли вони на Русь з Панонії й були панонськими Волохами, тож наступає широке обговореннє румунської теорії автора (с. 142), і читач довідуєть ся при тім, що такі назви як Буг, Путивль, Комарів, Канїв etc. — все назви румунські (що скажете на се „открытіе?), а по дорозї дістає толкованнє цїлого ряда слїв з Слова о полку Ігоревім (с. 229 і далї). Відси зовсїм натуральний перехід до Троянових і змієвих валів (с. 286), до руського імени (337), до Ґотів (358) і ґерманїзмів у словянськім, відти до словянської мітольоґії (391), відси до Кімериїв (с. 436) і Кельтів, а від них легкий перехід до дольменів взагалї й на Українї специяльно (с. 448), відти до кельтських, а від них до староруських сьвят (с. 485), від русалїй до Траків — Бесів специяльно (с. 517), і „розсужденієм" про Сарматів і Скитів кінчить ся III випуск працї. Про вихід IV не доводило ся ще нам чути.

Замісь третьої частини своєї трильоґії о. Петрушевич розпочав нову працю про Галич, котра, по його, словам має бути „въ большей части повтореніемъ вкратцѣ уже напечатаннаго въ моемъ большомъ сочиненіи" про Галич, виданім 1888 р. Вона розпочинаєть ся полємікою про галицьку церкву Успенія, головно з драми Шараневичом і Чоловским, написаною незвичайно хаотично і не науково, а від с. 45 розпочинаєть ся вже — „Хронологическое сказаніе о началѣ города Галича, княжества Галицкаго и о судьбѣ галицкой соборной Богородичной церкви" — де вже говорить ся „про все" — окрім тільки Галича і церкви Богородицї.

В парі з незвичайною писательською манєрою о. Петрушевича іде такий же незвичайний метод — (властиво неґация всякого метода) — безпідставних здогадів і лїнґвістичних ненаукових елюкубраций, і такаж ерудиция: цитує о. Петрушевич силу-силенну праць з найріжнїйших сфер історичних і фільольоґічних наук, не раз заповнюючи по кілька сторін зряду виписками з якої небудь книжки, але при тім ся лїтература по части перестаріла, по части припадкова, що зраджує превеликі прогалини в відомостях автора. Заговоривши нпр. про змієві вали в Київщинї

о. П. цитує Starożytności polskie, не знаючи, видко, нїчого про наукову лїтературу сього предмета; виписавши трохи не цїлу розвідку „К. Мельникова“ про меґалїти на Українї, друковану в Сборнику галицької матицї, автор не знає нїчого про иньші роботи в сїй справі etc. etc.

В парі з сим іде й та незвичайна мова, котрою пише найстарший з галицьких общеруссів свої працї; от нпр. кілька прикладів з перших сторін другої публїкациї: „митрополичьяго уряда“, „увѣренося“ (с. 1) „оставили въ спокоѣ (2), „первоначальной посады“ (3), „не озадачили тѣхъ же о самой большой древности“, „нынѣшнее наводненіе основаній“ (8), „доконанось“, „знакомитыхъ покойниковъ“, „надармо“ (9), со отвѣтно латинскому обряду, а не греческо-восточному есть на ново пересозданъ“ (11) etc. etc.

Все се разом узяте робить творенія о. Петрушевича зовсїм „неудобочтомими“. „Тверді“ Галичани не могли-б зробити свому „великому Петрушевичу“ лїпшої прислуги, як замовити якомусь хоч трохи методично приготовленому чоловіку в Росиї (між „твердими Галичанами“ ледви чи такий знайдеть ся), аби з „большихъ сочиненій“ о. Петрушевича зробив невеличкий, але систематичний витяг, де-б звів систематично до купи його, що правда — переважно голословні або фантастичні, але часом таки й інтересні здогади й гадки про ріжні факти в історії України-Руси, в формі більше приступній і язиком справдї російським, а не сим твердим язичием, — инакше всї „разсужденія“ сеї окраси галицької тверди пропадуть для пізнїйших дослїдників безповоротно.

М. Грушевський.

Stanisław Kętrzynski — Gall-Anonim i jego kronika. Краків, 1899, 89 ст. 8⁰ (Відбитка з Rozprawy Akad. Umiej. Серия II Т. XII).

Праця ся зложена з двох частин: перша — історично-лїтературна розвідка, друга — критична студия над рукописями хронїки. В першій подає автор критичні оцїнки дотеперішнїх праць про Ґалля, в тім числї й недавну п. Ґумпльовича, показуючи або їх недостачі або хибні дослїди та гіпотези. Далї переходить до зібраня і уложеня в цїлість усїх звісток, які можна зібрати, головно на основі самої хронїки, про особу лїтописця, його походженє, житє, осьвіту і т. и. Остаточно до цїлком нових дослїдів автор не доходить, поступає дуже обережно у висновках, тому й відкидає богато того, що поставили учені, що давнїйше займали ся хронїкою, специяльно відкидає рішучо гіпотезу Ґумпльовича про ідентичність автора хронїки із крушвіцьким епископом Балдуіном[1]), даючи йому ролю

[1]) Див. Записки т. XIII, бібліоґрафію.

звичайного монаха-капеляна. За те зважуєть ся він на иньшу гіпотезу, на нашу думку, ще слабше збудовану, як висновка Ґумпльовича, а се про споріднене і звязи хроніста з познаньским епископом Франком. На основі лише оповіданя хроніки про се, що Франко радить князеви Владиславови Германови і княгині удати ся за потомством до св. Ідія в Сен-Жіль (Saint Gilles) висновує автор не лише се, що сей епископ був Французом, але ще й свояком хроніста, і що сей прийшов до Польщі на зазив дбалого родича, хоч прийшов уже по смерти його. Крухі підвалини сеї гіпотези так і визирають із кождого боку.

Осьвіту лїтописця уважає автор розмірно високою, ссобливо знайомий був він із клясичною лїтературою. Оціняючи лїтописця як історика, підносить його правдомовність, хоч не можна йому приписати великої історичної здібности.

Головна вага працї д. К-ого лежить одначе в другій частинї — про рукописи. Тут автор посунув науку в тій справі значно наперед. Найважнїйша заслуга його — се докладне означенє залежности поодиноких кодексів від себе. З трьох знаних кодексів найдавнїйшим і найлїпшим уважає кодекс зв. Замойских (XIV в.), від сього походив би якийсь затрачений, далї від того кодекс зв. Сендзївоя (XV в.) і рівнорядний якийсь затрачений, а від останнього аж кодекс назв. Гайльсберґським. Сей доказ переведений дуже докладно і зручно. Остаточно доходимо до результату, що за основу доброго виданя хронїки можна взяти лише кодекс Займойский. Сей одначе теж не дуже певний як задля пізного списаня, так і з того, що фраґменти сеї хронїки переховані у Длуґоша і Папроцкого (Herby rycer. pol.) показують лїпший текст, як кодекс Замойський. Сей дослїд автора дуже дотепний, хоч при тім паде в гіпотезу про подвійну редакцию деяких частин хронїки вже у самого її автора, гіпотезу, що ледви чи буде прийнята й операєть ся на ріжницї виписок Длуґоша і Папроцкого: авторови хотїлось конче признати виписки обох рівно автентичними і добрими. Справедливо відкидає автор усякі титули в хронїцї. Нове виданє мусить бути засноване на кодексї Замойськім і бути порівнане з виписками пізнїйших істориків. До того доходить праця д. С. Кентржиньского, здобуваючи собі почестне місце в науковій лїтературі сього предмета.

Galli Anonymi Chronicon recensuerunt Ludovicus Finkel et Stanislaus Kętrzyński, Львів, 1899, ст. 123+XX (Fontes rerum polonicarum in usum scholarum t. I).

Се вже шесте, в нашім віцї четверте виданє хронїки Ґалля, одначе зайвим його назвати годї. Се властиво наслїдок студиї д. С. Кентржиньского над хронїкою, виложеної у його працї вище обговореній п. з. „Gall-

Anonim i jego chronika", де показано конечну потребу нового виданя хронїки. Отсе виданє визначує ся користно супроти двох попереднїх Перца і Бєльовского, даючи текст лїпший, давнїйший, на основі кодексу т. зв. Замойського (XIV в.), доповнений і перевірений критично уступами Папроцкого Herby rycerstwa polskiego, котрий подає виписки з хронїки дуже доброго тексту. Самий текст видано взірцево, з поясненями. На передї додано окрім передмови, ще вступ про хронїку, зложенний з двох частин, перша з них збирає критично звістки про автора (з відкиненєм гіпотези Ґумпльовича про епіскопа Бальдуіна з Крушвіци), друга знайомить нас із рукописями Хронїки і способом нового виданя. Далї подано бібліоґрафію предмета. Дуже добру прислугу дати може докладний покажчик, де окрім імен згорнено усе, що лише може мати значінє при студиях над тими часами, де кождісеньке слово треба брати під розвагу. Формат книжки дуже зручний. Взагалї можна мати лише вдячність для видавців за прислугу науцї.

Dr. Kazimierz Krotoski. — Gall, scholastyk poznański i jego kronika (Kwartalnik Historyczny 1899. IV ст. 675—682).

Ще одна нова гіпотеза про особу автора першої польської хронїки! Се вже не буде анї еписком анї капелян, лише учитель-схолястик познанської школи, заложеної епископом Павлом; родом він із Франциї і пише підручник для сеї школи у формі віршованої хронїки. Має на се й докази д. Кротоский: хронїст два-три рази згадує про школи. Сї згадки цїлком реторичного характера, але се автора не спиняє. Мій Боже! чим то не можна-б зробити хронїста, як би ми брали підставою до виводів усе те, про що згадує хронїка! Маємо надїю, що й ся гіпотеза опинить ся остаточно в науцї там, де вже зложено не-одну про автора найдавнїйшої польської лїтописи. *С. Томашівський.*

А. И. Яцимирскій — Новыя данныя о Хожденіи архіепископа Антонія въ Царьградъ (Извѣстія отд. русскаго яз. академіи наукъ, 1899, I, с. 223—264).

Опись Царгорода Добринї Ядрейковича (пізнїйшого арх. Антонїя) до тепер звістна була з одного лише повного кодекса, виданого пок. Совваітовим. Д. Яцимирский знайшов в Молдавії новий повний кодекс, XII в., близький до виданого, але поправнїйший і судячи по мові близший до ориґінала; він дає цїлий ряд поправнїйших вариянтів, що подекуди зміняють значіннє тексту памятки й дають нові факти. Д. Яцимирский вичисляє всї сї важнїйші вариянти в своїй статї і поки не маємо нового виданя памятки, в його статю мусить заглядати кождий, хто хоче користати з Антонїєвого Паломника. Як відомо, головний інтерес він має

для царгородської археольоґії; для історії давньої Руси в нім не богато, але і в сім небогатім новий кодекс де що дає нового; так оповіданнє про церкву Бориса і Гліба в Царгороді читаєть ся в нім зовсім инакше (с. 249). Місце про паломника Леонтия „попа Русина“ читаєть ся в нім виразно „попъ Русинъ“, так що гіпотеза Лопарьова про се місце (див. Записки т. XXII) не знаходить потвердження (Яцимирский по дорозї збиває сю гіпотезу на с. 245). *М. Г.*

Памятники древне-русской церковно-учительной литературы. Выпускъ четвертый. Славяно-русскій Прологъ. Часть вторая. Январь — Апрѣль, подъ редакціею проф. А. И. Пономарева. Спб., 1898, ст. 11.

Обговоривши давнїйше (Записки т. XXI) першу частину виданя „Славяно-русского Пролога“ проф. Пономарьова, ми не богато дечого маємо сказати про сю другу часть. Та сама безсистемність і безцїльність виданя. Та сама діспропорция між науковими претензиями і дійсним виконанєм. І так із передмови до сього другого тома довідуємо ся, що думка була дати при сьому томі докладну історично-лїтературну статю, але знов ріжні перепони не дали д. Пономарьову зробити се, і він обіцює, що вже при дальшім томі „обязательно будутъ даны и всѣ недостающія примѣчанія къ содержанію и тексту „Пролога“ и обширная объяснительная статья“. Ну, будемо надїяти ся, бо хоч від виданя рецензованого II-го тома вже минув рік, а дальшого тома все ще треба надїяти ся.

Але ба! Проф. Пономарьов обіцяв у першім томі покористувати ся в дальшім томі при друкованю тексту величезним критичним апаратом, про який він там згадував, жалкуючи, що не міг покористувати ся ним при першім томі. Якжеж сповнив він свою обіцянку? А ось як. Другий том обіймає вибрані житя за чотири місяцї (всїх 53), далї „Слова и поученія“ (всїх 77) і оповіданя та притчі вставлені в Прольоґ (усїх 31). Отже „критичне“ по свойому розуміню виданє тексту він дає тілько для 14 житий і то для самих коротеньких і маловажних витягів із грецьких житий, — решта материялу надрукована так само некритично, як і перший том. І що розуміє проф. Пономарьов під критичним виданєм тексту? Подане, відки взято текст, і вставленє в текст кількох, звичайно маловажних, вариянтів або грецьких слів із друкованого Менольоґія. Виглядає такий „критичний“ текст ось як:

„**Хотѧи Господь нашь Богъ, ꙗко сердца человѣцьскаѧ (человѣчьскыꙗ** *Сп*) **свѣдый и будущаѧ (ꙗ) вѣдый, смотрѣннаѧ** (οἰκονομίαν) **оувѣрити въчеловѣченїѧ своего, да нѣкто** (*Сф*. **не кто** — *Сп*. **никто** — μήτις) **от еретикъ имать глаголати, ꙗко про призрачьству** (*Сп*. **призрачью** — φαντασίαν) **роди сѧ**“ і т. д.

Добре що пр. П. обмежає ad minimum число таких „критичних" текстів, бо кому-б хотіло ся їх читати?

Дещо більше цікавого дають „Примѣчанія" долучені при кінцї тома, хоч і тут несподіванка, бо додано уваги не до всїх статей уміщених у томі, а тілько до житий і то лише за сїчень. Із тих уваг довідуємо ся поперед усього, що проф. Пономарьов сьвідомо фальшує склад старо-руського Прольоґа, вносячи в своє видане під титулом Прольоґа статї, яких нема в тім творі. І так він вносить сюди житиє преп. Юлїяни Лазаревскої, хоч признає сам, що його в Прольоґах нема. „Но такъ какъ ея житіе, составленное сыномъ ея Дружиной Осорьинымъ, принадлежитъ къ числу немногихъ древне-русскихъ святыхъ и праведныхъ женъ и кромѣ того справедливо считается очень важнымъ въ историко-литературномъ отношеніи, то мы и сообщаемъ его здѣсь". Отже по думцї проф. Пономарьова „житиє" преп. Юлїяни належить до праведних жінок, а надто й до цікавих лїтературних памяток, і для того варто бути поміщене в „Прольозї". Га, против такої льоґічної арґументациї дарма бороти ся!

Зрештою примітки, що не обіймають навіть усїх житий за сїчень, а вривають ся на д. 11, на Михайлї Клопськім, навіть для житий московських сьвятих не дають з наукового погляду нїчогісїнько нового супроти давнїйших праць Буслаєва, Ключевского та видань Общества любителей древней русской письменности. Додати ще хиба, що цїна видання в прирівнаню до його великости і до його мінїмальної вартости страшенно дорога. *І. Франко.*

Акты литовской метрики, собраны проф. Варшавскаго университета Ѳ. И. Леонтовичемъ. Том перший, випуск перший, 1413—1498 рр., випуск другий 1499—1507 рр., Варшава, 1896—7, 4⁰, ст.169+200+LV.

Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie, wydane przez Bronisława Gorczaka, konserwatora tegoż archiwum, том V (1513—1547), Львів, 1897, ст. XXXI+456+CXVI.

Видане актів литовської метрики професора варшавського унїверситета Леонтовича не може уважати ся виданем критичним, бо д. Леонтович при виданю сих актів користав не з ориґінала, а копії лихої, зробленої в минулім віцї для практичного ужитку з заміною руської азбуки латинською, з численними похибками, і на її підставі проф. Леонтович реставрував ориґінал, переводячи латинську транскрипцию на руську; се тим більша шкода, що тепер зовсїм приступний ориґінал (в московскім архиві мін. справедл.), і оден з рецензентів (д. Довнар Запольский), порівнявши видиннє д. Леонтовича з ориґіналом, висказав численні похибки. Та поки не видано сих актів з ориґіналу, видане д. Леонтовича

мусить служити жерелом для кождого історика, що займає ся історнєю Литви.

Акти Литовської метрики в двох випусках обіймають разом 775 актів за час 1413—1507. Найбільша частина тих актів, бо 707 припадає на пановане Олександра, а иньші 68 до років 1413 — 1490. Скажу перше дещо про акти перед Олександрові, а потім про акти Олександра. Розпочинає збірку акт унії в Городлї 1413 р. затитулований „Sequitur articuli ex privilegio Vladislai Jagelonis et Alexandri Withowdi dati in Hrodło anno Domini MCCCCXIII — копія неважна. З иньших актів перед Олександрових заслугують уваги два: привілей великого князя Жиґмонта і привілей Казимира. В першім прирікає Жиґмонт, що не буде нікого зі шляхти карати, доки суд не докаже йому вини, потверджає давні привілеї шляхти і признає її дідичність в своїх добрах. В другім актї обіцює Казимир не карати нікого зі шляхти, доки не докаже ся йому вини. За вину має покутовати лише сам провинник а ніколи „uxor pro crimine sui mariti, nec pater pro crimine filii et e converso“. Далї потверджує Казимир на Литві й Руси всї давні права шляхти, а церкві прирікає полишити всї її права і даровизни.

З поміж актів Олександра треба згадати передовсїм привілей Олександра даний Волинській земли на права і вольности відповідно до привілея короля Казимира (з 16 лютого 1501 р.). В сім актї признає Олександер Волинцям привілей даний їм Казимиром, що, коли прийде на котрого з них до суду жалоба, то староста не має посилати по нього дїтского, але в перед два рази завізвати листовно і доперва коли би сей по дворазовім візваню не ставив ся, має староста вислати дїтского; потім иньші привілеї як: староста не має права судити і брати поголовщини зі слуг Волинцїв, лише як котрий слуга провинить, то судить і карає його господин; Волинцїв не вільно ганьбити і вязнити; Волинцям вільно злодія карати на тім місци, де його зловять. В кінци наказує ся старостам, щоб не здержували Волинцїв, коли тоті хотять іти зі скаргою до короля. Далї треба згадати про акти, котрими Олександер надає містам маґдебурське право а то місту Литовижу (589 акт), місточку Високому в Дорогицькім повітї (642 акт), місту Лосичі (699 акт) і иншим.

Окрім сього маємо тут богато актів меньшої ваги, як надання, судові справи і т. и.; дуже численні акти аренд мита та корчем.

В архіві князів Санґушків для нас інтересного дуже мало. Актів, які-б більше або меньше дотикали ся нашої історії так мало, що можна їх вичислити і так:

Володислав кн. опольський надає Іванови Кмітї замок і місто Буськ, при чім замітно, що він титулує ся „Vladislaus dux Opoliensis et Vielunensis, ac totius terrae Russiae dominus et haeres“.

Акт 146 з 1527 р. Жиґимонт I піддає шляхту стрийського повіту виключній юрисдикциї перемиського старости.

Акт 199. Королївський декрет з означенєм дороги для волів і товарів спроваджуваних з Руси, Поділя, Волиня і Волощини до Польщи. В сім актї сказано, що всї товари мають іти через Львів, Городок, Перемишль і Сендомир. Иншою дорогою товарів в Польщу спроваджувати не вільно.

Акт 206. Жиґимонт I піддає Самбірський повіт виключній юрисдикциї перемиського старости.

Акт 207. Жиґимонт I піддає жидачівських старостів Івана Аўктуса і Юрия з Паньова юрисдикциї перемиського старости.

Акт 214. Жиґимонт I надає 1531 р. Лисаковським війтівство в Судовій Вишни.

Акт 286 Жиґимонт I передає Яну Тарновскому право презенти (лише на оден раз) в однїй канонії при костелї катедральнім у Львові і Перемишли.

Акт 323. Жиґимонт I наказує щебрешинському маґістратови, аби був помічним комісарам, котрих висилає для розслїдженя доріг з Перемишля до Щебрешина і Люблина.

Акт 233. Жиґимонт I позваляє Петрови Кмітї поставити начальника в замку в Медиці (Медика село під Перемишлем).

Акт 267. Жиґимонт I передає Петрови Кмітї право патронату в Мостисках.

Акт 278. Жиґимонт I іменує Станислава Кміту воєводою в Белзї.

Акт 289. Жиґимонт I надає 1537 р. Петрови Кмітї воєводство в Судовій Вишни.

Отсе й усї акти, котрі можуть нас інтересувати; иньші акти не дотикають в нічім нашої історії. *Й. Ч.*

Acta Tomiciana, tomus decimus, A. D. MDXXVIII, Познань 1899, ст. 481, in fol.

Десятий том Томіциїв містить акти і документи з кінця 1527 і цїлого 1528 року; всїх документів в сім томі 480, окрім вступної короткої хронїки Станїслава Ґурского, первісного впорядчика спадщини Томіцкого, під заголовком: „Anni Domini MDXXVIII memorabilia“. Згадані акти, впорядковані доволї хронольоґічно, дають нам богато ріжнородного змісту. Подибуємо тут і соймові постанови й королївські розпорядженя, кореспонденцию короля Жиґимонта з сусїднїми державами, з папою та приватними особами, як нпр. Еразм з Ротердаму. Далї читаємо відповіди responsa посольствам чужих держав; інструкциї, видавані урядом послам, що йшли за границю, та їх посольські справозданя. В кінци знайомимось

з богатою кореспонденциєю визначнїйших людей Жиґимонтової держави, нпр. таких гуманїстів-полїтиків, як Томіцкий, Дантишок, Кжіцкий і иньші. Як бачимо, не одну цікаву річ можна-б витягнути з так богатого історичного материялу і про внутрішнїй стан Польщі в сїм часї й про її внїшню полїтику та навить до історнї иньших держав Европи знайшли-б ся деякі подробицї, головно в справозданях Жиґимонтових послів, що перебували на европейських дворах.

Та при тім усїм, на жаль, не стрічаєм в сїм томі майже нїчого, що дотикало-б ся історниї українсько-руського народа; лише кілька дрібних заміток вдасть ся вичитати тут. І так нпр. декретом пйотрковського сойма з року 1528 (ст. 69) постановляє ся надзвичайний, загальний податок (contributio universalis) на оборону руських земель (pro servandis praesidiis in terris Russiae), поки зачне ся війна з Турками й Татарами, котрої гроза висїла тодї над Польщею. Серед оподаткованих верств, вичислених згаданим декретом, знаходимо руських попів і протопопів, званих також намістниками; до них належить отсей уступ: ...Item protopopones, alias Namiesthnici per duos florenos, sacerdotes vero Rutheni, qui popones vocantur, ex singulis *ecclesiis* et *synagogis* per mediam sexagenam grossorum, medietatem videlicet pro prima, et aliam medietatem pro secunda rata praedicta persolvent; розуміє ся, про латинське духовенство в пйотрковськім декретї нема анї згадки — не згадує ся про нїяке subsidium charitativum, нїчого, одним словом не накладає ся на латинське духовенство навить в так пекучій хвилї, як війна з Турками, жадного податку, хиба що земельний від лана. Зверну увагу на розріжненє в сїм декретї назв ecclesia і synagoga; трудно брати сих двох назв за сінонїми, бо по що повторюванє того самого поняття в двох формах та ще до того в урядовім документї?

Лишає ся ще в сїм томі одно місце гідне, щоб його нам не лишити на боцї. Се лист з Литви секретара королївського Замбоцкого до віцеканцлера Томіцкого. В нїм говорить Замбоцкий про полїтичну ситуацию на Литві, наостривши свій дотеп іронїєю і подекуди навить злобою. Наведу його слова: In Lithauania passim clamitant, non esse bonum ordinem, sed in hoc ipso non bono ordine regnant multi et thriumphant, qui alioqui vix digni essent, quibus Cossutianarum tabernarum fundamenta credentur. De neglectu justitiae etiam lamentantur multi, at hoc ipsum negligi justitiam multis profuit. Itaque, ut ubique terrarum, sic in Lithauania divites regnant, pauperes fame pereunt, mediocres mussant, judicant, maioribus se taciti invident — sic se res habent". Його слова криють за ослоною дотепу то невдоволенє, той рух і несупокій Литовцїв, що істнували без сумнїву в часї, коли розвивались засади Литовського статута.

По за сими дрібними замітками не знайдемо в обговорюванім нами томі Томіциїв нічого для історії українського народа. *Ф. М.*

Памятники изданные кіевскою комиссіею для разбора древнихъ актовъ. Изд. второе съ дополненіями. Кіевь 1898, т. I і II ст. VI+616, т. III ст. XVII+600.

В передмові від комісиї подано причини, для яких отсї Памятники виходять у друге в сьвіт, а се тому, що перші три томи давного виданя тепер уже бібліоґрафічна рідкість, хиба четвертий може бути приступний історикам. Нововидані 3 томи в дечому відріжняють ся від першого виданя, як що до змісту, так що до форми виданя. Передовсїм додано значне число нових документів: в першім томі 18, в другім 11, в третїм 49; в змістї означені вони звіздкою. Згадаємо найважнїйші доповненя:

У першім відділї I т. надруковано ще кілька актів до історії заборони Жиґимонтом III луцьким міщанам ставити братську церков 1620 р., значне число посмертних надань луцькому братству і деякі скарги за нарушенє власности його.

У третїм відділї надруковано передовсїм лїтописний опис подій 1647—56 по польськи, без великої історичної вартости, дальше кілька листів Хмельницького до царя і його воєвод 1648 р. з намовами воювати з ним Поляків, в кінцї інтересний опис посольства Смяровского до гетьмана під Замостєм 18—24/XI 1648 р.

У першім відділї II т. подано лист київського братства 10/IV 1625 до московського патриярха Філарета з проханєм виєднати царську запомогу на братську церков; подібне теж письмо митр. Могили до царя з 29/I 1640; відносини козацтва до братства осьвітлені ще наказом Петрижицького, щоб київські козаки не чинили братству перепон у завідуваню майна з 17/VII 1632 р., та універсали Хмельницького з наданєм братству маєтків, що належали до латинського духовенства з 11/I 1651 і 9/I 1656, й ин.

До другого відділа II т. додано устави про мита в вел. князївстві Литовскім 1563, 1568—73 рр.

У третїм відділї II т. надруковано універсал Хмельницького 28/VIII 1650 з забороною кривдити шляхту і зазивом, щоб селяне і нереєстрові були послушні своїм давнїйшим панам. До історії львівського братства (1 відд. III т.) додано лист антіохійського патриярха Йоакима з зазивом до дарів в користь школи, друкарнї, церкви і шпиталя тогож братства (15/I 1586): лист алекс. патр. Мелєтія про справу подружя епископів (20/IX 1592); три скарги братства про релїґійні переслїдованя від міського уряда з рр. 1594—1596; лист еп. Желиборського до

його родича в Москві з проханєм допевняти ся від царя милостині на церкву св. Юрія, й ин.

У третїм відділї згадати треба лист Радзейовского до Виговського про те, як козацькі посли могли-б прийти до Швециї (30/V 1652); лист Хмельницького до кримського хана за підмогою (16/IV 1654); два акти про бунти люблинських міщан 1655 р.; листи Виговського до кримського хана і його везира за згодою (10/IX 1657); лист йогож до царя про Пушкаря (3/III 1658); лист паволоцького полковника Суличича до Бутурліна про зраду Виговського (18/V 1658); унїверсал Яна Казимира з забороною шляхтї повертати ся у Київське, Чернигівське та Брацлавське воєводство перед остаточним уложенєм угоди (7/XI 1658); унїверсал Виговського, щоб козацькі відділи межи Случю і Горинею поступились назад і не збороняли повороту шляхтї (26/I 1659); лист про походи Виговського і конотопську битву (20/VII 1659); кілька листів Юрка Хмельницького до царя 1660 р.; його присяга польському королю і пункти його воєнної ради з коронними гетьманами; зазиви Юрия і Цецюри до козаків покоритись королю, й ин.

У формі зроблено деякі переміни: а) усунено кирилицю з першого виданя в користь гражданки; б) не подано вже перекладів актів на російську мову; в) рисунки і карти зменьшено до двох видів Київа 1651 р.; г) заведено більш хронольоґічний порядок у документах; ґ) у заголовках подано докладнїйший зміст актів. До третього тому долучено докладний покажчик. Редакцию вів О. Левицький.

Як небудь се виданє користно виходить супроти першого і дуже потрібне, то таки годї здержатись від заміту, що краще було не передруковати Памятників, доповнивши їх кількадесятьми новими актами, але уложити було цїлком нове видавництво, з иньшим пляном, змістом і з далеко більшими доповненями, усунути незручний подїл кождого тома на 3 відділи і т. ин. Супроти великої сили розсипаних материялів до XVI—XVII в. по найріжнїйших видавництвах, і супроти великої ще скількости архівних жерел, стають сї Памятники цїлком не першорядною збіркою жерел до історії України. Але спасибі і за се. *С. Т.*

Josephi Bartholomaei Zimorowicz opera, quibus res gestae urbis Leopolis illustrantur, ex mandato senatus eiusdem civitatis edidit Dr. Cornelius Heck (Józefa Bartłomieja Zimorowicza Pisma do dziejów Lwowa odnoszące się z polecenia reprezentacyi miasta wydał dr. Korneli Heck), Львів 1899, ст. XLIV+423.

Столиця Галичини не може повеличати ся, щоб історики дуже нею піклувались. Про суцїльну моноґрафію її історії майже говорити не можна,

хиба що хроніка Зубрицького, писана пів століття тому назад і вже не відповідна вимогам теперішньої науки, хоч ще мабуть довго буде першорядним підручником для істориків; история Львова кс. Ходинецкого належить уже до безповоротної минувшини і не має найменшої наукової вартости. Навить специяльних моноґрафій не богато: кілька гарних праць В. Лозїньского, розвідок дра Чоловского та Гека, от і все. Видавництво жерел дуже скупе, найбільше це дала Ставропігія у своїх Moment-ах, дещо з найдавнїйших жерел оголосив др. Чоловский, понад те хиба що появило ся принагідно. Шкода, бо материялу страшна сила, лише-б охоти та якогось улекшеня зі сторони відповідних інституций.

З тієї то причини виріжняєть ся дуже користно книжка, якої заголовок подали ми вище. Вийшла вона припадково, бо приватна ініциятива використала 400 лїтній ювилей уродин Зїморовича, славного діяча міста Львова та його історика. Поміщено тут ось які писаня Зїморовича:

1) Leopolis Triplex, хроніка Львова, зложена із трьох частий: а) Leopolis Russica, б) L. Germanica, в) L. Polonica, обіймає історию міста від найдавнїйших часів до 1633 р. (ст. 1—215).

2) Опис облоги Львова 1672 р. (Leopolis a Turcis, Tartaris, Cosacis, Moldavis a. 1672 obsessa (ст. 216—279).

3) Elogia quatuor obsidionum civitatis Leopoliensis, вірші про облоги 1498, 1648, 1655, 1672, (ст. 280—283).

4) Viri illustres civitates Leopoliensis подає жите видних міщан від найдавнїйших часів аж до сучасних (ст. 285--340).

5) Domus virtutis et honoris, история львівської лат. катедри (341—357).

До тих материялів написав Гек вступ, де подає кілька поглядів на важнїйші моменти історії міста Львова, означує час написаня поодиноких творів і їх рукописні відносини. При кінцї книжки додав він словар і покажчик, що будуть користні при близшім студиованю сих жерел.

Наукова вартість сих материялів не однакова, перше місце займає безперечно Leopolis Triplex, але загально вони ще ждуть руки критика, що визначив би їм докладне місце серед жерел до історії Львова. Маючи надію колись забрати ся до сього завданя, перестаємо сьогодня на сїй лише замітцї. *С. Томашївський.*

С. Л. Пташицкій — Князья Пузыны, историко-генеалогическіе матеріалы, Спб., 1899.

В коротенькій передмові автор зазначає, що в польській историоґрафиї останнїх двадцяти років сотворено міцний ґрунт для наукового студиювання історії литовсько-руських родів, і виданнє праці Радзімінь-

ского та Руліковского (1880 р.), присьвяченої кн. Острожським та Заславським, вважає за епоху в сфері ґенеальоґічних праць, бо за нею пішли поважні праці Вольфа, ґр. Ожаровского, Бонецкого, Жиґліньского, нарештї останнїми часами в Кракові почав виходити „Герольд Польський“, специяльне виданнє, присьвячене геральдиці та ґенеальоґії, „щоб положити кінець фантастичним ґенеальоґіям, що раз-по-раз з'являють ся, і уставити певні точки опори для розслїдів на далї“ (6 стор.). Розвідку свою д. Пташицький зробив на підставі досить широкого історичного материялу, між иньшим і 49 актів, вийнятих ним з Литовської метрики і ріжних архивів. Документи сї обіймають цїлих три віки (1496—1800 р.) історії рода Пузин, інтересного і для наших істориків участю декотрих з них в українських справах. Серед литовсько-руських княжих родів рід князів Пузин являєть ся одним з старійших. Старинні польські геральдики сьвідчать про те, що князї Пузини у всїх актах публичних і юридичних, починаючи від половини XV в. аж до першої чверти XVIII в., носять титул князів, і походять з одного колїна з кн. Огинськими із Козельська. Архивні документи цїлком підпирають сьвідоцтва геральдиків. На підставі документів з безперечною певністю тепер можна довести, що рід Пузин веде ся від дорогобужських (смоленських) князів Глазин, що вже в половинї XV в. були в службі литовських князів і мали маєтности в Дорогобужському повітї. В половинї XV в. кн. Василь Глазина вислужив у короля Казимира в Дорогобужському удїлї волость Мстиславець. У кн. Василя було два сини: Іван і Олехно. Князь Іван втік в Москву і йому дано призвище Пузини, котре перейшло вже на весь рід. Члени роду Пузин мали поважні посади маршалків, каштелянів, старост, чашників, підкоморіїв, суддів і т. п., деякі з них брали участь в посольствах до московських царів. *Ф. Мт.*

С. Голубевъ — Неизвѣстное полемическое сочиненіе противъ папскихъ притязаній въ Юго-западной Россіи (1633 г.), К., 1899, ст. 42 (відбитка з Трудів кiев. дух. ак.).

Проф. Голубєв знайшов в Московській типографській синодальній біблїотецї невідомий біблїоґрафам твір: „Rzym albo Stolica Rzimska iesli co ma do praw korony Polskiey y W. X. Litewskiego politickich, krotkie uważenia, roku 1633 stanom koronnym na seym koronatiey podane“. В другому томі своєї дісертациї про Петра Могилу д. Голубєв тільки згадав про сей полемічний твір (бо тодї у нього не було жадного способу більш меньш докладно розібрати його), а тепер він хоче заповнити сю прогалину своєї моноґрафії і познайомити читачів з сим цікавим твором. Полемічний твір, що його розбирає в сїй невеличкій брошурі д. Голубєв, надруковано в 1633 р. і ось з якого приводу. Після

смерти Жиґимонта III православні мали надію поліпшити своє становище; почала ся, як звичайно бувало, боротьба і суперечка православних з католиками. Католики виступили з арґументом, що православні завжди були католиками і залежали від папи, що вони тільки иноді звертали в схизму, що королї давали православним ріжні права і привилеї тільки тоді, як вони були справжними католиками, що тепер (після смерти Жиґимонта III) православні стали схизматиками, тим то їм не треба і не можна робити нїяких полегкостей. Проти сього виленське братство видало дві публїкациї: Synopsis i Supplementum Synopsis, де на підставі історичних фактів було доведено, що православні з давнїх давен залежали не від папи, а від константинопольського патріарха, що вони завжди були православними і мали від королів привилеї не яко католики, а яко православні-ж. Після сього католики виступили з арґументом, що православним не можна давати нїяких прав і привилеїв, поки їх не затвердить папа, яко голова католицької церкви. Ось проти сїєї то нової арґументациї католиків і написано брошюру, що її розглядає д. Голубєв. В нїй православні мали на метї довести, що папа має силу тільки в чисто духовних справах, що йому підлягають тільки католики, що в державних справах авторитет папи здебільшого нехтуєть ся, що і королї і закони не дуже то вважають на волю папи, як вона іде проти їх інтересів (покликують ся на статут кор. Казимира 1451 р., короля Альбрехта в Пйотркові 1496 р., Олександра в Радомі 1505 р., Жиґмонта 1538 р., статут про монахів 1635 р.). Серед иньчих сучасних полємік сей твір визначуєть ся тим, що в йому перший раз почали розбирати претензиї пап на „зверхність над руською церквою з погляду державних інтересів. — На думку проф. Голубєва сей твір написав за підмогою м. Петра Могили Адам Кисель; а надруковано його в Київо-Печерській друкарні, заснованій м. Петром Могилою. — В кінцї своєї брошюри д. Голубєв обіцяє надруковати весь сей твір в Архиві Юго-Западної Россіи і тодї сказати про нього що небудь більш певне. *В.*

В. В. Волкъ-Карачевскій — Борьба Польши съ козачествомъ во второй половинѣ XVII и началѣ XVIII вѣка (Университетскія Извѣстія 1898 — 11, 1899 — 1, 2, 3, 4, ст. 361—XIII).

Автор починає передмову від відповіди на закид, який йому могла-б зробити критика: „Так богато говорилось і писалось про се питанє, що ледви оплатить ся переписувати усе від давна вже звістне“. На се він приводить мотиви, які його змусили писати сю широку моноґрафію, а се: інтересність предмету і недостача систематичного представленя означеного часу. Як би иньших причин дійсно не було, то ми могли-б

зробити авторови закид, що він занадто легко дає себе побуджовати ріжним мотивам. В історнї, як і в кождій науцї, нема нічого неінтересного (що найбільше саме оброблене може бути не дотепне), то-ж сей мотив працї не виправдує. Другий мотив можна-б брати поважно, але не згодимо ся із тим розумінєм його, яке має д. автор. Коли д. В.-К-ий уважає систематичним се, що появить ся в технїчній одноцїльности, себ-то в одній книжцї під одним заголовком, — то згода; коли одначе систематичність ще не значить те, що підручник, і коли до систематичного оброблення історії забирають ся звичайно люде по дуже довгих попереднїх студиях, — то з того боку зробимо закид молодому авторови, що забрав ся до написаня працї, до котрої підготовити ся було фізично дуже тяжко.

Добра воля, працьовитість, талант — усе те ще тут замало. Автор чув се мабуть добре, тож і написав: „переходячи тепер до огляду жерел, що ними користував ся я для своєї роботи, мушу заявити, що не всї жерела до розбираного мною питаня вичерпав я, так сказати, до дна — сього, здаєть ся минї, не може сказати навить учений першої руки, а не лише такий новик в науковім дїлї, який я є"...

Але-ж не в тім дїло, щоб вичерпати жерела до дна, того нїхто у сьвітї не годен, але щоб використати жерела так, аби результат був якимсь поступом в історичних дослїдах. Коли-б був автор опер свою студию на новім, невиданім материялї, то се вже говорило-б за себе і давало-б вартість самій роботї, але тут автор оперує загальнозвістним материялом, видобуваючи з нього у перше хиба другорядні звістки. Д. В.-Карачевський не може навіть мати сього вдоволеня, що використав усї жерела до другої половини XVII ст.: він нпр. не знає навіть материялів першорядної ваги для гетьманства Дорошенка: Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego, вид. Ключицким у Acta historica res gestas Pol. illustrantia, vol. II, t. I, pars I—II, у Кракові 1881 р.

До того автор доволї некритичний, бере звістки, які йому стрічають ся, дуже мало пробує розвязувати суперечности, які подибуємо дуже часто в жерелах; вкінцї занадто рівномірно поводить ся з актами, мемуарами і новою лїтературою. Моноґрафії Костомарова та Антоновича належать у автора до частїйших жерел. Правда, є дещо у автора ширше розведене у перве, але усе то вартости другорядної, як подробицї походів, наїзди і т. и.: що прим. у Антоновича (Останнї часи козацтва) подано у дописках, то у автора перенесено у текст. І синтетичні виводи автора теж не великий поступ, одні фалшиві, иньші односторонні, або навить пристрастні. Перейдім врештою до близшого обговореня поодиноких сторін працї, ідучи порядком.

Перша глава обіймає гетьманство Виговського. На того гетьмана дивить ся автор дуже неприхильно, навіть переходить у тім напрямі своїх попередників, прим. Костомарова. Д. Карачевський рад би назвати Виговського чимсь у роді Валєнрода. На думку автора головним полїтичним мотивом гетьмана було се, що він постійно бачив перед собою приклад веселого безжурного житя польських панів і всїма своїми симпатиями тягнув ся до Польщі (ст. 4); сї симпатиї скриває він облудою (ст. 10); полїтика його — се полїтика брехнї й обману (ст. 65); він не міг уложити собі иньшого ідеала як аристократична република (ст. 5). Останнє твердженнє наївне, иньше придатне було-б більш у історичнім романї як у поважній студиї, де полїтичний напрям, і то не одиниці, не може бути виведений инакше, лиш як доконечний наслїдок дійсних обставин. Автор не бачить, що полїтика Виговського — се продовженє полїтики Хмельницького, він мабуть і не додумуєть ся, що підвалини під гадяцьку угоду поклав не хто иньший як сам таки Хмельницький не то вже своїм останнїм зворотом, але й цїлим напрямом 9-лїтньої боротьби; деякі скрупули у тім напрямі мав і автор, але збув їх дуже наївною для історика заміткою: „що б він (себто Хмельницький) зробив — Бог знає“ (ст. 1). Навіть отроєнє Богдана Поляками уважає автор правдоподібною річю (ст. 2).

За далеко завело-б нас, як би ми хотїли перечити ся з подібними гадками автора, скажемо хиба, що така клясифікация історичних осіб по симпатиям річ дуже ненаукова, тим більше, що жерела не дають основи до таких апріорних осудів. Нехай би був автор узяв під розвагу поступованя двох иньших значних козаків у час гетьманованя Виговського, а се Тетері і Богуна. Сам автор говорить, що Тетеря був прихильником згоди з Москвою, а Богун з Польщею (ст. 10). З того вже видно, що не лише аристократичні забаганки, прикривані облудою, грали ролю у полїтиці тодїшньої козацької старшини, але ще й иньші дещо глибші.

Автор, говорячи про гадяцьку угоду, говорить, що вона творила Велике Руське князївство, самого навить Виговського зове раз автор князем (sic!), мабуть не відомо авторови, що урядовий текст угоди не згадує нїчого про якенебудь князївство і згадка про се подибуєть ся лише у Єрлича. Справа ся не висьвітлена, але не годилось брати її так безкритично, як се зробив автор. Тимто гадки про реакцию при Чуднівській угоді (ст. 75) цїлком безосновні.

Автор усюди дуже виразно зазначує свою нехіть до тої старшини, що зближала ся як небудь до Польщі, а бачить щось лїпше у тих, що тягнули Україну в московські порядки. Чим польська культура і польський суспільний лад у тодїшнїх часах були поганїщі від московських, про се не стрічаємо нїчого певного у автора.

Як непримирений автор до Польщі, так усюди клонить він голову перед політикою Москви: „вона виповняла свою історичну місию — приводила до єдности управи усі частини своєї держави“ (ст, 95). Подібні фрази про історичну місию подибуємо частійше, видно, що автор прихильник подібної теориї, а варта було як би автор був краще пояснив, що се він зове історичною місиєю.

Автор не любить Виговського і Тетері (гл. II), тож, природно, симпатичні йому противники сих гетьманів. Повстанє паволоцького полковника Івана Поповича хоче автор піднести до рівени якоїсь ідейно революциї й надає йому цілком демократичний характер. Він відкидає навить здогад жерел, що се повстанє було не без порозуміня з Сомком. Чому? Тому що про се не говорить сам Сомко в Актах Ю. і З. Росиї (!). Так само відкидає безосновно звістку Самовидця про порозумінє Поповича з Бруховецьким (ст. 104—110). Тимчасом, на нашу думку, діяльність Поповича нічим не показує своєї кращої сторони і він сам нічим не ріжнить ся від Пушкарів, Бруховецьких, Ханенків і т. ин.

Як автор у подробицях некритичний, показує прим. оповіданє про здобутє Поповичом Паволочи, де забиває сандомирського воєводу Лисаковського, який цілком не жив на сьвіті.

При згадці про Бруховецького автор якимсь чином водить свої розуміня иньшою дорогою, бо зове його гідним суперником Тетері (ст. 111), немов би він не належав до того самого ряду „козацьких батьків“, як Пушкар, Попович і ин. Чи для оцінки поодиноких із тих „батьків“ доволї сього, хто з ким має до діла, з Польщею чи Москвою? У автора так воно виходить.

Д. Карачевський, розділяючи старшину безосновно на дві катеґориї: прихильників Польщі і прихильників народа, заходить инколи в немилу ситуацию що до оцінюваня поодиноких людей, і навіть у суперечности. Виговський був на його думку зрадник, Тетеря просто Лях, навіть без руських костей, але коли прийшлось авторови звести обох проти себе і пояснити смерть Виговського, старається він викрутити ся словами: „я не стану вичисляти причин“ і т. ин. А вже проста противорічність здогад автора, що Виговський міг стати провідником невдоволених мас народа проти Польщі та його повірника Тетері (ст. 121). При третій главі додамо ще, що означенє смерти Тетері р. 1683 дуже сумнївної вартости (ст. 132).

Новий напрям козацької політики в руках Дорошенка мотивований ось якими словами: „Про союз із Польщею не могло бути й мови. За богато вчинено обопільних кривд, за глибока була пропасть межи демократичною Україною і шляхотською Річю посполитою, щоб ся остання

могла по людськи повести себе і жити в наново відданою їй Україною, з тими грубими „хлопами“. Прошу собі не думати, що се слова якого козака з XVII ст., нї, се погляд д. В. Карачевського!

Инакше розумінє про Москву. До неї, по словам автора, „інстинктовно стреміли як правобережцї так і лївобережцї“, але вона цїлком розумно робила, що Дорошенка не прийняла на його умовах, бо се „значило вирікти ся своєї історичної місиї“. „Концептовно“ — то правда, але чи й согласно з лоґікою?

Пункти договора Дорошенка з Туреччиною переказані безкритично, вони подекуди неймовірні, нпр. пункт про верховну власть над турецькими військами на Українї, про обмеженє Туреччини у зносинах із сусїднїми державами й ин. Питанє автентичности збуває автор словами: „по правдї не знаємо, чи сї умови певні“...

Переговори і зносини Дорошенка не повні і не всюди ясні з при чини, що автор не знає важних до того жерел, про що згадав я вже на початку.

З Ханенком автор у клопотї. Сеж прецїнь представитель народа, „глибоко демократичного“ Запорожя, а входить з Польщею у таку згоду, до якої не зійшов анї Виговський анї Тетеря. Ханенко вийшов таки у автора „польською креатурою“. Але тим ще автор суперечности не відсунув. Видно, що до істориї не можна приступати з позиченими шаблонами.

Кольонїзацийні стараня Польщі, головно Собєского, оцїнює автор неприхильно. Чому? Мабуть колонїзация запустїлих околиць сама собою, без огляду на се, хто її веде, мусить бути з культурного боку поступом. Неприхильно мав її осудити сам український народ. Автор пише: „Народ не міг іти назад у сторону (?), на зазив польського уряду, недовірє до нього, зложене віками, було сильне у народї, инакше як під порукою свободи особистої, свободи сумлїня і свободи економічної... Сї стараня були невдатні“ (ст. 245—6). А зараз низше подибуємо: „Самійлович усякими способами старав ся перепиняти тому, щоб унїверсали (Собєского) мали успіх на лївім боцї. Ясно, що С-ич дуже бояв ся, щоб перехід не почав ся наново, а народ ждав нетерпеливо зазива на нове житє; тому ще король не вспів оголосити своїх унїверсалів, як С-ич видав свої, в яких переконував народ не вірити польським заманам... Але самими листами не ограничав ся. Він переслїдував усїх, хто лише хотїв іти на зазив короля. На березї Днїпра поставлено сторожі й їм наказано ловити утїкачів, з погрозою смерти тим, хто буде противитись“... (ст. 246—8).

Як се можна було писати одно побіч одного, се пояснить нам хиба сам автор.

Значну частину IV глави займає докладний образ полїсського козацтва. Се лїпша сторона моноґрафії д. Карачевського, але лише своєю докладностю, сама-ж собою має в моноґрафії другорядну вартість і дещо суперечне тенденциям автора.

Ми вже вище говорили, що автор нерівно судить козацьких дїячів. Некористний осуд дістав Виговський і Тетеря, дещо прихильнїйший був уже автор до Дорошенка, за те з цїлою симпатиєю обговорює автор діяльність „козацького батька“ — Палїя (V гл.).

У своїх поглядах на особу білоцерківського полковника д. Карачевський не ориґінальний, він пішов слїдом Костомарова та Антоновича, але при тім зробив сьому поглядови лиху прислугу, бо занадто докладно описав діяльність Палїя і при тім не в міру часто висказує свої симпатиї йому, що разом доводить читача до иньших думок. Постараємо ся підперти нашу гадку, тим більше, що на особу Палїя загально утвердив ся погляд, дїйсности не відповідний. Щоб з гори сказати про реальну вартість сієї частини моноґрафії, зауважимо, що вона занадто близько стоїть до давньої працї д. Антоновича (Останні часи козацтва на Правобережі), і що до змісту і що до форми, аби її привитати з дуже великою радістю.

Ідеалїзуючи сильно Палїя, автор уживає ріжних красок і деякі з них говорять читачеви щось цїлком противне, як задумав автор. Вже з гори ставляючи Палїя на рівнї з Іскрою, Самусем і Абазином і підсуваючи їм однакові полїтичні думки, змушує нас автор поневолї трохи холоднїйше дивитись на дїла „козацького батька“. „Люде сї взялись кольонїзувати пустиню, надїючи ся цїлому населеню дати козацький устрій, опісля підбивши ся у силу, відкинути цїлком вплив і власть Польщі та прилучитись до східньої України, ставши під притекцию московського царя“. Чи автор уважає такий полїтичний плян верхом мудрости? Чи у тих замислах Палїя „народ бачив персоніфікацию своїх бажань й ідеалів?“ Автору мабуть добре звістно, було се добре звістно й Палїєви, що Москва змагає як раз до чогось противного, нїж аби надати цїлому народови козацький устрій; докази на те дає істория лївого берега. Коли сьвітогляд Палїєвої полїтики був дїйсно такий, як подає автор, то представитель її — се нїякий национальний герой, але собі звичайний тїснолобий козак, прихильник химерної і цїлком некультурної волї, без нїякого ширшого национально-полїтичного погляду. Зрештою пригляньмо ся його дїлам близше.

Палїй дістав пустинні землї для кольонїзациї, але не залюднює їх зазивом селян, як се чинила прим. Польща, але збирає коло себе „городових гуляк і всяку зволоч“ і робить із тих елементів ядро свойого полка (ст. 281). Як бачимо, не дуже ідеально воно...

Широко розводить ся автор над питанєм, чому Палїй вибрав осередком своєї дїяльности Хвастів, а не що иньше. Після довгих виводів довідуємо ся, що тим хотів він убити католицьку пропаґанду, яка лїт тому 40 мала тут свій центр (sic!). І автор дивуєть ся мудрости Палїя і собою вдоволений, що зрозумів сю мудрість, а ми дивуємо ся який хід гадок у автора... А найважнїйша причина, аби бути близько Білої Церкви і Київа, не промовляє уже авторови до серця.

Народ згодом горнув ся до Палїя, се зрозуміло, але звідки автор узяв звістку, що в Галичинї околицї Перемишля й Сянока цїлком опустїли і в деяких селах не можна було знайти нї одної населеної хати, що все пішло до Палїя (ст. 284)? У нотцї цитує автор розвітку Антоновича, але на дїлї там читаємо далеко инакше (Антонович, Останнї часи козацтва, ст. 68).

Принагідно, а властиво переробляючи проф. Антоновича, характеризує автор Мазепу тими самими словами, що й Антонович, хиба дещо підпущеними водою. Характеристика на мою думку хибна, вкажу лише на одно банальне повторюванє чужих поглядів без глибшого зрозумiня. „Він рішив ся здвигнути на Українї шляхотський стан і поставити його у такі відносини до народу, які були в Польщі“. Що се значить? Як би Мазепа сам проти загального напряму рішив ся на такий прінцип полїтики, тодї треба-б його назвати ґенїяльним чоловіком. Таким він не був, бо цїлий хід української історії ішов у тім напрямі, а заінавґуровав його не хто иньший як сам Богдан Хмельницький, продовжав Виговський, Тетеря, Юрій Хмельницький, Бруховецький, Самійлович, Мазепа, навіть Палїй, а вже найбільш таки росийський уряд.

Грабівничих походів Палїя на Татарів нїяк не можна вчислити до суспільних його сторін. Тими походами він викликував хиба набіги Татарів на свою територию і так псував дїло своїх рук. Мотивами сих походів Палїя було на думку автора лише бажаннє зробити себе популярним серед народу (ст. 289).

Теж не вміру прихильно обговорює автор походи Палїя на шляхту волинську і полїсську. Він розказує, що козаки виганяли лише шляхту і робили се в добре зрозумілім национальнім інтересї, а таки зараз опісля наводить приклади сеї дїяльности: тут змушують селян переходити у Хвастівщину, тут накладають окуп на міщан, там цїлі села обернули в пустиню і т. ин.

Авторови було якось нїяково з тими прикладами і він додає: „Природно, що шляхтї по утратї маєтків, не полишалось нїчого більше, як вибирати ся з краю. Територия сих маєтків могла прийти під власть Палїя, і таким способом цїль його осягалась“ (ст. 293). Таким способом можна-б виправдати і походи Батия.

Певно, годї прикладати в істориї до поодиноких подій якусь безоглядну етичну міру, але ніякому історикови не вільно теж подавати сї події краще, як вони дійсно були, тому годї получити з культурною роботою участь Палїя у шляхотських ворожнечах (ст. 294 — 295), а вже просто немило вражає поясненє автора, чому Палїй жив у згоді з вельможами, а грабив просту шляхту. Як би Палїй був дійсно такий, як хоче автор, то конче мусїв би чинити па оборот.

Щож натомісь того ставив Палїй у своїй землї? З одної події, де козаки побили польського каптурового судю і понищили всї судові акти, кричучи: „Бийте Ляхів, нехай не їздять на суди, наш тут козацький суд!" — виключно, кажу, з сеї події доходить д. Карачевський до твердженя: „Виганяючи шляхту, Палїй зараз старав ся знищити усї слїди того суспільного ладу, що був утворений Польщею, знищити увесь правний устрій, замінивши судом козацької ради" (ст. 299). Се вже куріоз!

Не можна назвати нічим анї ідеальним анї геройським се вічне допрошуванє Палїя бути під царською рукою, навіть тоді, коли його становище було цїлком певне і справа кольонїзациї була далеко від кінця. Не треба бути нїчиїм сторонником, щоб видати осуд: Палїй не мав нїякого полїтичного хисту.

Ми вже раз говорили, що автор не дуже сумлїнний, коли наводить жерела. Се можна ствердити і при описи події з Дружкевичом над Днїстром, що на ділї показуєть ся меньше побідно для Палїя, як описує автор[1]).

Рік 1702, боротьба Польщі із Швециєю були на думку автора дуже догідною порою для Палїя. „Він зрозумів, що саме тепер настав догідний час виповнити свій плян: вигнати цїлком шляхту із української землї, розширити козацький устрій на цїлу людність і вповнї відділити сей край від Річи Посполитої" (ст. 318). І як би на доказ успіхів сеї діяльности наводить слова Лукянова про Палїєву „безпорточну голитьбу." Дальше додає: „На нещастє ми не мали нїякого матеріялу для виробленя собі гадки про внутрішнїй побут володїнь Палїя, що так прекрасно припали до поглядів і смаку народа" (ст. 319). Як раз недостача жерел не повинна давати автору права уживати стільки загальних фраз, про народнї погляди, козацький, демократичний устрій і т. ин. Що більше недостача жерел повинна-б авторови звернути гадку у противний бік і покласти перед ним сумнїв: а може Палїй таки нїчого не умів збудовати... Такі сумнїви можуть виступати на кождім

---

[1]) Мабуть автор не знає добре польської мови, бо слова armatę odebrać usiłował переклав словами: захватилъ артиллерію (ст. 307, пор. Grabowski, Staroz. pol. II, 532).

кроці. Про сю ідеальність Палія має, на погляд автора, говорити ще й сам склад його сторонників: єсть там селяне, міщане, духовенство і — шляхта; ся шляхта належала до низшої шляхотської верстви. Тепер ми спитаємо автора, як він поясняє собі diese Zwiespalt der Natur? Палій прихильник вельмож; Палій нищить, виганяє просту шляхту для ідеалу; Палієви помічна проста шляхта мабуть також для ідеалу; Палій в найкращій дружбі з ополяченим Братковським, і Палій — народнїй ідеал!?

Остаточно, се не одиноке місце дивних льоґічних елькубраций автора. Говорячи про поведенє Самуся, приводить д. Карачевський його відповідь Полякам на домаганє положити зброю: „Ми тоді будемо прихильні королеви і Річи Посполитій, як у нас по всій Україні не буде лядської ноги“. І певно нїхто не догадував би ся, яку конклюзию виведе автор із тих слів! Вона така: „Вже ся одна відповідь доказує, що головну ролю у тім повстаню грав Палій, хоча сам і не зачинав його і старав ся відвести від себе підозрінє в участи“ (ст. 325).

Не-вже-ж, що цілком песподівано? Ми не хочемо перечити, що Палій був душею сього повстання, але й ніяк не можемо дозволити на таку дивну дедукцию.

Коли хочемо повстаню 1702 р. придати якийсь ідейний характер, то дуже тяжко прийдеть ся нам зрозуміти його форму, особливо розділ на поодинокі ватаги, які запускають ся за здобичею туди, де нї Палій, нї Самусь не думали воскрешати „козацького“ ладу. Ніяк теж не можна прирівнювати сих рухів до повстаня 1648 р., вони анї так масові, анї так інтензивні, і далеко їм до того ідейного підкладу, що зродив рухи 1648 р.

Коли читаємо про поодинокі моменти сих рухів, дивно нас знову вражають слова д. Карачевського: „Таким способом, ми видимо, ціль Палія була до певної міри здобута; воєводства Київське, Брацлавське і все Поділє були в руках козаків і пани всюди були вигнані“ (ст. 334). Чому автор не поставив собі тут питанє, чи сї землї були теж у руках Палія? Аж се, думаю, була-б ціль здобута і Палій був би — полїтик. Без того не видно анї крихітки якоїсь його заслуги, окрім того, що взяв Білу Церков. Широку „безурядицю“, як сам зове автор, розвели не його козаки, але Самусеві.

Д. Карачевський не вважав чомусь потрібним близше обговорити справу обвинувачуваня Палія Мазепою у зносинах з Швециєю через Любомірского, хоч се було-б дуже інтересно. Чи може тому поминув се автор, що й д. Антонович про се не говорить?... Шан. автор останнїх часів козацтва положив хоч коло слова „зрада“ знак запита (?) і тим почасти піддав читачеви напрям у гадках про те, чи закиди сї дійстні

чи видумані. Д. Карачевський не то не ставить знаку, але й не пробує навіть доторкнутись питаня дїйстности сїєї справи.

Як супроти того усього виходить Семен Палїй? Автор, ідучи за своїми попередниками, виходить при осудї його дїяльности від народньої поезиї та per fas et nefas убирає Палїя у се убране, яке уткала йому народня фантазия за довгі десятки років. Мабуть відомо автору, що в Галичинї співаєть ся ще велика сила пісень про карпатських опришків і всї вони ідеально крашать своїх героїв, але таки годї, щоб історик дивив ся на них крізь очи теперішньої народньої уяви. Значить ся, при обговорюваню історичних подїй ми мусимо виходити від найпевнїйших жерел, без попереднього, на психольоґічних вражінях симпатиї та антипатиї опертого погляду. Безсторонний читач при самій моноґрафії д. Карачевського, опираючись на сей фактичний материял, який тут поданий, мусить прийти до льоґічного висновку: Палїй був добрий провідник козацтва проти Татар, без великих панських забаганок, але при тім чоловік малих здібностей, без нїякого ширшого национально-полїтичного сьвітогляду, без нїякого зрозуміня суспільних обставин, і без цїли у тім напрямі, партикулярний ворохобник, приклонник вельмож, без дрібки самостїйности, що лише умів жебрати царської ласки взяти його під „високу руку", дїло кольонїзациї вів без пляну і напряму і без виразної цїли. Що до полїтично-национального сьвітогляду стоїть він далеко поза Хмельницьким, Дорошенком, а навіть Мазепою, зближаєть ся найбільш до провідників козацтва перед 1648 р. Остаточно Палїй, як остаточно дуже богато з істориї козацтва, жде ще свойого історика.

Д. Карачевський дає нагоду нам ще порушити одну справу, а се змагане висвободити селян із підданства. Він згадує про проголошене такої волї за Палїя (ст. 323) і бере її без застережень. Правда, у XVII ст. були у Польщі нові загальні погляди (принесені з Нїмеччини) про рівність усїх людей і про певну неоправданість, головно з релїґійного боку, неволї, одначе поважно прикласти сих гадок до полїтичних змагань не зважував ся нїхто, бо се вже виходило поза рами тодїшнього суспільного сьвітогляду. Специяльно на Українї уживано дуже часто поклику: „вічна свобода", а особливо виразно за Хмельнищини, опісля кидали межи народ сї гадки усї противники старшини, що хотїли опиратись на масах. Одначе поважно, в повнім значіню покликів сих нїхто не брав і остаточно проти усяких змагань селяне були вповнї закріпощені.

В кінцї звернемо увагу ще на один погляд д. Карачевського. Він застановляєть ся над тим, чому козацтво упало, особливо чому воно етично стояло так низько, як се описує Величко (II, 36). Автор одначе не вдоволений поясненєм Костомарова, основанім на ґеоґрафічнім положіню та на міждержавних полїтичних подїях, і виводить свій погляд на

иньшу далеко важнїйшу причину розпаду козацтва, а се розбрат козацтва з народом (ст. 106). Безперечно, є в тім правда, але її треба инакше поставити, а се: **причина розладу козацтва лежить у відносинах сього козацтва до народа.** Поодинокі погляди д. Карачевського на сю справу могли-б викликати дуже широку полєміку, бо єсть там гадки без великої історичної основи. Ширше розводитись остаточно над сим не будемо, бо праця д. Карачевського не може мати великих виглядів на те, щоб своїми поглядами здобула собі яке небудь тревалїйше горожанство в науцї. *С. Томашівський.*

Fr. Rawita Gawroński — Filip Orlik, jako hetman kozacki (Biblioteka Warszawska, 1899, IX стор. 389—419).

З особою Орлика, незвичайно інтересною в історії полїтичних ідей на Українї — стрічаємось в лїтературі доволї рідко — не тому, щоб діяльність Орлика переплила непримітно в течиї подій історииї України, як радше з браку відповідних матерыялів. Причиною сього було передовсїм на скрізь авантурниче, хоч повне змісту житє спадкоємця останнїх змагань Мазепи. Ми досї мусїли вдоволятись як одиноким основнїйшим твором про діяльність Орлика моноґрафією Костомарова „Мазепа и Мазепинцы“, де на тлї сучасних подій на Українї виразно малює ся особа Орлика з його характером та задушевними мріями добути кращу долю для своєї вітчини. Останнїми часами прибула нова моноґрафія — праця д. Равіти Ґавроньского під висше наведеним титулом. Але замість сподіваної студиї ми дістали тут так сказати-б фраґмент Орликової біоґрафії. Вправдї автор застерігає ся, що в сїй хвили не мав наміру близше застановляти ся над тогочасною полїтикою України, її прикметами та останнїми результатами, бо думає говорити тільки про чоловіка, що пішов слїдами Мазепи, не годив ся з давним ладом та був спадкоємцем сеї нестїйности поглядів і стремлїня, „що було прикметою всїх змагань козаків в боротьбах польсько-козацького периоду“ — та все-ж таки по зазначеній проґрамі можна було чогось більше надїятись. Коли пишеть ся про чоловіка, що в европейській полїтицї підтримовав довгі лїта питаннє автономії України, праця повинна бути більш серіозною. Відкритий д. Ґавроньским в біблїотецї Чарториських в Кракові новий материял — дневник Орлика давав до сього гарпу спромогу — на жаль, не зовсїм використану ш. автором. Скільки звістно з працї д. Ґавроньского, дневник містить в собі богато даних для діяльности Орлика й проясняє його цікаві дипльоматичні зносини з европейськими державами для сформованя коалїциї проти Росиї, що від часу боротьби під Полтавою ломала консеквентно крок за кроком автономічний лад на Українї: европейська війна звернена в першій лїнії проти Росиї, помогла-б Українцям скинути

ненависну опіку російського правительства, зломати завязки чужого ладу й незнаного досі на Україні абсолютизму. Відповідно використаний дневник Орлика міг би дати дуже богато інтересного, але автор не дав нам сього.

Переповідаючи зміст дневника, ш. автор попереджає оповіданнє кількома замітками про проби Москви обмежити власть українських гетьманів після 1709 р., а почавши від другого відділу особа Орлика становить головну основу праці; на кількох сторонах автор оповідає коротко молоді літа й пізнійшу кариєру Орлика, але тут найвиразнійше проявив ся ділєтантизм праці д. Ґавроньского. Автор не задав собі труду заглянути хочби й в сю невеличку лїтературу, яка істнує про його героя а, в першій лїнїї в моноґрафію Костомарова „Мазепа и Мазепинцы“. Тому кариєра Орлика як ґенерального писаря при боці Мазепи — час обопільного впливу гетьмана на писаря і противно, пройшов в праці без слїду.

Основнійше оброблені лїта по 1720 р. Тодї Орлик кидає Швецию й виїзджає на полудне з капітаном de Çloirs і сином Григориєм, щоби зближитись до Запорожа. З сеї хвилї зазначає ся зміна в його полїтиці, бо вважаючи справу Лєщиньского програною він старає ся зблизити до Августа за посередництвом шведського короля. Довший час перебуває він у Вроцлаві в небезпечности стратити свободу під напором російського посла Яґужіньского. Потім усе в товаристві капітана de Cloirs перебуває вХотині, звідки знов веде свою акцию. Далї довгий час бачимо його в Серезї, а після в Тесальонїцї.

Чотири роки тревала вже ся мандрівка без певного завтра. В сьому часї знов Орлик зближає ся до Лєщинського, а сей порушає його справу на французькім дворі й представляє Анґлїї й Голяндиї, як сильно могла-б захитати становище Росиї українська революция. Але Орлик ще з Лєщинським полїтикує й чекає аж вияснить ся ситуация, хоч зносин з ним не зриває — противно подає йому навіть ради, потрібні для того, аби розвести революцию на Україні. Але при тім усїм тратить Орлик чим раз більше надїю на усьпіхи своєї справи — видно се з його змагань зблизитись до Росиї. Сильно вплинуло на се невідрадне положенє материяльне його родини та смерть доньки Анастазиї відданої за ґенерала Штенерлїхта.

Від р. 1729 починає ся живіща кореспонденция Орлика з Лєщиньским. За посередництвом сього останнього вислало французьке правительство Орликового сина, Григорія в Туреччину з тайною місиєю попирати справу свого батька, посередно — самого Лєщиньского. Але пертрактациї тягли ся поволи й до нїчого путнього не довели, не вважаючи на хвилевий проблиск кращої надії, коли 1732 р. Турция

хотїла виповісти війну Німеччинї й до сього потребовала помочи Орлика.

На сьому місци кінчить ся Орликовий дневник, тут теж кінчить ся праця д. Ґавроньского, і вся дальша діяльність Орлика поминена ш. автором як річ малої ваги — не варта, щоб на неї звернути увагу, бо діяльна участь Орлика „в козацьких авантурах на Україні (по смерти Августа III) не принесла жадного позитивного результату нї козакам нї йому самому, нї Україні нї річи-посполитій.“. Чи сей арґумент оправдує гадку ш. автора? *О. Целевич.*

Д. В. — **Кіевскій митрополитъ Рафаилъ Заборовскій и его мѣры къ исправленію духовенства** (Кіевская Старина 1899, III ст. 397—423).

Коротенька статя д. Д. В., написана на підставі розпоряджень митрополита Заборовського і актів київської консисториї, інтересна тим, що кидає сьвітло на стан тодїшнього українського духовенства і взагалї — суспільности. Згадавши коротко про загальне значінє Рафаїла Заборовського для української церкви, про його заслуги на поли просьвіти взагалї, а особливо про його стараня коло розвою могилянської академії, що таки стала називатись Могило-Заборовською, — в дальшім змістї статї автор наводить майже виключно самі виривки з митрополичих „указів“, шкода тільки, що „для вигоди читачів“ він перекладає їх на „сучасну (мову росийську), задержуючи тільки найбільш характерні виражения“; в науковім видавництві така переміна зовсім непотрібна, а навіть відбирає статї багато інтересу.

Свій огляд митрополичих грамот автор веде хронольоґічно, зачинаючи від 1731 р. — року вступленя на катедру Заборовського.

Найбільш вражала митрополита темнота тогочасного сїльського духовенства, його користолюбність, піянство і недбалість в сповнюваню своїх обовязків. Про стан просьвіти тодїшнїх сьвященників дає понятє грамота Рафаїла Заборовського, де він наказуючи протопопам присилати кандидатів до висьвячуваня на дияконів, ставить як умову, щоб кандидати приїздили на висьвященє аж тоді, коли навчать ся добре букваря і катехізму, аби в консисториї перед висьвяченєм не було з ними клопоту. Против користолюбности і піянства виступав він часто і дуже остро, страшачи за непослух ріжними карами, а характерне і се, що між карами згадують ся не рідко і кари на тїлї. Часто стрічають ся в грамотах упімненя протопопам за недбальство в виконуваню митрополичих наказів: згадуєть ся часто, що ті накази протопопи збували мовчанєм, а коли і виповнювали їх, то тільки з разу.

Митрополичі грамоти нормують також вибір сьвященників на опорожнені місця і остро виступають против придавненого звичаю уважати парафію за дідичну власність в родині сьвященника, хоч і не противлять ся в засаді тому, щоби на парафії наступав син або зять по батькови, але тільки тоді, коли покажеть ся до того відповідний. *М. Г—а.*

С. Т. Голубевъ — Къ исторіи Кіевской Трехсвятительской церкви за вторую половину XVII столѣтія. (Труды кіев. дух. акад. 1899, I, ст. 105—142).

Відомий автор студиї „Кіевскій митрополитъ Петро Могила и его сподвижники", розшукуючи до своїх тем материяли в усяких архивах, має звичай робити собі уваги з нагоди всіляких документів, що йно припадають до рук, хоч стоять в досить далекім звязку з головними його темами; на підставі сих уваг утворяють ся дрібні статї й подають ся до друку. Часом буває, що в таких замітках годї шукати чого небудь справдї цїкавого й нового, буває й так, що теж саме, потрохи переіначене, з'являєть ся майже заразом в кількох часописях і виданнях; але проте, завдяки авторитету автора й живому викладу, сї замітки охоче приймають ся до друку й ваблять до себе читачів. От і ся висше згадана стаття має також випадковий характер. Головним чином вона розвязує питаннє, до якого часу й року треба подавати реставрованнє після пожежі Трехсвятительської церкви в Київі: чи до 1695 р. (як думали до сеї пори археольоґи), чи до 1707 р. Автор доводить останнє: він порівнює сьвідоцтва раннїйших археольоґів (Максимович, преосьв. Евгеній, Лебединцев), подає відомости з архиву мін. загран. справ і дословно цитує документ що до сього (про який знав і Лебединцев), вважаючи сю цитату за дуже важну. З тим разом автор заводить річ про те, де стояла давня церква св. Катерини, та містить її коло Софійської катедри, чому доказів твердих не подає; далї займає питаннє, чи можна прикласти давні згадки про Андреєвську і Воздвиженську до одної церкви тільки під двома різними назвами; він згожуєть ся на се, вбачаючи в другій назві лиш вказівку на окремий придїл до Андреєвської церкви, споруджений московським воєводою Бутурлїним... Окрім того ведеть ся річ про Михайлівський манастир мужеський та женський. Взагалї вся отся стаття д. Голубєва містить досить слабо звязаний конґльомерат документів, заміток, здогадів і т. и. Нарештї треба зауважити, що до сеї замітки додано фототипію з пляну 1688 р. тої частини Києва, де стояли: Михайлївський мужеський манастир з державними маґазинами при боцї й манастир женський. Для дослїдників київської типоґрафії й церковної археольоґії сей плян може мати певний інтерес. *С. Г.*

В. П. Горленко — Украинскія были. Описанія и замѣтки, К., 1899, ст. 168.

Книжка д. Горленка містить в собі одинадцять нарисів з української минувшости, обчислених очевидно на широкий загал публіки, з метою популяризовати серед неї історичні відомости, бо як докірливо завважає автор, „ученые наши чаще всего пишутъ сухо и блѣдно, отожествляя серьезность съ тяжеловѣсностью, а ученость со скукой“ (стор. 6). Хоч докір сей не можна уважати цілком справедливим і тим виправдувати „большую публику“ за те, що вона не читає наукових праць (не всі-ж бо справдї наукові твори написано „сухо и блѣдно“), а все-ж занадто добре відомий той факт, що наші так звані осьвічені верстви справдї вельми мало обзнайомлені з рідною істориєю. Се залежить по части від загальної байдужности до історії взагалї і разом з тим до рідної історії, що останнїми часами опановала суспільність поруч з зацікавленєм до економічних питань, а по части і від неприступности деяких сучасних історичних творів, дрібязкових по змісту і невдатних по формі, що подають здебільшого самий лишень сировий материял, часто без загальних виводів та ясної провідної думки. Тим то такі праці, як „Украинскія были“ д. Горленка, де історичні відомости подано в легкій, популярній, всім більш-меньш приступній формі, не можуть бути зайвими, бо для певної частини нашої інтелїґенциї вони більш користні, ніж поважні історичні праці. На нашу думку, такі популярні начерки можуть де кого заохотити до дальшого студиованя цілком наукових творів. Нам тільки здає ся, що д. Горленко занадто вже надуживає свій нахил до популярного викладу, надаючи перевагу формі над змістом: наприклад, начерк „бабушка Полуботкова“ — се просто таки белєтристичне оповіданнє, хоч написане, як видно, на підставі історичних джерел, на тлї справдешньої історично побутової подїї. Се вже гріх в другий бік, і се також не наука.

Що до самого змісту начерків д. Горленка, то він, загально беручи, досить цікавий і ріжнородний. Перед читачем проходять змальовані вправною тямущою рукою і відомі особи нашої історичної минувшини, як Димитрий Ростовський, Мелхиседек Яворський (начерк „Въ стародавней обители“), Теплов (начерк „Коварникъ“), і артисти Левицький і Боровиковський (начерки „Левицкій“ і „Боровиковскій“), і нікому не знані; а все-ж цікаві типи з тієї „сіроми“, що творила своїм звичайним життєм з його смутком і радощами справжню історию, хоч і не лишила майже ніякого слїду в писаних джерелах, окрім хиба припадкових вказівок та натяків: до останньої катеґорії можна зачислити начерки — „Семейная драма въ военномъ поселеніи“, „Придворный бандуристъ въ бѣгахъ и бѣгуны отъ науки“, „Послѣдніе кобзари“, „Стихотворецъ

обыватель начала вѣка“ і т. и. Особливо цікаві начерки про Левицького та Боровиковського, артистів кінця XVIII та початку XIX вв. Доля обох талановитих артистів вельми схожа: обох їх, Українців з роду, відірвано від рідного ґрунту; обидва понесли свої таланти і свій не абиякий хист артистичний до роскішного царського двору Катерини II, і хоч уславили ся своїми артистичними творами, та про те для своєї близшої вітчини, для свого рідного народу не зробили нічого і не лишили ніякого сліду в його історії. Се типові особи тих історичних обставин, — вони тягнуть ся по части і до наших часів, — коли Українці несли свої таланти — одні на користь Московщині, иньші — Польщі, забуваючи про свою близшу вітчину. Кара історичної Немезиди не минула і сих обох артистів: людий вельми талановитих, що за иньших обставин стали-б красою рідного краю і народу, зовсїм не знають нащадки і память про їх живе серед невеличкого лишень гурту специялїстів

С. Є.

Ѳ. Кудринскій — Философъ безъ системы, Опытъ характеристики Григорія Саввича Сковороды (Київська Старина, 1898, кн. 1—3, ст. 35—63, 265—82, 436—57).

Автор збирає цікавійші звістки про житє Сковороди, що характеризують українського фільозофа, та застановляє ся над його наукою. Ми застановимо ся тільки над сею другою половиною статї.

Що до характеристики фільософії Сковороди, то автор не годить ся з иньшими ученими, що хотять Сковороду підтягнути під якусь систему. Автор зачисляє його до еклектиків. По його думцї Сковорода не підтягав своєї науки під нїяку систему, а вчив відповідно до житя і настрою. В порівнаню до нинїшнїх фільософів автор підносить, що Сковорода не далеко зістав ся поза ними в науцї про рівновагу сьвіта зверхнього з внутрішнїм, але зістав ся поза ними в науцї про ідеал чоловіка на земли. Коли Сковорода виводить ідеал одиницї, то нинїшнї фільософи шукають ідеалів громади яко колєктивної одиницї. Тому автор називає науку Сковорода теорнєю еґоїзму супроти нинїшньої теориї альтруїзму. З погляду релїґійного Сковорода був єретиком, бо відкидав чуда і толкував нераз рационалїстично сьвяте письмо, хоч з другого боку вважав віру конче потрібною там, де розум не може сягнути. Також годить ся автор з тим поглядом, що наука Сковороди мала вплив на витворенє секти молоканів. Пісні Сковороди по думцї автора не мали артистичної стійности, але були популярними між национально-рационалїстичними сектами. Вплив Сковороди мав бути дуже великий не лише між простими людьми, але і між поміщиками. Автор думає, що і Сковорода не був свобідний від самолюбства і бажав слави. Своєю оригінальностию хотів він

звернути на себе увагу, навіть мови в науцї уживав ненародньої, хоч умів гарно говорити по українськи й уживав її в житю. Автор не надькає разом з иньшими над тим, що хвилї часу можуть прикрити Сковороду. По його думцї годї ставити на педестал того, що в своїм часї не міг видвигнути високо свого знамени, але все таки називає Сковороду здоровою і відрадною появою свого часу. *С. Гн.*

Столѣтній юбилей Подольской Духовной Семинаріи 1798—1898, Камінець, 1899.

Ся ювілейна брошура скомпонована так, як звичайно компонують ся такі брошури: опись „торжества“, історичні звістки, промови, говорені в ювілейний день, привитання та адреси, одержані в те сьвято. Зміст взагалї такий, що за для його не варто було-б звертати уваги на сю друковану памятку ювилею семинариї, як би межи сими невідмінними аксесуарами всякого ювилею не було де чого такого, що його варто було-б занотувати хоч коротенько — хоч певне не за його варгість. „Историческая Записка о Подольской Дух. Семинаріи“ на нашу думку варта того, щоби дещо про неї сказати. Ся записка подає досить коротеньку історию (30 стор.) семинариї за цїлих сто років. Істория написана сухо, офіцияльно, без жадної докладности, в звичайнім обрусительнім напрямі. Перебігаючи її здаєть ся, ніби столїтнє житє сеї середньої духовної школи тілько тим і обмежовувалось, що в нїй було стільки то ректорів, що деяких із них наставлено архиреями, що кільком талановитим учням її дано після важну посаду, що в кінцї, семинарию протягом столїття не раз реформували. Питання про внутрішнє житя школи, про саме шкільне діло, про реформи автор перебігає дуже швидко, показуючи лише де-не-де, що у його було трохи джерел для більше докладної історий: автор не раз звертаєть ся то до семинарського архіву, то до архіву консисториї. От сими вказівками і обмежовуєть ся вартість історичної записки: знаємо принаймні, що джерел для історий семинариї хоч трошки та все таки є, і через те саме можемо чекати історий докладнїйшої, ніж яка подана в сїй історичній записцї. *Д. Я.*

Чтенія въ церковно-археологическомъ обществѣ, вып. II, К., 1899, ст. 108.

В сьому випуску „Чтеній“ подано три реферати: „Дача Кіево-Братскаго монастыря Церковщина“ П. Лашкарева, „О росписаніи стѣнъ и вообще объ украшеніи Кіевскаго Владимірскаго собора“ й „Археологическая находка на хорахъ въ великой церкви Кіево-Печерской Лавры“ обидва М. Петрова.

В свойому рефераті небіжчик проф Лашкарьов просліжує з історичного і церковно-археольоґічного боку історию урочища Церковщини. Воно лежить верст 20 від Поділя, за с. Пироговом, біля с. Лїсників. Сюди, як свідчить Патерик, часто удавав ся Өеодосїй Печерський, тут була і його печера. Церковщина лежить в дуже хорошому місцї, тим то тут ще з початку XVI в. вже знаходимо монастир „Святоє Пречистоє Гнилецкий“. Сей Гнилецький монастир, або Гнилець, зразу належав до Софійського катедрального монастиря, потім (як відібрано було і Софійський і Видубицький монастирі від уніятів) до Видубицького, після секуляризациї монастирських маєтків (1786 р.) перейшов до скарбу, а в 30 рр. XIX в. його віддано Братському монастирю. По думцї референта, се місце було головним пунктом, звідки діставали київську глину, що була таким гарним материялом для будови; на сю думку наводить його аналїза назвиск сього монастиря Гнилець (Глинець) і Кальний луг (кал — глина). Від церкви, що колись стояла в сьому монастирі, нїчого не зісталось, навіть не можна зазначити її розмірів. Але-ж цегла, що лежить тут кругом, свідчить, що ся церква збудована ще в великокняжий період. Зруйновано було сю церкву мабуть 1416 або 1480 року.

Перший реферат проф. Петрова властиво належить до археольоґії: тут дуже деталїчно і докладно на підставі архива канцеляриї київського ґенерал-ґубернатора говорить ся про те, як і через що протягалась будова Володимирського собору. Оцїнюючи з церковно-археольоґічного погляду розмальованнє стїн і взагалї орнаментацию Володимирського собору, д. Петров знаходить, що тут не витримано строго византїйського стиля, як того вимагав проєкт церковно-археольоґічного товариства київської духовної академиї. Найбільше винним у сїм, як і взагалї в тому, що так затягли ся роботи, проф. Петров уважає проф. Прахова, котрому було доручено нагляд отсих робіт, котрий і сам не хотїв доглянути за всїм так, як треба, і не умів найти собі потрібних співробітників.

В другому рефераті проф. Петров говорить про той, цїкавий з археольоґічного боку скарб, що знайшли робітники під підлогою на хорах великої Лаврівської церкви 26 листопада 1898 р. — Знайдено було в невеличкій нижі, що закривала ся чавунною дошкою, 4 оловяні посудини (дві круглї по $^1/_2$ відра і 2 четир. угл. по 1 відру) і одну деревяну (2 відра). Окрема комісия (проф. акад. Лашкарьов, Петров і Завитневич, чиновник ґен.-ґуберн. Новицький і польський нумизмат Віттиг) знайшла в сїй посудї 6184 монет і медалїв золотих (1 п. 26 ф. 50 золотн.) та 9895 срібних (16 п. $27^3/_4$ ф.). Найдавнїйша річ у всїй знахідцї се великий медальон (золотий) імп. Констанция та Констанса (IV в.), а найновійша монета — Петра I (1702 р.) (золота). Більшість монет XVII в., меньше XVI в., рідко стрічають ся монети XV в.: Михайла Федоро-

вича (2 зол.), Олексія Михайл. (2 зол.), Софії, Івана і Петра Олексієвичів (1 зол.), чимало (232) тут є і західно-європ. талярів з московськими печатками XVII в., талярів, що звали ся єфимками. Польські монети ідуть від Стефана Батория аж до Яна Собєского. Серед медалїв польських найбільшу вартість має велика золота медаль кн. Константина Константиновича Острожського, з його портретом. Серед західно-європ. монетами зустрічають ся монети австро угорські, городів ґерманського союза, пруські, данські, шведські, італїянські, гішпанські, портуґальські, швайцарські і французькі. Сї гроші, по думцї д. Петрова, потроху складались з податків, як про се сьвідчать реєстри податків 1636 і 1638 рр., що були знайдені разом з грошима. Коли Петро I 1706 р. зажадав від Лаври 20000 пуд. хлїба для війська, то лаврське начальство сховало свої гроші, бо боялось, що Петро і їх відбере. Коли Лавру було віддано до рук митрополита (1786 р.), то архим. Зосима Валькевич та соборні старцї, дуже незадоволені сим, не сказали нїчого новому архимандриту м. Самуїлу Миславському про заховані гроші. Після смерти Валькевича і старців вже нїхто докладно не знав, де власне заховані гроші, тільки довго ще гомонїла чутка про якийсь скарб Мазепи. До реферату додано 5 таблиць, де дуже гарно відбиті в натуральній величинї найголовнїйші монети та медалї. *В.*

Потебня А. А. — Изъ записокъ по русской грамматикѣ. III Объ измѣненіи значенія и замѣнахъ существительнаго, 1899, Харків, ст. V+663.

Третїй том „Изъ записокъ по русской грамматикѣ“ А. Потебнї, що його так давно сподївали ся, дякуючи заходам вдови небіжчика-професора нарештї побачив сьвіта. Рукопись, як каже М. В. Потебня, надруковано в такому виглядї, як він залишив ся по смерти професора, без жадних змін і поправок. Ся студия замикає в собі розвій основних поглядів II тому Записок і містить розділи про характер абстрактности в іменниках якости, про іменники збірні, про початок катеґорий іменника, його атрібутивність і предікативність, про формальні прикмети конкретовости іменника, про апозіцию, про усуненя підмету, про походженнє прикметників і їх згоду, про синонїми, про hendiadys, грамат. рід і т. и. Розвязуючи усї ті питання автор і в сьому творі, як і в давнїйших своїх працях, широко уживає порівняного методу і розвязує загальні проблеми язикознавства трохи чи не переважно на ґрунтї українського язика. З сього погляду названа книга може дати українським фільольоґам невичерпаний материял до студиовання прикмет нашого язика, його сінтактичного ладу, законів стилїзациї і т. и. *Т.*

Владиміровъ, П. В. — Пятидесятилѣтіе „Мыслей объ исторіи русскаго языка“. К., 1899, ст. 45.

Сей коротенький начерк подає огляд, чи красше легку характеристику важнїйших праць, що вийшли в Росиї по історії російської і української мови за останні 50 літ, і виклад поглядів, які мали російські вчені на взаємини обох мов, а також опис рукопису „Румянцевская Лѣствица XII вѣка N 198“. *Т.*

Перетцъ В. Н. — Изъ исторіи пословицы, Спб., 1898, ст. 39.

Занотувавши ряд праць, що вийшли в Росиї в 1896 і 1897 рр. по студиюванню прислів і схарактеризувавши роботи д. Тимошенка і Сумцова на сім полї, автор промовляє за потребою історичного студиювання прислівя, уважаючи, що таким способом буде можна виділити з маси материяла, що підлягає аналїзови, не людові, а лїтературні прислівя і покаже ся змога відбудувати, хоч би і в загальних рисах, історию еволюциї прислівя. До сеї розправки додано збірничок польських прислів з рукопису 1726 року. *Т.*

Видавництва й книжки, обговорені в бібліоґрафії сього тому:

Археологическая лѣтопись Южной Россіи, составлена подъ редакціей Н. Ф. Бѣляшевскаго, 1899.

Г. Ф. Герцбергъ — Исторія Византіи. Переводъ, примѣчанія и приложенія П. В. Безобразова, 1897.

А. Васильевъ - Славяне въ Греціи, 1898.

Книга для чтенія по исторіи среднихъ вѣковъ, составленная кружкомъ преподавателей подъ редакціей проф. П. Г. Виноградова, 1899.

Русская исторія съ древнѣйшихъ временъ до смутнаго времени. Сборникъ статей, изданный подъ редакціею В. Н. Сторожева, 1898.

А. С. Петрушевичъ — Лингвистическо-историческія изслѣдованія о начаткахъ города Львова и окрестностей его, 1897.

— О соборной богородичной церкви въ городѣ Галичѣ происходящей изъ первой половины XII столѣтія, 1899.

S. Kętrzyński — Gall-Anonim i jego kronika, 1899.

Galli Anonymi Chronicon recensuerunt Ludovicus Finkel et Stanislaus Kętrzyński, 1899.

Dr. Kazimierz Krotoski — Gall, scholastyk poznański i jego kronika, 1899.

А. И. Яцимирскій — Новыя данныя о Хожденіи архіепископа Антонія въ Царьградъ, 1899.

Памятники древне-русской церковно-учительной литературы. Выпускъ четвертый. Славяно-русскій Прологъ. Часть вторая подъ редакціею проф. А. И. Пономарева, 1898.

Акты литовской метрики, собраны проф. Ѳ. И. Леонтовичемъ, т. I, в. 1 і 2, 1897.

Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie, wydane przez Bronisława Gorczaka, т. V, 1897.

Acta Tomiciana, tomus X, 1899.

Памятники изданные кіевскою комисіею для разбора древнихъ актовъ, I—III, 1898.

Josephi Bartholomaei Zimorowicz opera, quibus res gestae urbis Leopolis illustrantur, edidit Dr. Cornelius Heck, 1899.

С. Л. Пташицкій — Князья Пузыны, историко-генеалогическіе матеріалы, 1899

С. Голубевъ — Неизвѣстное полемическое сочиненіе противъ папскихъ притязаній въ Юго западной Россіи, 1899.

В. В. Волкъ-Карачевскій — Борьба Польши съ козачествомъ во второй половинѣ XVII и началѣ XVIII вѣка, 1899.

Fr. Rawita Gawroński — Filip Orlik, jako hetman kozacki, 1899.

Д. В. — Кіевскій митрополитъ Рафаилъ Заборовскій и его мѣры къ исправленію духовенства, 1899.

С. Т. Голубевъ — Къ исторіи Кіевской Трехсвятительской церкви за вторую половину XVII столѣтія, 1899.

В. П. Горленко — Украинскія были, 1899.

Ѳ. Кудринскій — Философъ безъ системы. Опытъ характеристики Григорія Саввича Сковороды, 1898.

Столѣтній юбилей Подольской Духовной Семинаріи, 1899.

Чтенія въ кіевскомъ церковно археологическомъ обществѣ, II, 1899.

Потебня А. А. — Изъ записокъ по русской грамматикѣ, т. III, 1899.

Владиміровъ, П. В. — Пятидесятилѣтіе „Мыслей объ исторіи русскаго языка“, 1899.

Перетцъ В. Н. — Изъ исторіи пословицы, 1898.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhund., von A. Lotoćkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten", ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von V. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1-20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakovśkyj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Gross-Fürst. Litthauen, von M. Hruševśkyj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barvińskyj s. 1—34; 2. Varlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5, Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Ševčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyśkyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kijever Gebietes, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Levyckyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F.Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, migeth. von M. Hruševśkyj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakova 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Ševčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hruševśkyj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašivśkyj, I 1—14; 3. Taras Ševčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyśkyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—16; 5. Wiss. Chronik; Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kuševič, lemberger Rathsherr und sein Notizbuch, von S. Tomašivśkyj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., herausg. von M. Hruševśkyj 1—48; 3. T. Ševčenko's letzte Reise in die Ukraine (im J. 1859), von A. Konyśkyj; 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archäologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Kniaževič, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hruševśkyj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von V. Hnatiuk 1—38; 3. T. Ševčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für, das J. 1896. I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotljarevskij's Werke in Galizien, von Dr I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten", Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryćkyj 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Volynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hruševśkyj 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von O. Makovej 1—14.

Inhalt des XXVII Bandes. 1. Ein galizischer „Soldat der Zauberer", mitgeth. von Dr. Ivan Franko S. 1—22; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung folgt) 1—68; 3. Miscellanea 1—18; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 1—12; 5. Bibliographie 1—52; 6. Jahresberichte der Gesellschaft für das Jahr 1898 1—22.

Inhalt des XXVIII Bandes. 1. Die Kosaken im Feldzuge von Smolensk in d. J. 1633—4, von Oleg Celevyč S. 1—72; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung) 69—94; 3. Miscellanea: Einige Actenstücke zur Geschichte der ruthenischen Ansiedelung jenseits des Bug, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—10; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba 1—36; 5. Bibliographie 1—45; 6. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XXIX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Fortsetzung folgt) S. 1—13; 2. Die ruthenische Sprache auf dem archäologischen Congress in Kijev und der Antheil der Ševčenko-Gesellschaft an demselben 1—1; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung) 95—200; 4 Miscellanea 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Mittelalter 1—31; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Schluss) S. 14—67; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratśkyj (Schluss) 201—276; 3. Zur Geschichte des „ruthenischen Ritus" in Polen, Brief an die Redaction von Dr. Anton Prochaska mit Bemerkungen von Michael Hruševśkyj 1—8; 4. Miscellanea: Versuch einer Bibliographie des Gregor Skovoroda, von L Č. 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898: In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften 1—24; 6. Bibliographie 1—38; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Februar—April 1899), 1—4.

XXXI—XXXII Bände enthalten die für den Kijever archäologischen Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — I. Hälfte: Archäologie, Geschichte, Ethnographie. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) 7—10, 27—30; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Archäologie, Geschichte und Ethnographie (deutsch) 11—26; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Communikate (ukrainisch) u. A.: Gab es unter den ruthenischen Volksstämmen einen Volksstamm der Chorvaten? von M. Hruševśkyj. Ornamentik der Ostererier in dem Galizisch-Volhynien, von Dr. M. Korduba. III. Die in extenso mitgetheilen Referate: Das Gräberfeld in Čechy (Bez. Brody), archäologische Untersuchung von M. Hruševśkyj, 1—22; Zvenyhorod bei Lemberg (Bez. Bibrka), historisch-archäologische Untersuchung von M. Hruševśkyj, 1—28; Ein Bleisiegel aus Stupnycia bei Sambor, eine Notiz von M. Hruševśkyj, 1—4; Sociale Classen und politischen Parteien im Fürstenthum Halič bis zur Hälfte des XIII Jahrh., von Dr. M. Korduba, 1—42; Zur Frage über die staatsrechtliche Stellung der Kijever Fürsten des XV Jahr., von M. Hruševśkyj, 1—4; Die kleinrussischen Länder der polnischen Krone gegen Ende des XV Jarh. Feindliche Einfälle und Organisation der Grenzvertheitigung, von S. Rudnyćkyj, 1—54; Beiträge zur Geschichte der Kosakenaufstände vom J. 1595—6, von M. Hruševśkyj, 1—30; Die ukrainischen Kosaken in den Jahren 1625—1630, kritisch-historische Untersuchungen von S. Rudnyćkyj, 1—76; Die Überbleibsel des ursprünglichen Communismus bei den Bojken (Galizien), von Dr. V. Ochrymovyč, 1—16; Der slovakische Räuber Janošik in der Volkspoesie, von V. Hnatiuk, 1—50; IV. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1899), 1—4; V, Inhaltsverzeichniss des VIII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXVII—XXXII), 1—9.

Inhalt des XXXIII Bandes. 1. Bronzene Schwerte aus d. Bez. Turka Galizien) von M. Hruševškyj S. 1—4; 2. *Über den Accent in der ukrainisch-ruthenischen Sprache, Untersuchung von Dr. V. Ochrymovyč (Fortzetzung folgt) 1—64; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyśkyj (Fortzetzung folgt) 1—16; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlicher Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M, Korduba — III. Neue Zeit; 2) Übersicht der Zeischriften für das Jahr 1898 (Schluss) 1—54; 6. Bibliographie 1—46; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (September—December 1899) 1—5.

Inhalt des XXXIV Bandes. 1. *Ein Beitrag zur Geschichte der Dorfgeistlichkeit, aus den Samborer Akten des XVI Jahr., von Michael Hruševškyj S. 1-82; 2. Einige Beiträge zu einer kritischen Ausgabe de Gedichte Ševčenko's, von Julian Romančuk 1—32; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1899: in ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivškyj 1—8; 5. Bibliographie 1—58.

XXXV—XXXVI Bände enthalten die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgetragen Referate. — II. Hälfte: Sprachkunde und Litteraturgeschichte. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) S. 5—6, 24—25; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Sprachkunde und Litteraturgeschichte (deutsch) 7—23; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Communikate, u. A.: Die Nasal-Vocale in den slavischen Sprachen, von A. Barvinškyj, 3—5; Ein Beitrag zur Kenntniss der Entwickelung der Volkssprache in der Litteratur der galizischen Ruthenen, von E. Kokorudz, 7—8; Der litterarhistorische und historische Hintergrund des Liedes vom Ihors Heereszug, von Dr. V. Kocovškyj, 10—12; III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Über die Mundart der sogenannten Doly, von I. Verchratškyj, 1—128; Die Ruthenen der Eperies-Diöcese und ihre Dialekte, von V. Hnatiuk 1—70; Das „Slovo über die Auferstehung Lazars", ein altukrainisches Poem auf apokryphische Themen, von Dr. I. Franko, 1—57; Ein neuer Beitrag zu den Studien über Ivan Vyšenškyj, von Dr. I. Franko, 1—4; Das apokryphe Evangelium Pseudo-Matthäi über die Geburt und die Kindheit Maria's und seine Spuren in der ukrainischen Litteratur, von Dr. I. Franko, 1—32; Wer war der Verfasser der *Ἀντίῤῥησις* (1599)? von Dr. C. Studynškyj, 1—20; Jakub Gavatovič (Gavat), Verfasser frühester ukrainischer Intermedien aus dem J. 1619, von M. Pavlyk, 1—44.

*) Die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten Referate sind mit einem Sternchen bezeichnet.

Поодинокі томи „Записок" (I—XXII, XXV—XXX, XXXIII—IV, XXXVII) коштують 3 корони, т. XXIII — IV 5 кор., т. XXXI — II і XXXV—VI по 6 кор., комплет I—XX т. продаєть ся по 48 кор.; IX річник коштує 12 кор.

Preis einzelner Bände (I — XXII, XXV — XXX, XXXIII — IV, XXXVII) der Mittheilungen 3 Kronen., B. XXIII - IV 5 Kr., B. XXXI—II u. XXXV—VI à 6 Kr. B-de I—XX komplet kosten 48 Kr., IX Jahrgang kostet 12 Kr.

т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, І. Шараневич — Монографії до історії України-Руси . . . . 1·50 зр.

т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Історія великого князівства литовського . . . . 1·60 „

т. VII. Іван Линниченко: Суспільні верстви Галицької Руси XIV—XV в. 1·60 „

IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький . . . . 6·40 „

XIII. „ Гетьмановане Виговського і Ю. Хмельницького 1·60 „

XIV—XVI. „ Руїна . . . . 4·20 „

XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинці, В. Антонович Останні часи козачини на Правобережі . . . . . . 3·30 „

XIX Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII в. . . 1·80 „

XX. Шульгин — Начерк Коліївщини . . . . 1·50 „

Калитовський Ом. Др. — Материяли до літератури апокрифічної . . . 0·35 „

Кельнер Л. Др. — Історія педагогії . . . . 0·60 „

Колесса Ол. Др. — Юрий Косован-Федькович . . . . 0 30 „

Костомарів М. — Руська історія в житєписах ч. II і III по . . 0·30 „

Левицький Нечуй І. — Сьвітогляд українського народу . . . . . 0·30 „

Левицький К. Др. — Німецько-руский правничий словар . . . . 3·50 „

„ Руська Правда . . . . 0·50 „

Левицький Ю. 1 і 2 падолиста 1848 р. у Львові (уряд. справозданнє) . 0 30 „

Літературно-науковий Вістник, річна передплата 8·00, повні річники 1899 — 8·00, книжки V—XII за 1898, з додатком розпочатих в попередніх книжках статей . . . . 6 00 „

Материяли до українсько-руської етнольогії т. I. (в численними рисунками і хромолітографіями . . . . 4·00 „

„ т. II. (містить I ч. монографії проф. Шухевича про Гуцулів, з численними ілюстрациями) . . . . 2·00 „

Миколаєвич Я. — Опис каменецького повіту . . . . 1·00 „

Огоновський Ом. Др. — Історія руської літератури т. II. 3 зр. т. III. 4 зр. т. IV . . . . 1·00 „

„ Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache . . . . 1·50 „

Онишкевич Г. — Руська бібліотека т. III . . . . 1·50 „

Памятки українсько-руської мови і літератури, т. I. Апокріфи старозавітні 2·00 „

„ „ „ „ „ т. II. ч. I. Апокріфи новозавітні 2·50 „

Павлик М. — Про читальні . . . . 0 50 „

„ М. П. Драгоманов, єго ювілей, похорон, автобіогр. і спис творів . 2·00 „

„ Якуб Гаватович . . . . 0·20 „

Партицький О. — Старинна історія Галичини . . . . . . 3·00 „

„ Словянська держава перед двома тисячами літ . . . . . 0·10 „

„ Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка . . . . 0·35 „

„ Скандинавщина в давній Руси . . . . 0·20 „

„ Слово о полку Ігоревім . . . . 0·80 „

„ Темні місця в Слові о полку Ігоревім . . . . 1·40 „

Правнича часопись, річник IV—V по 3 зл., VI, VII — IX по . . . 1·00 „

„Правда“ письмо літературно-наукове з 1873, 76, 77, 79, 89—96 по . 2·00 „

„ з р. 1878 1 зр., річн. XIII з доповненем . . . . 1·50 „

Рудницький С. — Нове жерело до історії Хмельнищини . . . . 0·20 „

„ Козацько-польська війна 1625 р. . . . . 0·30 „

„ Українські козаки в 1625—1630 р. . . . . 0·50 „

„ Руські землї Польської Корони при кінції XV в. . . . . . 0·40 „

Рудапський С. — Твори т. I—IV . . . . 2 00 „

Спис творів Ів. Франка за 25 літ його літ. діяльности . . . . . 0·50 „

Стоцький С. — Буковинська Русь . . . . 1·20 „

Студинський К. Др. — Лірники, студия . . . . 0·20 „

„ Пересторога, історично-літературна студия . . . . . . 1·00 „

Томашівський С. З житя галицько-руських соймиків 1648—1649 р. . . 0·35 „

„ Народні рухи в Галицькій Руси 1648 р. . . . . 1 00 „

„ Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі . . . 0·50 „

Уманець і Спілка — Словар российсько-український т. I—IV . . . 6·00 „

Учитель, орган Руского товариства педагогічного з р. 1890, 91, 92, 93, 94, 95 і 96 по . . . . 2·00 „

Франко І. Др. — Жіноча неволя в народних піснях	0·35 зр.
„ Нарис історії фільозофії	0·30 „
„ Наші коляди	0·20 „
„ Іван Вишенський	1·00 „
„ Про панщину і її знесенє 1848 р.	0·30 „
„ Хмельнищина 1648—9 р. в сучасних віршах	0·80 „
„ Слово о Лазаревѣ воскресеніи	0·25 „
„ Апокріфічне євангеліє Псевдо-Матвія	0·15 „
Целевич Ю. Др. — Істория Скиту Манявського	1·20 „
Целевич О. Причинки до зносин П. Дорошенка з Польщею	0·20 „
„ Участь козаків в Смоленській війні 1633—4 рр.	0·50 „
Шевченко Тарас — Кобзар, 4 томи з пересилкою	9·00 „
Шекспір — Драматичні твори, пер. Куліша т. І	1·00 „
„ Гамлет, пер. Куліша	0·70 „
„ Приборкана гоструха, пер. Куліша	0·70 „
„ Макбет, пер. Куліша	0·80 „
Щурат Чернеча республика на Афоні	0·10 „
„ „Чернець“ Т. Шевченка, студия	0·10 „

Літературно-Науковий Вістник виходить місячно книжками коло 12 арк., річна передплата 16 кор. = 8 руб. (при бандерольній пересилці). Кн. V—XII річника 1898, з додатком статей розпочатих друком у попередніх книжках, 12 кор. = 6 руб.; річник 1899 цілий 16 кор. = 8 руб. Адміністрация: Чарнецького 26.

Адреса Товариства: **Львів**, Чарнецького 26.

Adresse der Gesellschaft: **Lemberg**, Čarnecki-Gasse 26.

Всякі виплати для Товариства в Росії приймає книгарня Кіевскої Старини в Київі, Безаковська 14 (1 рубль = 1 ґульден = 2 корони).

